UNIVERSITATEA TEHNICĂ "GH ASACHI" IAŞI
FACULTATEA DE CONSTRUCŢII ŞI ARHITECTURĂ

ROTAPRINT, IAŞI, 2000

Mariana Fărtăţescu

INTRODUCERE ÎN URBANISM

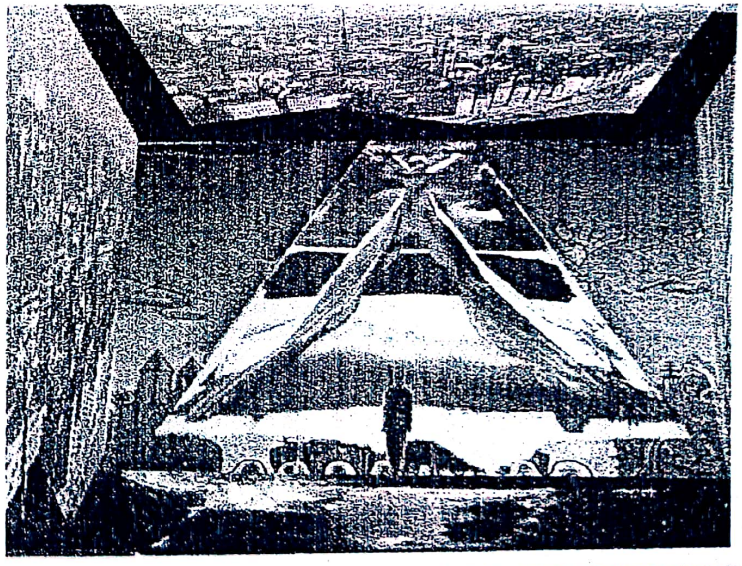

ROTAPRINT, Iaşi, 2000

Scanned with OKEN Scanner

Referenți științifici:
ș.l. arh. Daniel Vișan
ș.l. arh. Sorin Nistor

Redactare computerizată:
prof. Florin Manoliu

Coperta:
atrh. Raluca Maria Manoliu

Introducere generală

Calitatea cadrului construit, a mediului locuit si a mediului înconjurător, constituie o preocupare tot mai evidentă a populațiilor urbane, in special, in ultimul deceniu. Pe de altă parte, organismele oficiale au ca preocupări: protecția terenului agricol, controlul urbanizării, calitatea mediului, revalorizarea patrimoniului construit.

Astăzi, urbanismul şi amenajarea teritoriului suscită un nou entuziasm şi atitudini inedite. Pe de o parte, grupuri tot mai mari şi mai diverse de cetățeni îşi manifestă interesul, dorințele şi speranțele referitoare la amenajarea spațiilor lor vitale, pe de altă parte, administrațiile regionale şi locale planifică azi ocuparea solului. Pe de altă parte, instituțiile de învățământ asigură educația unei noi generații de urbanişti, planificatori pe care i-ar dori multidisciplinari, polivalenți, preocupați de nevoile exprimate de cetățeni şi de participarea acestora la amenajarea mediului lor.

Dar cum se poate imagina o realitate mai complexă decât cea a fascinantelor comunități urbane care sunt oraşele, mari sau mici? Cum să planifici această fierbere de forțe vii fără a-i altera dinamica şi particularitățile? Soluții miraculoase nu se pot da, dar ideea, foarte răspândită astăzi, că un urbanism conştient de responsabilitătile sale trebuie să îmbrățişeze cât mai global posibil toate fatetele acestei vaste şi complexe realități urbane este cea care trebuie luată în considerare.

Scanned with OKEN Scanner

În acest context se înscrie şi lucrarea de faţă, care urmăreşte să fie utilă studenţilor arhitecţi, precum şi tuturor celor interesaţi de domeniul complex al urbanismului şi amenajării teritoriului. Lucrarea face o incursiune necesară în domeniul teoriilor care au animat şi animă diferitele practici ale acestei tinere, dar foarte complexe, discipline, care este urbanismul.

S-a urmărit ca demersul teoretic să fie cât mai accesibil şi să evidenţieze originile şi consecinţele practicilor urbanistice, corespunzătoare diferitelor epoci şi şcoli de gândire urbanistică.

Urbanismul şi amenajarea nu reprezintă un act izolat şi finit, ci unul înscris într-un proces global al societăţii umane. Disciplina însăşi, este într-o continuă efervescenţă şi reflexiile asupra finalităţii sale nu pot decât să contribuie la o cât mai bună corelare între nevoile cetăţenilor şi amenajarea raţională a teritoriului lor.

O sinteză între teorie şi practicile urbane este necesară, sinteză care să permită o reală înţelegere a urbanismului şi să favorizeze intervenţii conştiente asupra teritoriilor. Urbanismul trebuie înţeles de către cei care îl învaţă, cei care îl practică şi cei care locuiesc într-un spaţiu urban dat. Raţiunile, temeiurile urbanismului pot fi explicate, modalităţile de a-l practica rămân a fi imaginate , plecând de la conceptele prezentate.

Lucrarea are un caracter preponderent didactic, nu oferă răspunsuri gata pregătite, ci invită la reflexie. Cel ce va căuta reţete va fi dezamăgit, cel ce va dori să creeze plecând de la cunoaştere – istorie, teorii, definire – va fi cu siguranţă

recompensat. De altfel, preocuparea a fost, mai mult, de a explica decât de a impune modele; de a nu închide orizonturi, ci de a deschide uşi unui viitor de imaginat.

Primul volum al lucrării este structurat în două părţi. Prima parte a lucrării cuprinde o abordare istorică a oraşului şi a urbanismului, un examen general al caracteristicilor esenţiale ale urbanismului ca intersecţie a numeroase discipline ştiinţifice, şi principalele definiţii formale ce s-au propus pentru urbanism şi percepţiile oraşului pe care aceste definiţii le presupun.

A doua parte prezintă un tablou al surselor filozofice şi sociologice ale amenajării şi planificării urbane, precum şi principalele curente ale gândirii şi analizei urbanistice contemporane.

Al doilea volum va fi structurat în trei părţi, prima parte, amplu dezvoltată, urmărind înţelegerea oraşului de azi, prezintă fenomenul de urbanizare contemporan, componentele (funcţiunile) oraşului şi a mecanismelor de dezvoltare ale acestuia, aspecte de morfologie urbană, diviziune socială şi funcţională a spaţiului urban, relaţiile oraş—populaţie, oraş—cultură urbană, oraş—politică şi ideologii, oraş – teritoriu.

A doua parte este consacrată mijloacelor de care dispune planificarea urbană. Se studiază aici motivele, obiectivele şi conţinutul schemei de amenajare a planului şi regulamentelor de urbanism.

În final, partea a treia sugerează, ca un complement tehnic, un număr de criterii de luat în considerare în amenajarea oraşelor şi a fiecărei activităţi urbane.

Fiecare capitol al celor trei părţi conţine, la sfârşit, un număr de întrebări, probleme de dezbătut sau exerciţii care să favorizeze o înţelegere mai profundă şi mai personală a conţinutului teoretic.

Scanned with OKEN Scanner

Dată fiind natura etică şi politică a numeroaselor aspecte ale urbanismului contemporan, se dovedeşte imposibilă tratarea lor fără a ajunge la controverse, dată fiind natura socio-politică a acestora. În aceste condiţii, veritabila obiectivitate constă în a emite clar propriile opinii şi a le declara, decât să te închizi într-un vocabular, care cu toată aparenţa de obiectivitate şi neutralitate, reuşeşte abil să facă să triumfe idei partizane şi să inhibe toate discuţiile într-adevăr clare.

Cum spunea filozoful Cornelius Castoriades, arbitrariul care se declară este franc, sau cel puţin loial.

Partea I

I. Definirea amenajării şi urbanismului

I.1. Introducere

În formularea cea mai generală, amenajarea şi urbanismul se definesc ca planificare a structurilor fizice având loc pe un teritoriu în scopul de a permite cea mai bună funcţionare a activităţilor umane. Ele urmăresc deci să creeze suportul activităţilor umane, locurilor de existenţă şi activitate, cadrul vieţii cotidiene a indivizilor şi grupurilor care alcătuiesc societatea.

În acelaşi timp, aspiraţiile şi necesităţile sunt atât de variate, modurile de a le percepe, de a le studia şi a le da răspunsuri sunt atât de numeroase, încât se poate înţelege uşor că această formidabilă provocare—definirea şi practica urbanismului şi amenajării—este presărată cu puncte de vedere divergente, conflicte şi piedici.

În acest context şi cu toate eforturile desfăşurate în acest sens de un secol, oraşul ideal rămâne încă de imaginat şi nici o normă, nici un principiu, nici un concept nu este absolut cert şi inalterabil. Este deci legitimă întrebarea dacă oraşul ideal ar trebui planificat.

Urbanismul nu este domeniul certitudinii, ci cel al cercetării, al discuţiei şi al repunerii permanente în discuţie.

Este deci în mod deosebit dificil să distingi şi să defineşti clar şi precis noţiunile de planificare, amenajare şi urbanism. Chiar specialiştii încearcă adesea o dificultate prost disimulată să efectueze acest exerciţiu definiţional, iar studenţii, pe parcursul învăţământului, constată frecvent confuzia şi redundanţa definiţiilor formulate, aspecte care dezamăgesc (descurajează) nu puţini oameni. Căci specialiştii din toate domeniile cred în general că disciplina lor trebuie să afişeze o coerenţă perfectă şi o soliditate teoretică rezistentă la orice încercare, că ideile şi conceptele lor, enunţate cu siguranţa certitudinii, n-ar trebui să sufere de nici o ambiguitate. Credibilitatea afirmaţiilor lor ar depinde de aceasta. Totuşi, este o atitudine mai mult decât iluzorie.

De aceea, o reluare din perspectivă istorică a fenomenului urban şi a urbanismului o considerăm înţeleaptă, pentru a înţelege mai bine complexitatea relaţiilor care leagă societatea de spaţiul său. Acest demers va releva ambiguitatea care caracterizează această disciplină.

Vom descrie aici trăsăturile esenţiale ale problemei definiţionale, urmărind să distingem marile noţiuni fundamentale şi să expunem câteva din definiţiile cele mai frecvent propuse. Acest parcurs ne va permite să mergem spre o percepţie mai inteligibilă a disciplinei.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul I

Urbanismul: o practică veche, un concept recent

Surplusul agricol şi originile oraşului

În decursul istoriei, condiţiile sociale, politice, economice şi culturale au determinat nenumărate moduri de a înţelege spaţiul şi de a-l amenaja. S-au născut astfel, tipuri de oraşe şi moduri de viaţă urbană foarte diferite. Numai istoria ne permite să sesizăm originile şi evoluţia oraşelor şi a urbanismului, formele urbane astfel produse, cât şi sensul veritabil şi rostul urbanismului în societate.

Dar memoria istorică ne înşeală uneori; în special în domeniile referitoare la condiţia umană, cum sunt amenajarea şi urbanismul, epoca noastră complăcându-se adesea în a crede că ea inventează ceea ce, în realitate, se practică deja de foarte mult timp. De aceea, în mod obişnuit, urbanismul este considerat un fenomen contemporan. Este adevărat că termenul este recent şi că urbanismul nu s-a impus ca disciplină ştiinţifică decât la începutul secolului nostru.

Dar oamenii au trebuit să-şi amenajeze spaţiul şi cadrul lor de viaţă înainte de a le face cultivabile şi locuibile. În cursul istoriei, popoarele au practicat urbanismul fără a simţi necesitatea de a-l numi ca disciplină specializată.

Amenajarea oraşelor urcă la fel de departe ca şi civilizaţia urbană însăşi. Nici un oraş nu-şi datorează existenţa hazardului. Toate au fost „amenajate", cel puţin sumar.

Originea amenajării, a urbanismului, trebuie deci căutată în naşterea fenomenului urban. Ori, paradoxal, agricultura şi progre-

pulate, şi mai ales mai apropriate exercitării unor activităţi neagricole.

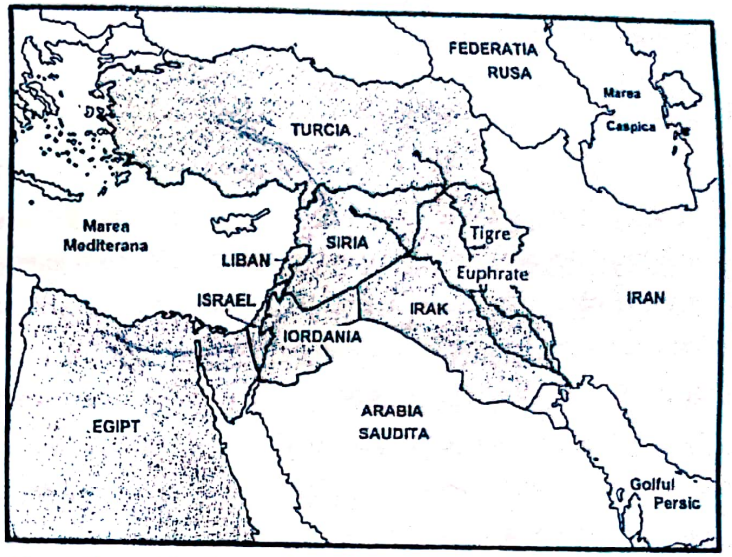

Fig. 1 Cornul fertil

Practica formelor primitive de artizanat devine astfel posibilă.

Astfel, oraşele îşi datorează existenţa acestui surplus agricol. Începând din al optulea şi al şaptelea mileniu î.Ch., Cornul Fertil este martorul primelor sale aşezării urbane, printre care Catal Hoyuk (Turcia) şi Ierihon.

Fenomenul ia amploare în Neolitic (5000 – 2500 î.Ch.). Domesticirea animalelor, creşterea lor , progresele în agricultură, determină creşterea surplusului alimentar şi eliberează din ce în ce mai mulţi oameni din cadrul activităţilor legate de cultivarea pământului. Se construiesc aşezări lacustre, mai mari si mai mici, în văile Nilului, Tigrului şi Eufratului.

Scanned with OKEN Scanner

sele sale explică originea oraşelor. Oricât de ciudat ar putea părea la prima vedere, originile agriculturii, ale oraşelor şi amenajării sunt legate din punct de vedere istoric. Aceste trei fenomene nu pot fi deci concepute separat unele de altele.

Primele triburi nomade se sedentarizează în cursul ultimelor trei milenii ale epocii pietrei, între 8000 şi 5000 î.Ch. şi încep să practice agricultura, trecând treptat pe planul doi activitățile culesului şi vânătorii. Regiunea desemnată sub numele de "Cornul Fertil" este cea care va adăposti primele aşezări umane şi agricole permanente. (Cornul Fertil, al cărui nume evocă o imensă semilună, corespunde teritoriilor ocupate astăzi de țările riverane Mediteranei orientale – Orientul Apropiat: Turcia, Siria, Liban, Israel, Iordania şi Egipt, la care se adaugă Irakul, situat în nord-vestul golfului Persic – Orientul Mijlociu. Toate aceste teritorii sunt traversate de Tigru şi Eufrat, sau de Nil, în cazul Egiptului, ceea ce face ca pământurile să fie foarte fertile) (fig. 1.1).

Descoperirile arheologice făcute în apropiere de situl Ierihonului (Iordania) au relevat de altfel vestigii ale unor aşezări umane agricole, datând din al optulea mileniu î.Ch.

Începând cu această epocă, practicarea agriculturii şi a irigării pământurilor permite transformarea mlaştinilor şi a deşerturilor în păşuni, în câmpuri de cultură şi livezi. Mai târziu, utilizarea tehnicilor mai avansate, agricole şi de creştere a animalelor, permite depăşirea stadiului agriculturii de subzistență, adică cei care cultivă terenul pot produce un volum de produse alimentare superior celui necesar pentru subzistență. Acest excedent de producție, sau acest *surplus agricol* va folosi pentru a hrăni oamenii care, de acum încolo, pot părăsi agricultura şi se pot regrupa în interiorul unor spații delimitate, mai dens po-

Această preferință pentru văi se explică prin fertilitatea terenurilor şi prin proximitatea unei căi navigabile care să permită comunicarea.

Dacă progresele agricole permit apariția şi dezvoltarea oraşelor, bunurile neagricole şi bogăția pe care o aduc după sine în oraşe determină la rândul lor creşterea cererii consumului de bunuri alimentare. Altfel spus, progresele agricole şi cele urbane merg mână în mână şi se susțin unele pe altele, expansiunea unuia contribuind la expansiunea celuilalt. În aceste începuturi ale istoriei urbane, progresele nu apar decât foarte încet. Trebuie să treacă aproape două mii de ani înainte de a asista la naşterea unei adevărate civilizații urbane, care va pune în operă o practică globală de organizare a spațiului. Figura 1.2 reprezintă unul dintre primele planuri cunoscute ale unui oraş, Nippurr, sec. 15—14 I.C

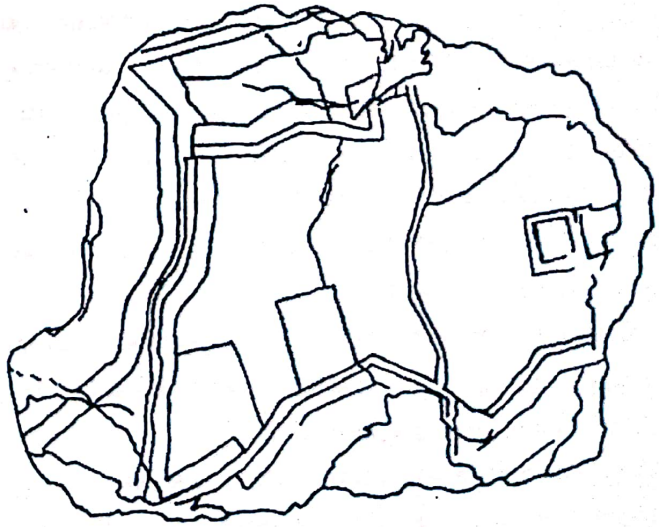

Fig.1.2. Nippur

Scanned with OKEN Scanner

Organizarea teritorială practicată de către Antici îmbracă cele mai diverse forme, începând de la cea mai extravagantă dispoziție la planul cel mai cartezian. Putem surâde citind că, la fundarea Alexandriei (331 î.Ch.), Alexandru cel Mare i-a hotărât forma circulară aruncându-şi capa pe pământ. În mod curios, Alexandria este astăzi considerată ca fiind realizarea urbană cea mai modernă a Antichității.

Un an mai târziu, Hippodamos din Milet impunea un plan riguros ortogonal (ale cărui străzi se intersectau în unghiuri drepte) pentru reconstrucția oraşului Priene, aşezare importantă din Asia mică în care locuiau emigranți greci. (fig.1.3).

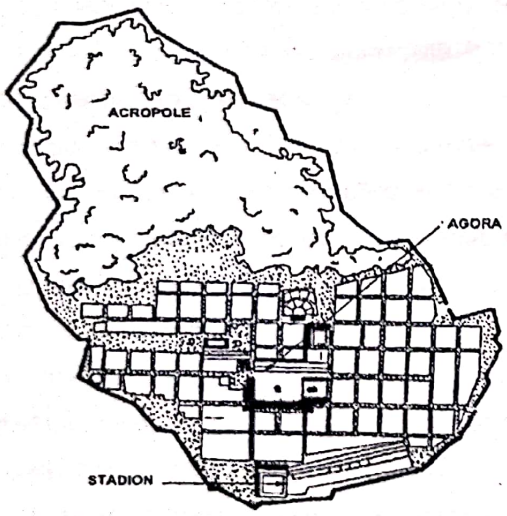

Figura 1.3 Priene, Ionia,Asia Mică

Dar oricare ar fi diferențele, remarcăm că aceste comunități au căutat mereu să definească tipul de amenajare care să corespundă cel mai bine preocupărilor sociale ale epocii şi imperativelor fizice ale locului. Niciodată un oraş nu a fost construit complet inconştient sau de manieră pur aleatorie. Dimpotrivă, oraşele Antichității erau fructul unei practici sociale conştiente, în sensul în care morfologia lor (forma aparentă globală), planul şi amplasamentul lor transpuneau pe sol preocupări religioase sau militare ale acestor societăți sau ale unora dintre clasele lor sociale. Mai târziu, preocupările agricole, politice, comerciale, utilitare şi industriale au determinat alte maniere şi alte tehnici de amenajare a spațiului.

Aşadar, încă de la începuturile lor, artefactele (fenomen, construcție, obiect datorat ființei umane şi nu proceselor naturale) urbane nu au fost niciodată fructul hazardului, ci al unei intervenții conştiente. Ceea ce nu înseamnă că oraşul nu este un simplu adăpost implantat în natură, ci, mai degrabă, după cum formula atât de la obiect Leonardo Benevolo, „o porțiune a naturii transformată potrivit unui proiect uman". (Leonardo Benevolo, *Histoire de la ville*, Roquevaire, Parentheses, 1983).

Scanned with OKEN Scanner

Diviziunea sarcinilor şi civilizatia urbană

Atribuim geneza civilizaţiei urbane şi originilor amenajării apariţiei surplusului agricol. Ne rămâne însă să înţelegem motivul pentru care omul a început atât de timpuriu să organizeze spaţiul şi de ce această organizare, în decursul istoriei, a exprimat preocupări atât de diferite. Altfel spus, este vorba să înţelegem motivele şi mijloacele amenajării spaţiului în diferitele societăţi care s-au succedat până în zilele noastre.

Când istoricii vorbesc de „civilizaţie urbană", ei nu fac, în general, decât să constate apariţia unui mare număr de oraşe. Expresia ascunde o altă realitate, mai abstractă, dar extrem de importantă: emergenţa unei noi structuri sociale complexe, în care sarcinile şi rolurile indivizilor devin specializate şi interdependente. Raporturile între aceşti indivizi favorizează progresiv formarea de grupuri sociale care se diferenţiază nu numai prin sarcinile pe care şi le asumă, dar şi prin nivelul lor de bogăţie, sursă a unei puteri pe care o pot exercita asupra ansamblului societăţii. Această nouă societate înlocuieşte, încetul cu încetul, dar radical, egalitarismul societăţilor agrare anterioare.

După cum am văzut deja, surplusul agricol permite apariţia unei game de activităţi neagricole sau, treptat, a unor meserii urbane. Marile categorii sunt administraţia şi birocraţia (funcţionarul), activitatea religioasă şi sacerdotală (preotul), activitatea militară (soldatul), comerţul şi trocul produselor agricole şi neagricole (comerciantul) şi transportul (armatorul, marinarul). Dar nu trebuie să îi uităm pe cei care asigură producţia de bunuri - olarul, ţesătorul,

fierarul, tăietorul în piatră, tâmplarul, dulgherul şi alţi artizani, grădinarul, măcelarul şi minerul -, nici pe cei care exercită meseriile intelectuale – profetul, vindecătorul, scribul, arhitectul, inginerul, îmbălsămătorul şi bardul - , nici pe sclavi.

În ceea ce priveşte producţia de bunuri, diviziunea sarcinilor pune capăt autarhiei unei proporţii crescânde a populaţiei: din ce în ce mai multe persoane, mai ales în oraşe, nu pot produce individual tot ceea ce este necesar pentru a putea trăi. În schimb, eficacitatea specializării pe meserii provoacă o creştere considerabilă a producţiei fiecărui bun: nimeni nu poate consuma toată cantitatea de bunuri specializate pe care le produce.

Surplusul agricol, surplusul economic (excedentul total al producţiei agricole şi neagricole care nu este direct consumat de către producător şi care trebuie să fie schimbat pentru a fi consumat de către ceilalţi) şi diviziunea sarcinilor creează, pentru prima dată în istorie, condiţia necesară comerţului: societatea produce bunuri în cantităţi suficiente pentru a depăşi simplul nivel de subzistenţă al fiecărui producător. Excedentele trebuie însă să fie schimbate unele pentru altele pentru a asigura fiecărui individ o aprovizionare îndeajuns de diversificată în bunuri necesare vieţii. Este geneza pieţei.

Schimbul, comerţul, devin repede o activitate la fel de importantă şi specializată ca producţia însăşi a bunurilor. Ori, timpul pe care îl necesită producerea de bunuri nu mai permite ca aceeaşi oameni să se ocupe şi de producţie, şi de comerţ. Unii producători vor înceta deci să producă şi se vor consacra exclusiv comerţului. Mărind eficacitatea procedurilor de schimb şi eliberând producătorii de această activitate, comerţul devine şi el o întreprindere specializată, cea a comercianţilor, vânzătorilor, care asigură prin negoţ,

Scanned with OKEN Scanner

schimbul de produse între producători. Specializarea activităţii comerciale va contribui astfel, şi ea, la favorizarea creşterii producţiei economice.

Începând din acest moment, bogăţiile există în cantităţi suficiente nu numai pentru a fi date la schimb, ci şi pentru a fi acumulate. Volumul producţiei şi al schimburilor permite anumitor grupuri sociale să se sustragă activităţilor de producţie şi să se ocupe de funcţionarea generală a societăţii. Cei care îşi fac o meserie din schimbul de bunuri, cei care au drept profesie administrarea producţiei şi a schimburilor (administratorii şi funcţionarii) şi cei care deţin puterea politică şi religioasă găsesc, în surplusul economic şi în comerţ, posibilitatea de a influenţa, în beneficiul lor, repartiţia socială a bogăţiilor. Ei dobândesc astfel mai multe bunuri decât producătorii înşişi.

Acestea sunt fundamentele civilizaţiei urbane occidentale; creşterea surplusului agricol şi apariţia, în consecinţă, a unui surplus economic urban provenind din specializarea activităţilor merg mână în mână cu o repartiţie inegală a averii şi a puterii în societate. Distincţia se stabileşte deci între cei care posedă puterea de decizie şi bogăţiile, şi cei care le produc întru îmbogăţirea primilor, nedeţinând ei înşişi decât puţine avuţii, sau absolut deloc. Amintim, cu privire la acest fapt, că tocmai schimburile comerciale au fost acelea care au dat naştere primelor forme ale sclaviei, pentru asigurarea transportului produselor către pieţele comerciale urbane.

Ierarhia socială şi „gradele de cetăţenie" se stabilesc potrivit puterii şi bogăţiei. După surplusul agricol şi piaţă, îşi fac apariţia clasele sociale. Şi lor le datorăm primele manifestări urbanistice.

De la originile oraşului, formele sale s-au supus deci noii ierarhii sociale. Ca şi meseriile, spaţiile se specializează potrivit rolului ocupanţilor: oraşul se împarte în zone comerciale, de cult, administraţie, de apărare. Într-o manieră generală, zonele rurale mai sărace sunt supuse progresiv exigenţelor elitei citadine.

Forme sociale şi forme urbane. Problematică

Născute datorită surplusului economic şi din activitatea de schimb, clasele sociale nu au aceleaşi interese, fiecare încercând să obţină cea mai bună parte cu putinţă din acest surplus. În consecinţă, cum interesele profunde diferă, preocupările lor, ideile şi cultura lor sunt de asemenea divergente.

Pentru că oraşul constituie cadrul fizic în care rivalizează clasele sociale pentru partajul surplusului economic, fiecare dintre aceste clase încearcă să îi confere morfologia şi organizarea cea mai potrivită propriilor sale interese. Pe rând, diferitele clase care se succed la conducerea societăţii trebuie însă să ia contact cu celelalte forţe sociale şi să ţină cont, mai mult sau mai puţin, de aspiraţiile lor. Cu toate acestea, pe scara istoriei, ele reuşesc întotdeauna să producă forme urbane susceptibile să le garanteze puterea şi însuşirea bogăţiilor.

Chiar dacă piaţa economică a fost la originea creării oraşelor, nu trebuie să credem că acele clase conducătoare organizează oraşele exclusiv în funcţie de activităţile comerciale şi că oraşul a luat, pur şi simplu, imaginea unei imense pieţe.

Într-adevăr, dezvoltarea schimburilor nu se poate face de una singură; trebuie ca bunurile să fie produse, înmagazinate, distribuite, protejate de către cei care le urmăresc în ideea însuşirii

Scanned with OKEN Scanner

nemeritate. Pentru a uşura schimburile, trebuie implantate centre în apropierea căilor navigabile sau la intersecţiile drumurilor. Pe scurt, un întreg ansamblu de exigenţe înconjură practica schimburilor de bunuri în sens strict, şi aceste exigenţe marchează, de asemenea, amenajarea oraşelor.

O dată satisfăcută necesitatea comercială a concentrării, populaţiile îşi pot modela cadrul construit potrivit preocupărilor religioase, militare, politice sau economice induse prin context şi epocă. Mai bine decât piaţa, care este sursa oraşelor, aceste preocupări sunt cele care explică marea majoritate a formelor urbane.

Trebuie spus, într-adevăr, că la început, principalul scop al claselor conducătoare era, mai puţin acela de a dezvolta pieţele, cât de a menţine ierarhia şi ordinea socială necesare îmbogăţirii lor prin trocul surplusului. Fiecare în felul lor, oraşele „religioase" , „politice", „ comerciale" şi „industriale" exprimă un mod de amenajare a spaţiului elaborat şi aplicat de către grupul social dominant. După cum explică clar celebrul istoric Lewis Mumford:

„Trăsătura distinctivă a aglomeraţiilor urbane este mai puţin numărul de persoane instalat într-un perimetru dat, cât constituirea unei puteri unitare (...) ale cărei aspiraţii depăşesc simplul obiectiv al hranei cotidiene şi al supravieţuirii".

(Lewis Mumford, *La cité à travers l'histoire*, Paris, Seuil, 1964)

Pentru a înţelege marile tipuri de amenajări urbane lăsate moştenire de către istorie, este necesar să trecem în revistă preocupările şi scopurile celor care le-au conceput.

Oraşul religios

Aspectul fizic al oraşului a fost iniţial determinat de preocupările religioase ale populaţiei, astfel încât astăzi le numim „oraş religios" sau „cetate – templu", aglomerare urbană tipică Antichităţii. Pentru antici, oraşul reprezenta focarul, vatra centrală, răscruce umană care adună într-un singur loc poporul şi elita religioasă şi care permite mai buna comunicare cu forţele divine.

Este epoca „dreptului divin" : monarhii, regii şi ceilalţi conducători ai oraşului pretind a-şi fi primit autoritatea de la divinitate. Ei pot aşadar să o exerseze sau să o delege, după bunul lor plac, preoţilor şi funcţionarilor, pe care îi investesc cu autoritatea divină. Ocupând astfel cele mai înalte ranguri ale ierarhiei sociale, aceşti „ oameni care frecventează zeii" obligă poporul să construiască diguri, rezervoare de apă, canale de distribuţie, construcţii sacre şi regale.

Sub pretextul că pământul este proprietate divină, ei extorchează ţăranii prelevând surplusul agricol şi impozitele pe terenurile cultivate, şi acumulează şi administrează bogăţiile, produsele alimentare şi prăzile de război. Această clasă trăieşte în abundenţă, în timp ce marea parte a populaţiei este datoare să onoreze zeii şi să facă dovadă de spirit de sacrificiu, conform comandamentelor divine.

Istoricii estimează că, în această societate, numai un individ din şapte se bucura de drepturile la care era îndreptăţit prin statutul său de cetăţean. Ceilalţi, metecii, femeile, copiii şi sclavii sunt privaţi de drepturi civile sau constrânşi la cedare absolută.

Scanned with OKEN Scanner

Viața urbană antică este dirijată în totalitate de clasa ce posedă, iar amenajarea urbei îi stă mărturie. Astfel, anticele cetăți grecești, în special Atena, sunt construite în jurul unei acropole, înălțime fortificată a orașului în care se edifică templele, sanctuarele și monumentele divine. Atât simbolic cât și real, restul orașului se întinde deci la picioarele acestor locuri sacre. (fig.1.4).

În multe dintre orașele Antichității, construcțiile religioase și locurile sfinte – temple, bazilici, piramide și cimitire – sunt edificate pe o înălțime, ori la întâlnirea căilor principale. Sacrul nu constituie numai inima orașului, ci orașul însuși, care devine în întregimea sa un veritabil sanctuar divin. Ordinea religioasă este astfel asigurată. De exemplu, istoria raportează că Assur, în secolul al VII-lea î.Ch., număra treizeci și patru de temple și capele.

Referitor la puterea regalității, ea se manifestă prin construcția de palate și clădiri regale în proximitatea locurilor sacre. În general, o citadelă enormă și incinta sa fortificată înconjoară și protejează edificiile religioase și regale, precum și depozitul de grâne. În anumite cazuri, precum în Babilon, o serie de incinte înconjoară orașul și delimitează clasele sociale. Incintele de la periferie, mai permeabile, determină spații accesibile tuturor. Dimpotrivă, incintele centrale închid locuri rezervate regilor și preoților.

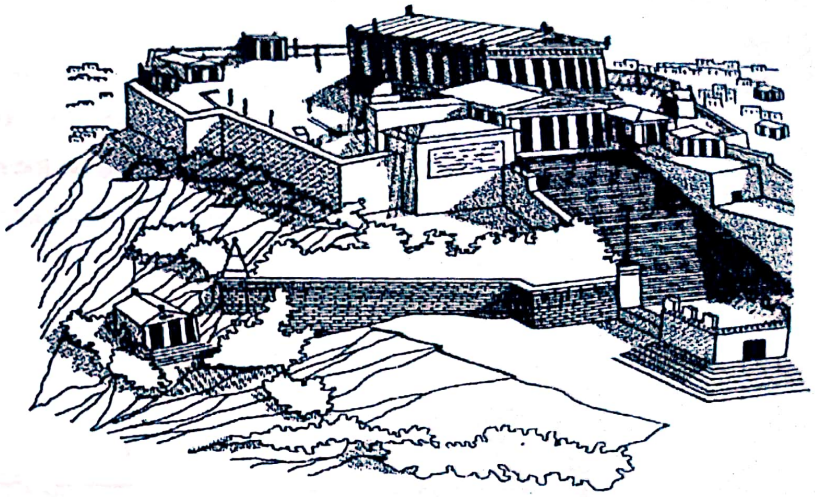

Figura 1.4. Orașul religios: Acropola din Atena

Scanned with OKEN Scanner

După loc şi epocă, multe alte construcţii şi edificii importante intră la rândul lor în compoziţia oraşului antic. Teatrele, amfiteatrele, arcadele, arenele şi locurile de destindere sunt numeroase în oraşele romane. Pieţele publice şi locurile de adunare culturală, politică, comercială, ocupă un loc de seamă. Agora greacă (fig. 4), forumul roman, adiacente templelor sacre sau solidare cu acestea, constituie astfel de locuri, pieţe, unde se discută afaceri publice şi unde au loc mari adunări. Se află în aceste locuri atât magazine cât şi tribunale, săli de întruniri, biblioteci, etc., ceea ce aduce mărturii despre marea varietate a activităţilor exercitate în aceste locuri.

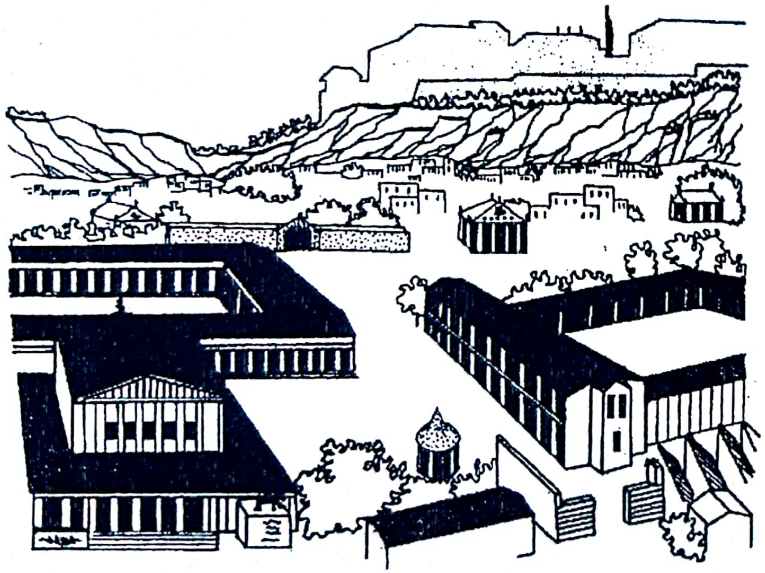

Fig.1.5 Agora, Atena

Deja în această epocă, numeroase oraşe atinseseră 10000 de locuitori. Casele majorităţii populaţiei, variind între unul până la trei nivele, se înghesuie umil şi mizerabil la picioarele edificiilor sacre, bine aliniate pe vaste spaţii degajate. Private de lumină, suprapopulate, zgomotoase, lipsite de condiţii sanitare, aceste locuinţe urbane nu valorează cu nimic mai mult decât colibele rurale.

De fapt, creatorii urbani ai Antichităţii nu manifestau o preocupare deosebită pentru locuinţele populare şi condiţiile de viaţă ale ocupanţilor lor. Efortul era dirijat, în special, spre compoziţia arhitecturală a edificiilor religioase şi regale şi a locurilor publice. Arhitectura lor arată gustul pentru simetrie, volume şi proporţii, folosirea unei geometrii diversificate dar armonioase unde se conjugă drepte, curbe, forme simbolice diverse. În ce priveşte restul cetăţii, nu exista preocuparea decât pentru aliniamentele principale şi pentru exigenţele de apărare.

Mitologiile religioase antice concep universul ca pe un tot riguros ordonat, „ cosmosul" pe care imaginaţia colectivă îl reprezintă ca pe un asamblaj geometric. Oraşul oamenilor trebuie să aducă omagiu divinităţilor adoptând forma generală a cosmosului; se planifică deci aliniamentele străzilor şi ale edificiilor conform unei geometrii riguroase.

Neglijând aspecte legate de protecţia contra vântului şi a soarelui, străzile principale sunt orientate spre cele patru puncte cardinale. Străzile sunt lungi , drepte şi cu lărgime constantă; rigoarea aliniamentului este o mărturie a caracterului sacru atribuit perspectivei arhitecturale perfecte, evocatoare ale Infinitului şi Eternului. Căile de circulaţie converg către centru, ca spre mijlocul cosmosului (fig.1.6).

Scanned with OKEN Scanner

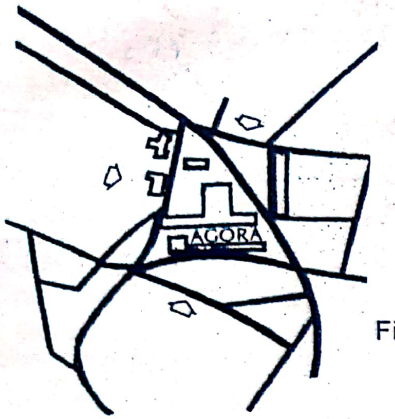

Fig.1.6. Concepție cosmologică și centralitate urbană

In ce privește planul ortogonal (fig.1.7), unde toate străzile rectilinii se intersectează în unghi drept, acesta este răspândit atât în Antichitatea greacă (planurile hipodamice), cât și în orașele antice care s-au dezvoltat sub influență greacă sau romană și, evident, îl întâlnim astăzi în configurarea orașelor nord-americanel Trebuie însă specificat că există o diferență capitală între acestea: astăzi, rentabilitatea comercială a pieței funciare este cea care motivează alegerea acestui tip de plan, și nu credința religioasă, ca în Antichitate.

Pe de altă parte, nu trebuie crezut că somptuoasele artere rectilinii și pavate ale orașului antic au fost gândite pentru muritorii obișnuiți. Servind mai mult pentru defilări religioase și regale decât pentru circulație, aceste „căi regale" se aflau la depărtare de cartierele populare. In acestea, în cele mai multe cazuri, străzile nu erau de obicei trasate după reguli prestabilite și reprezentau o implantare reziduală, adesea dezordonată de locuințe. Ele sunt foarte înguste (2 – 3 metri), sumbre și întortocheate, congestionate de deplasări și gu-

Figura 1.7. Plan ortogonal antic. Milet, Ionia

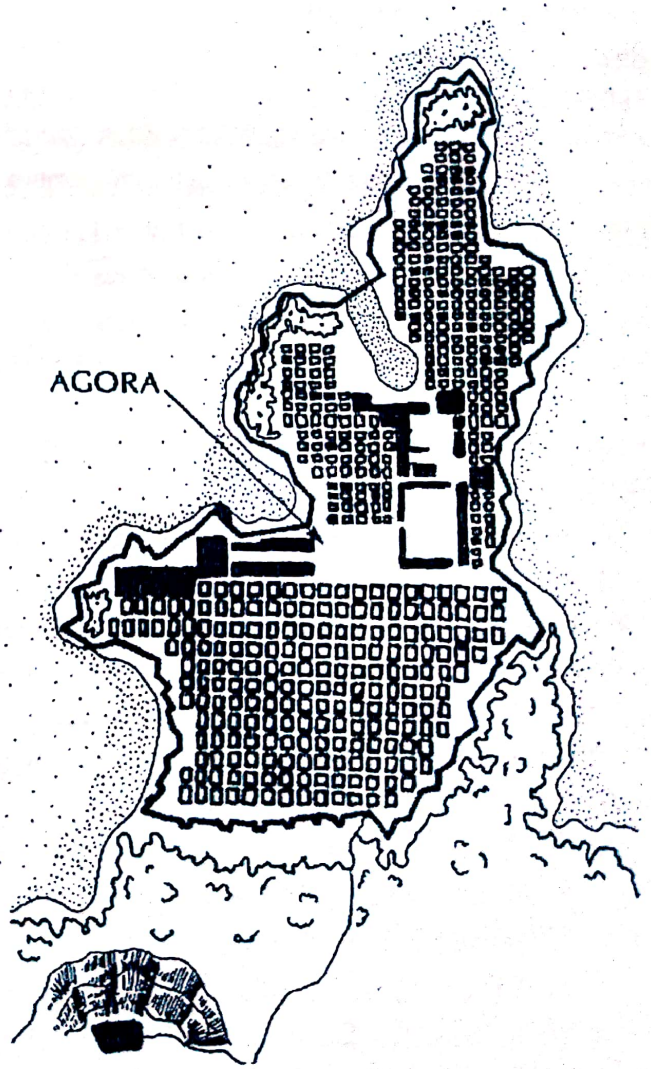

Scanned with OKEN Scanner

noaie, fără pavaj şi spaţii plantate. Iar acest veritabil labirint al străzilor în aceste cartiere era dorit de mai marii cetăţii , fiind suficient adesea pentru respingerea invadatorilor. In acelaşi timp, cu toate condiţiile nesatisfăcătoare de locuit, rezultate din acest amalgam de străzi şi străduţe, locuinţele erau mai bine protejate de vânt şi soare, iar intimitatea lor favoriza o viaţă socială bogată şi diversificată. Acesta este, de altfel, unul dintre aspectele cele mai pozitive ale oraşului antic.

Oraşul politic

Oraşul politic este forma urbană cea mai caracteristică pentru Evul Mediu,--perioadă cuprinsă între Antichitate şi Timpurile moderne, de la căderea Imperiului Roman, în 476, până la căderea Constantinopolului, în 1453.

Să păstrăm însă în spirit ideea că nu există separare foarte netă, în timp şi spaţiu, între oraşul religios şi oraşul politic. Foarte rare sunt oraşele pur religioase sau politice. Trecerea de la forma religioasă la cea politică constituie în realitate un proces evolutiv pe termen lung: se vorbeşte de „oraş religios" sau de „oraş politic", şi apoi „ comercial", când dimensiunea pe care termenul o desemnează devine dominantă (dar nu exclusivă), în comparaţie cu altele.

Aşa se face că, după cum am constatat deja, amenajarea oraşului religios comportă şi o dimensiune politică, marcată în special prin strategiile puse în operă de către regi şi casta dominantă în scopul consolidării propriei puteri. Citadela, palatul şi, la sfârşitul Antichităţii, largile căi axiale încarnează puterea regelui şi impun respect. Chiar dacă preocupările religioase rămân preponderente pe

aproape toată durata Antichităţii, dimensiunea „politică" şi militară se afirmă din ce în ce mai mult şi devine progresiv un factor mai influent decât religia în amenajarea oraşelor.

În Evul Mediu, moştenirea religioasă a Antichităţii se manifestă încă în mănăstire, care îşi păstrează, o vreme, poziţia centrală în oraş. Însă religia, izolată în numeroasele locuri de cult, nu mai determină în mod predominant ansamblul vieţii urbane.

Nu trebuie sa ne mirăm de această evoluţie. Oraşele antice, mai ales la început, au o viaţă economică autarhică, subzistând şi progresând în funcţie de producţia terenurilor agricole înconjurătoare. Fie că este vorba de faraon în Egipt sau de preoţi în Mesopotamia, monarhii şi reprezentanţii lor preiau, adeseori prin forţă şi sub pretextul unei datorii faţă de cetate, fructul muncii ţăranilor şi îl redistribuie potrivit bunului lor plac. Asistăm la constituirea unui grup social care nu produce nimic, dar care beneficiază de o abundenţă de bogăţii: o „nobilime rentieră". În această epocă situează istoricii adevăratele începuturi ale unei economii bazate pe exploatarea unei clase sociale de către o alta.

Dorinţa grupurilor dominante de a obţine din ce în ce mai multe bogăţii atrage după sine o dublă problemă: în primul rând, ţărănimea şi alte grupuri muncitoare contestă din ce în ce mai mult puterea acestei oligarhii (mic grup de persoane puternice care controlează ansamblul vieţii sociale) care îşi ocupă viaţa de plăcere apărându-şi onoarea. În al doilea rând, insuficienţa avuţiilor, în ochii grupurilor dominante, provoacă rivalităţi intense între oraşe, fiecare dintre ele ameninţând să cucerească teritoriul rural şi urban al celuilalt.

Scanned with OKEN Scanner

În consecință, simbolurile monarhice ale Antichității nu mai sunt suficiente pentru a garanta ordinea socială. Clasa dominantă trebuie să-şi folosească puterea împotriva revoltelor supuşilor săi şi să îşi protejeze teritoriile de asalturile cuceritorilor. Fiecare suveran se dotează cu o armată, care se asociază administrației regale şi sacerdoților în direcția afacerilor urbane. Citadela şi fortăreața sa, fără să mai aibă rol de protejare a spiritualității, devin un mijloc de apărare: ele sunt îmbunătățite, întărite prin contraforți, înconjurate şanțuri cu apă. Fortăreața devine principala structură a orașului. Ea marchează riguros limitele între teritoriile elitei urbane şi cele ale țărănimii. (fig.1.8).

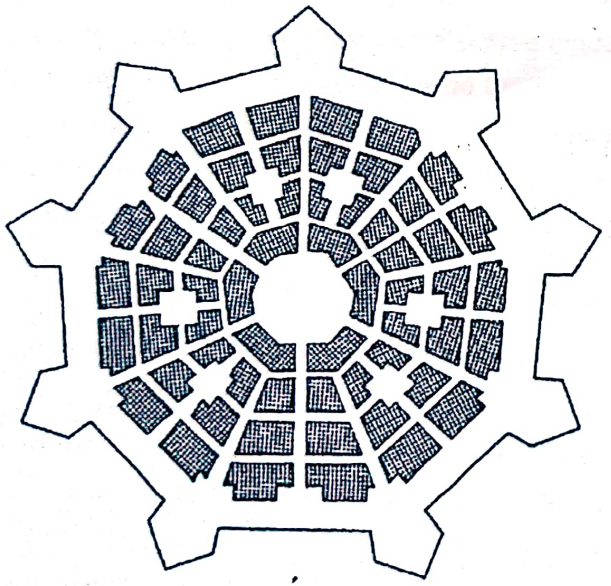

Figura 1.8. Orașul politic şi incinta sa (Palma Nova, 1593)

Mărturie elocventă a conflictelor ce opun diversele clase sociale, aparatul militar al fortăreței şi al armatei joacă un rol capital, chiar dacă ambivalent. Pe de o parte, acest rol consistă în a proteja țăranii de la sate de asalturile devastatoare ale armatelor altor orașe. Ori, chiar dacă supraviețuirea alimentară a orașului depinde de capacitatea sa de a proteja țăranii, elita citadină consideră că aceştia din urmă trebuie să plătească un tribut pentru o astfel de protecție... Aparatul militar serveşte, pe de altă parte, la apărarea citadinilor împotriva revoltelor țăranilor săraci şi exploatați.

Trebuie notat, în trecere, că sistemul defensiv al orașului, pentru a putea rezista, în eventualitatea unor asedii prelungite, comportă amenajarea unor vaste suprafețe agricole chiar în interiorul zidului de incintă. Uneori, aceste spații de cultură ocupă până la jumătate din teritoriul dintre ziduri.

Chiar dacă orașul politic este mai răspândit în Evul Mediu, este greu să-l asociem unor perioade istorice particulare şi unor contexte foarte precise. De fapt, de-a lungul istoriei, preocupările politico-militare ale claselor dominante se vor asocia, după epocă, unor considerații religioase sau comerciale. Astfel încât devine un hazard încercarea de a căuta să precizăm momentul în care dimensiunea politică devine preponderentă.

Oricum ar fi, se edifică fortărețe şi castele fortificate de-a lungul întregului Ev Mediu, mai ales în epocile în care puterea a trebuit să se afirme cu vigoare. Astfel că, unii istorici preferă să numească „oraş – castel" sau „oraş fortificat" ceea ce noi denumim „oraş politic". De altfel, se estimează de obicei că, în afară de importanța cetății fortificate, toate celelalte aspecte ale orașului de la începutul Evului Mediu (morfologie, plan, habitat) rămân îndeajuns de asemănătoare

Scanned with OKEN Scanner

cu cele ale oraşului antic.

Oraşul politic nu dispare complet odată cu sfârşitul Evului Mediu. Lipsit de fortăreaţa sa, îl vedem perseverând de-a lungul Renaşterii (secolul al XV-lea) şi regăsindu-şi simbolurile şi formele geometrice pure ale Antichităţii: aliniamente riguroase, perspective degajate, planuri tip tablă de şah. Vedem de asemenea cum impozantele citadele şi fortăreţe medievale îşi fac din nou apariţia în unele oraşe militare coloniale, precum Québec, fondat în 1608 (fig.1.9).

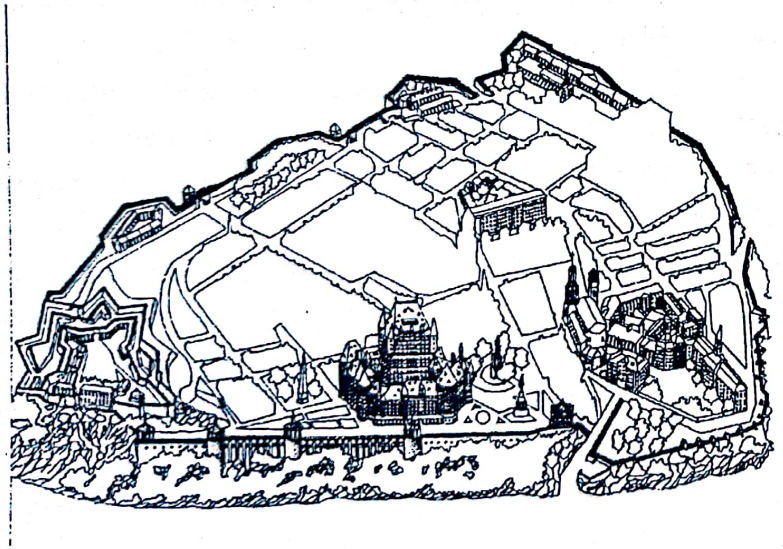

Figura 1.9. Quebec şi fortificaţiile sale

În Europa secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, stilul baroc se

pune în serviciul absolutismului şi despotismului Împăratului. Străzile înguste şi întortocheate, formând labirinturi, facilitează prea mult conspiraţia, revoltele urbane şi contestaţia populară de orice formă. Se taie străzi largi şi bulevarde rectilinii în cartierele populare pentru a da posibilitatea desfăşurării impresionantelor defilări militare şi a exerciţiilor cavaleriei. Perspectivele se deschid pe maiestuoase palate regale, pe statui de monarhi sau pe construcţii militare. Se impune cetăţilor o ordine geometrică încă şi mai riguroasă, uniformă, rectilinie, repetitivă, exaltând putere, grandoare şi prestigiu. În secolul al XIX-lea, baronul Haussmann, reputat pentru bulevardele şi căile sale, va „înjunghia" astfel mai multe dintre cartierele populare ale Parisului (fig. 1.10).

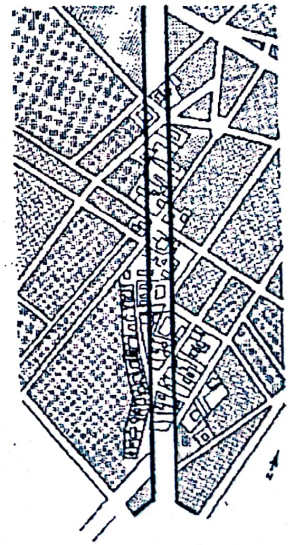

Figura 1.10 Urbanismul lui Haussmann

Scanned with OKEN Scanner

După cum explică atât de bine Lewis Mumford:

„Clădirile impecabil aliniate pe două rânduri paralele de-a lungul bulevardelor nu erau decât fațada frumoasă a unui regim fondat pe forța militară și pe metodele de exploatare (...) Regularitatea bulevardului pune în valoare aliniamentul unităților în mers. Un regiment defilând în ordine dă o impresie de ordine atât de puternică, încât pare că nimic nu îl poate opri. (...) Este exact ceea ce prinții și militarii lăsau să se înțeleagă pentru masele populare. (...) Dimpotrivă, pe străzile cu trasee neregulate, cu pietre de pavaj instabile, cu numeroase unghiuri moarte, un popor în revoltă poate prelua avantajul asupra unei trupe militare, ale cărui focuri de armă devin ineficace și care nu se poate apăra de țiglele aruncate de pe acoperișuri. (...) Că Napoleon al III-lea a ținut neapărat să facă să dispară străzile înguste și fundăturile, să radă cartiere întregi pentru a sparge largile bulevarde ar putea părea rezonabil: era, din punctul său de vedere, cea mai sigură modalitate de a preveni tulburările. *Celui care înțelege să domnească prin constrângere, anumite forme de traseu urban îi devin indispensabile*".

Orașul comercial

Veritabilul oraș comercial domină scena urbană europeană pe durata primei perioade a Timpurilor moderne (din secolul al XV-lea până în secolul al XIX-lea), fie de la sfârșitul Evului Mediu și până la Revoluția industrială. El este fructul unei foarte lungi evoluții care își află începuturile în Antichitate, căci, în ciuda rolului prim al funcții-

lor religioasă și politică în orașele Antichității și Evului Mediu, acestea au avut întotdeauna un anume caracter comercial, uneori chiar considerabil.

Pentru că apar din necesitatea amenajării unei răscruci centrale în care să conveargă și să se schimbe produsele, toate orașele antice cuprind unul sau mai multe locuri pentru comerț. Acestea sunt situate în apropierea locurilor de adunare publice, precum agora greacă și forumul roman, la intersecția căilor importante. Cu toate acestea, de-a lungul întregii Antichități, surplusul economic global rămâne prea mic pentru a da posibilitatea comerțului să devină principala activitate în oraș, chiar dacă acesta este rațiunea primă a existenței sale.

Încetul cu încetul, progresele tehnice agricole și exploatarea din ce în ce mai accentuată a țărănimii vor permite degajarea unui surplus agricol în creștere constantă, în ciuda războaielor și foametei ocazionale. De asemenea, diviziunea din ce în ce mai pronunțată a meseriilor „urbane" favorizează o producție crescândă de bunuri neagricole ce pot fi consumate de către grupurile sociale mai avute. Prin urmare, numai atunci când surplusul economic și capacitățile de consum sunt suficiente, la începuturile Evului Mediu, comerțul devine o funcție cu adevărat importantă a orașului. Către secolul al IV-lea sau al V-lea, comerțul începe să aducă mai multe beneficii decât agricultura. Stabilite inițial în interiorul incintelor fortificate și în piețele publice (agora sau forum), activitățile comerciale se deplasează în apropierea intrării în orașe, sub portaluri, cât mai aproape de porturi. Vedem apărând mici cartiere comerciale ce regrupează, în afară de comercianți și artizani, tavernele, hanurile, grajdurile și antrepozitele.

Scanned with OKEN Scanner

În Europa, oraşul Evului Mediu este astfel conceput încât să asigure activităţile comerciale; de mică întindere, traversabil în general pe jos în cca. 10 minute, el are o mare densitate (cca. 10000 locuitori pe kilometru pătrat) şi este de obicei situat în apropierea unei căi navigabile sau drumuri comerciale care să permită transportul mărfurilor.

Datorită mijloacelor de comunicaţie şi posibilităţilor de întrunire publică oferite în aceste aglomeraţii umane, comerţul înfloreşte. Curând, se amenajează magazine în interiorul clădirilor, strada comercială ia locul pieţei interioare, străzi întregi sunt consacrate acestor activităţi. Se instalează, în acelaşi timp, importante pieţe de mărfuri şi bazaruri de toate felurile. In Evul Mediu, locul de întrunire, de adunare publică, intersecţia centrală, "piaţa mare" a devenit şi o piaţă comercială,

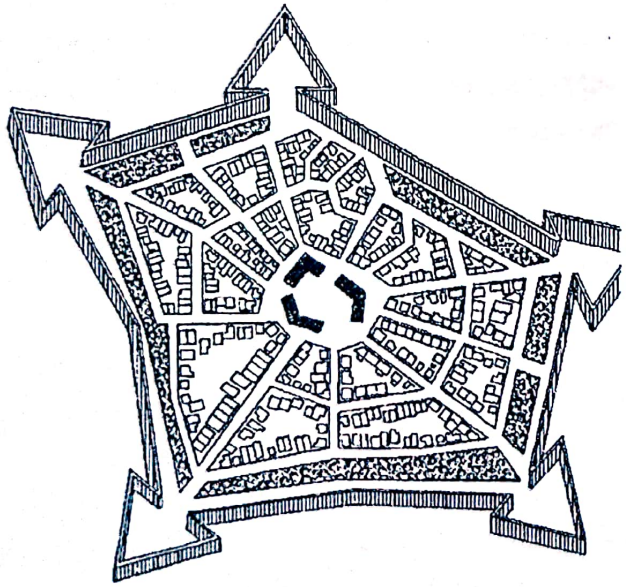

Figura 1.11 Model tipic al oraşului comercial din secolul al XVII-lea

locul de bază al schimburilor de mărfuri din regiune.

Seniorii, proprietari de terenuri, văd în creşterea urbană o piaţă inepuizabilă pentru producţia agricolă a zonei. Intre secolele XI şi XII se produc progrese considerabile în producţia agricolă şi neagricolă, precum şi în comerţ. Se acordă o importanţă tot mai mare mijloacelor de transport: străzile încep să se lărgească, noi canale sunt săpate. Forma globală a oraşului suferă şi ea modificări datorită avântului comercial: de formă circulară corespunzând configuraţiei zidurilor de incintă, oraşul este traversat de străzi principale, care converg spre centrul comercial şi politic. În jurul acestui centru, cartierele rezidenţiale sunt traversate de străzi relativ ordonate, urmărindu-se rentabilitatea pieţei funciare şi o ocupare maximală a solului (fig. 1.11).

M.Rochefort în Enciclopaedia Universalis, explică : „diviziunea spaţiului se face în aşa fel încât să valorizeze la maximum suprafaţa terenului urban, evitând unghiurile moarte şi toate zonele care nu ar putea constitui un lot pentru o construcţie; aceasta se traduce aproape întotdeauna prin planul cu trasee rectangulare." Dacă aspectul „ adunat" al acestor oraşe convine activităţilor comerciale, limitele impuse expansiunii fizice de către zidurile de fortificaţie, constituie un mare inconvenient pentru locuitori. Activităţile comerciale se multiplică, ocupă tot mai mult teren, iar locuinţele trebuie să se înghesuie, conducând la suprapopulare şi la insalubritate tot mai accentuată. Spaţiile libere, plantate dispar. Comerţul este rege.

Ca o consecinţă acestor progrese comerciale asistăm treptat la naşterea şi creşterea unei adevărate burghezii din rândul comercianţilor. Sfârşitul Evului Mediu este epoca creşterii politice şi econo-

Scanned with OKEN Scanner

mice a acestui grup social. În plin avânt, aceşti comercianţi acumulează mari bogăţii şi se afirmă tot mai mult ca o clasă virtual conducătoare, cea care deţine puterea banului. Câteva secole mai târziu, după Revoluţia franceză din 1789, această burghezie învinge definitiv nobilimea şi aristocraţia „parazitară", îşi însuşeşte pământurile senioriale, se extinde în colonii , instalându-se solid pe baza puterii banului, ca nouă clasă conducătoare. Capitalismul comercial este înfloritor. Oraşele apropiate de căi navigabile profită de exploatarea coloniilor. Se construiesc aici porturi, antrepozite şi diferite infrastructuri comerciale. Locuinţa şi solul devin mărfuri ca oricare altele. Proprietarii şi speculatorii de terenuri cresc preţurile chiriilor, subîmpart loturile în parcele negociabile, cu dimensiuni care nu ţin cont de utilizarea pe care o vor avea. Totul trebuie să devină comercializabil şi cât mai rentabil posibil, inclusiv oraşul. Nu se mai amenajează oraşul, ci parcela.

Oraşul îşi va pierde treptat caracterul său de reunire socială, devenind o simplă asamblare de parcele de teren. După Evul Mediu va urma o perioadă dificilă pentru locuitorii oraşelor, care vor asista la o deteriorare continuă a cadrului lor de viaţă, concretizată în special prin dificultatea crescândă a muncitorilor de a accede la o locuinţă conform cu veniturile lor.

Pe scurt, oraşul de la începutul Timpurilor moderne a devenit un obiect comercial. "Mărfurile" şi „rentabilitatea" înlocuiesc divinităţile Antichităţii. Artificiile activităţilor comerciale (vânzare-cumpărare) şi ale profitului monetar se substituie simbolurilor monarhice ale Evului Mediu. Dar, ca o revanşă, centralizarea activităţilor comerciale diverse din pieţele, de pe străzile şi în cartierele comerciale ale oraşelor atrage după sine o viaţă urbană foarte bogat colorată. În aceste străzi polivalente se stabilesc funcţiunile urbane cele mai variate, într-un decor arhitectural foarte diversificat. Aici se fac afaceri, aici se hoinăreşte, aici se întâlnesc fără încetare oameni de toate meseriile, cu ocupaţii de la cele mai onorabile până la cele mai dubioase. Aceste pieţe, străzi, cartiere, unde domneşte ambianta de oraş, devin veritabile locuri de întâlniri şi schimburi sociale. Din acest punct de vedere, oraşul animat de la sfârşitul Evului mediu şi începutul Timpurilor moderne este, fără îndoială, cel mai important „leagăn" de urbanitate.

Oraşul industrial şi naşterea urbanismului

De la sfârşitul Evului Mediu până în secolul XIX, istoria europeană este marcată de o schimbare fundamentală în raporturile care se exercită între burghezia comercială şi producătorii de bunuri. Vechile raporturi moştenite din epocile anterioare dispar rapid; meşteşugarii nu mai sunt independenţi ci trebuie să producă ceea ce le comandă comercianţii. Curând, datorită propriei lor îmbogăţiri precum şi progresului tehnic, comercianţii vor putea reuni mai mulţi meşteşugari în acelaşi loc, vor putea diviza activităţile de producţie şi-i vor remunera pe muncitori „la bucată" sau după un nivel prestabilit.

O fracţiune a burgheziei comerciale devine astfel „ burghezie industrială". Ea decide asupra naturii produselor, procesului de fabricaţie, costului de producţie şi aprovizionare în general. De acum înainte, îmbogăţirea burgheziei nu mai este doar un rezultat al comerţului ci şi al producţiei de bunuri; meşteşugarii şi alţi producători autonomi devin muncitori şi sunt plătiţi cu un salariu mai mic decât valoarea pro-

Scanned with OKEN Scanner

dusului pe care îl fabrică. Este evident că din această diferență, pe care economiștii o vor numi plus-valoare, industriașul își va extrage profitul. Salariatul și manufactura au luat astfel naștere . Capitalismul industrial e pe cale să se nască.

În aceeași epocă, adică între secolul XIV și secolul XVII, cele mai puternice burghezii comerciale din Europa se implică în traficul de sclavi și exploatarea colonială în Americi, Africa, Asia. Averi colosale astfel acumulate vor finanța implantarea de fabrici în secolul XVIII. Economistul Ernest Mandel estima că expolierea coloniilor între 1500-1750 de către europeni, reprezintă cel puțin un miliard de lire–aur engleze, sau cât valoarea tuturor întreprinderilor industriale europene în anul 1800.

Industria are bineînțeles de câștigat din implantarea în apropierea piețelor de consum și a instalațiilor de transport. Orașele portuare importante sunt deci primele care adoptă noua imagine a industrializării.

În secolul al XIX-lea, descoperirea motorului cu aburi, a meseriei țesutului și a procedeelor moderne de fabricare dau imboldul decisiv Revoluției industriale și producției masive de bunuri manufacturate. Impactul va fi fulgurant, iar orașele, devenite focare ale dezvoltării industriale și ale consumului nu-și vor mai reveni niciodată pe deplin.

Capitalurile sunt investite masiv în industrie, iar economia devine esențial urbană. Țărănimea mizeră părăsește mediul rural, care se depopulează cu repeziciune. Cei în căutare de locuri de muncă migrează puternic către orașele industriale, care cunosc o creștere demografică fulgerătoare. Referitor la aceasta, orașul en-

glez Manchester reprezintă un caz tipic: de la 6000 de locuitori în 1685, ea ajunge la 40 000 în 1760, la 75 000 în 1800 și la mai mult de 400 000 la mijlocul secolului al XIX-lea. Speculatorii funciari profită de această situație, iar prețul terenului urban atinge niveluri fără precedent.

Masele muncitorești sunt supra-exploatate: se lucrează între 12 și 14 ore pe zi pentru un salariu derizoriu. Sărăcia și șomajul ating pături din ce în ce mai largi de populație. Industriașii și poliția recrutează forțat șomeri și oameni fără de adăpost în refugii. Copiii sunt adesea închiriați acestora de către părinți fără posibilități sau de către case de copii. Populația muncitoare, livrată necesităților industriei, este prost hrănită și bolnavă; în 1810, la New York mureau între 120 și 145 de copii la 10 000 de nașteri; în 1850, numărul creștea la 180, apoi, foarte rapid, la 220 în 1860 și la 260 în 1870.

În ceea ce privește cadrul construit, lipsa artificială a terenului de construcții, creată de către speculatori, se asociază prețului ridicat al habitatului și sărăciei endemice menite a reduce populațiile urbane la condiții lamentabile de viață. Locuințele muncitorești, construite spate în spate în jurul unor situri industriale, nu au de obicei decât șase metri lărgime și trei etaje, de o singură cameră fiecare. Jumătate din locuințele din orașul englez Bristol nu erau alcătuite decât dintr-o încăpere. Aerul, lumina și spațiul sunt extrem de rare. Mulți oameni au ajuns să locuiască în subsoluri, pe pământul bătătorit; la Liverpool, aceste subsoluri constituiau habitatul a 20 % din populație. Construite în grabă, casele nu dispuneau adeseori de nici un fel de instalație sanitară, iar străzile erau insalubre. În 1845, la Manchester, exista un cabinet de toaletă la 21 de oameni. Cum am putea să nu citâm acest

Scanned with OKEN Scanner

lung pasaj din Friedrich Engels?

„Iată diferitele cartiere muncitoreşti din Manchester, aşa cum am avut eu ocazia de a le observa timp de douăzeci de luni. Pentru a rezuma rezultatul deplasării prin aceste localităţi, vom spune ca cvasi-totalitatea celor 350 000 de muncitori din Manchester şi din periferia acestuia locuieşte în case în stare proastă, umede şi murdare; că străzile de acces sunt cel mai adesea în starea cea mai deplorabilă şi extrem de insalubre, că au fost construite fără cea mai mică preocupare pentru ventilare, având drept unică preocupare cei mai ridicat profit pentru constructor; într-un cuvânt, că locuinţele muncitoreşti din Manchester duc lipsă de curăţenie, de confort, şi că viaţa familială nu este posibilă; numai o rasă dezumanizată, degradată, redusă la un nivel bestial, fizic morbid, s-ar putea simţi confortabil şi ca acasă în astfel de locuri"

(Friedrich Engels, *Situaţia clasei muncitoare în Anglia*, 1845, PARIS, Editions sociales, 1961)

La drept vorbind, oraşul industrial de la sfârşitul secolului al XIX-lea nu mai are nimic dintr-un oraş: lipsit de formă, de simboluri, de spaţii sociale. Supus implacabilei puteri a capitalismului industrial, el nu mai este decât un imens receptacul poluat şi diform, o adunătură de clădiri heteroclite. Se aglomerează oamenii şi adăposturile lor, uzinele exală fum negru şi urât mirositor, străzile sunt murdare şi încurcate de circulaţie, căile ferate străpung cartierele populare, care se învecinează, la rândul lor, cu terenuri virane în care se adună deşeuri industriale.

Lewis Mumford pune întrebarea esenţială: „Cum se putea ca oraşul unit şi coerent să fie construit de câteva mii de indivizi acţionând liber în direcţia interesului personal?" (Lewis Mumford, op. cit).

La apogeul oraşului industrial se va vorbi voluntar de „cancerul urban": suprapopulare, aglomerare, demolare, speculaţie, construire anarhică şi, mai ales, sărăcie, mizerie şi boală. Oraşele Marii Britanii sunt atunci martorele primele mari epidemii, din care cele de holeră în 1830 şi 1848.

Numai în acest moment, sub presiunea conjugată a gânditorilor socialişti, a maselor lucrătoare şi a burgheziei industriale ameninţate, se va face simţită urgenţa regândirii finalităţii organizării spaţiului şi a dotării cu noi mijloace de intervenţie, mai suple şi mai aplicabile la ansamblul oraşelor. Devenim brusc conştienţi că oraşele şi amenajarea lor constituie unul din aspectele esenţiale ale condiţiei umane şi unul dintre pilonii civilizaţiei. Provocarea este pe măsură: fondarea unei noi discipline, amestec delicat, dar judicios, de artă şi ştiinţă, specializată în rezolvarea ansamblului problemelor urbane. Acest efort de reflecţie conduce la definirea unui concept global şi, pentru prima dată, la desemnarea sa sub termenul de *urbanism.*

Din Antichitate, practica organizării spaţiului nu cunoscuse niciodată o bulversare teoretică de asemenea anvergură. Cel mai adesea asimilată arhitecturii sau tehnicilor de inginerie, această practică, după cum am putut constata, se limita în general la concepţia şi ornamentarea marilor construcţii, cât şi trasării străzilor principale. Exista puţin interes pentru cadrul de viaţă al maselor populare. Bineînţeles, un evantai foarte diversificat de probleme au fost puse societăţilor urbane. Cu toate acestea, deşi aceste probleme variau

Scanned with OKEN Scanner

prin natura şi prin soluţiile lor, amploarea şi anvergura lor nu au atins proporţii atât de considerabile decât în secolul trecut.

Din acest moment, urbanismul zis „ştiinţific" ia locul practicii tradiţionale de organizare a spaţiului, considerată parţială şi disparată şi căreia i se reproşează fundamentele exclusiv estetice sau simbolice, preocupările pur formale (arhitectură şi ornamentaţie) şi incapacitatea de a rezolva problemele sociale ale oraşelor industriale. Într-un cuvânt, ştiinţa socială intenţionează să înlocuiască ritul ornamental.

Planificând implantarea clădirilor şi utilizarea solului, se speră să se raţionalizeze şi să se aerisească ţesutul urban şi, evident, să se amelioreze igiena publică şi să se diminueze riscurile de epidemii şi de propagare a incendiilor. Acesta era obiectivul prim şi mărturisit al noii ştiinţe urbane.

Totuşi, pentru cei care văd în capitalism viitorul civilizaţiei, este vorba înainte de toate de a face sărăcia populară mai suportabilă. Se speră astfel să se prevină revoltele şi insurecţiile şi să se convingă poporul să accepte noua ordine socială. Pe scurt, se estimează că un mediu construit mai sănătos ar garanta ordinea socială şi ar permite, în consecinţă, creşterea producţiei industriale. În sfârşit, speculatorii şi constructorii devin repede conştienţi că a face comerţ cu terenuri şi locuinţe situate într-un cadru construit de bună calitate aduce profituri mai mari. Oricum ar fi, consensul social este solid: toate grupele sociale revendică o ameliorare a condiţiilor de viaţă urbană.

Conceptul şi vocabula de urbanism, o datorăm unui inginer spaniol, Ildefonso Cerda. În 1876, el scrie *Teoría general de la*

urbanización şi propune un plan urbanistic pentru extensia oraşului Barcelona (fig.1.12). Pentru prima dată, urbanismul ia conturul unei acţiuni concertate, voluntare şi globale de amenajare a spaţiului, purtată ştiinţific de către „urbanizatori" (urbanişti). Ori, monarhia spaniolă consideră „revoluţionare" ideile lui Cerda, iar cartea sa va fi uitată timp de un secol, până în 1979.

În 1880, germanul J. Stubben publica al său *Stadtbau* (construcţia oraşelor sau „urbanism") şi, în aceeaşi epocă, termenul de *town planning* este încorporat limbii engleze. În 1910, vocabula

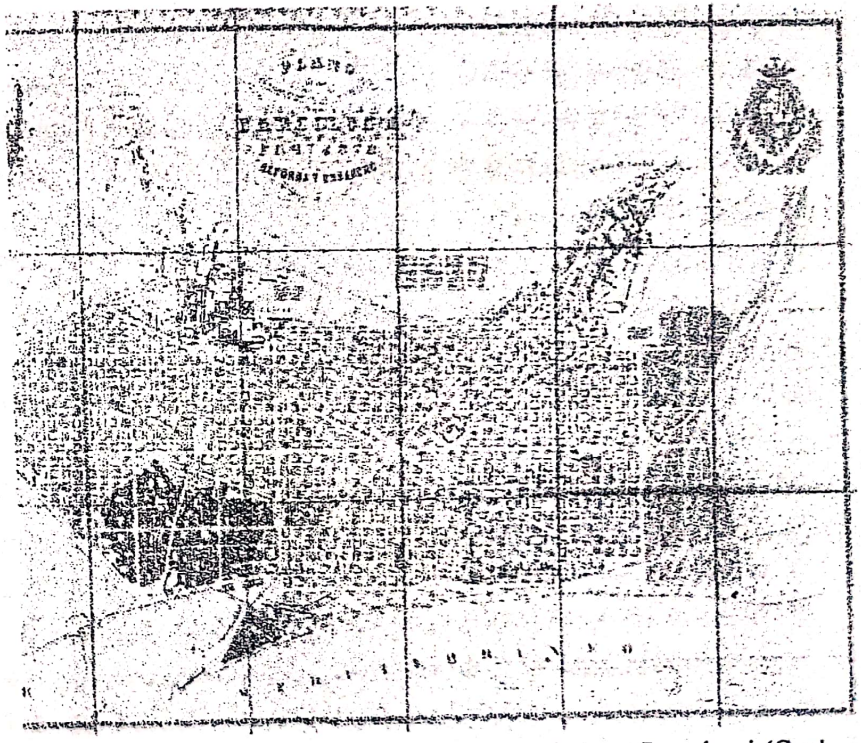

Figura 1.12 Plan de urbanism pentru extinderea Barcelonei (Cerda, 1867)

Scanned with OKEN Scanner

urbanism intră în folosință în Franța.

Filosofi, sociologi, economişti, politicieni reprezentând toate clasele sociale, îşi alătură efortul celui al inginerilor şi al arhitecților, în scopul imaginării unei „vieți urbane" mai înfloritoare într-un cadru construit care să-i fie apropriat. Se reflectă profund asupra societății, oraşului şi raporturilor pe care le întreţin acestea. Modele globale şi noi principii de amenajare, inspirându-se câteodată din trecut, sunt imaginate şi discutate cu patimă.

Din păcate, nimic nu este atât de simplu, aceşti primi gânditori se confruntă cu întrebări esențiale. Ce demers ştiințific trebuie abordat pentru a acoperi în mod adecvat ansamblul complex de probleme urbane? Cum să cuprindem toate punctele de vedere asupra celei mai bune metode de planificare a spațiului? Care este cu exactitate câmpul de intervenție al acestei noi discipline şi, în consecință, ce definiții am putea atribui diferitelor sale aspecte?

După cum bănuim, aceste întrebări nu şi-au găsit niciodată un răspuns definitiv. Bineînțeles, urbanismul s-a prezentat rapid ca o disciplină situată la răscrucea mai multor alte ştiințe. Dar, tocmai pentru că numeroase ştiințe şi-au adus contribuția, definițiile urbanismului sunt numeroase şi câteodată ambigue. Următoarele două capitole vor explora aceste chestiuni.

Capitolul II

O disciplină – răscruce

Interdisciplinaritate

Poate părea curios că la sfârşitul sec. al XX-lea suntem încă în căutarea unei definiții care să caracterizeze exact un fenomen aşa de vechi ca urbanismul. După cum am văzut, societățile îşi organizează sau amenajează spațiul încă din Antichitate. Totuşi, cu toată vechimea acestei practici mai mult sau mai puțin spontane, urbanismul gândit, planificat şi sistematic rămâne o disciplină foarte recentă născută la sfârşitul secolului trecut. Ori disciplinele ştiințifice nu se nasc aşa spontan. Ca şi oraşele, ele sunt premeditate şi trebuie de obicei secole pentru a le consolida fundamentele şi metodele. O nouă disciplină se conturează când cunoştințele tradiționale se relevă ca suficiente pentru a analiza adecvat realitatea şi a aduce soluții problemelor ce se pun. Când este vorba să se elaboreze un nou câmp de cunoştințe, spiritul uman nu poate totuşi „reinventa roata"; el se alimentează întâi din cunoaşterea mai veche.

Pentru a funda o disciplină ştiințifică, există două dimensiuni intelectuale foarte diferite:

1. primul va aprofunda în detaliu un aspect particular al unui domeniu de cunoaştere -> acesta este specializarea disciplinară.

Scanned with OKEN Scanner

2. Al doilea va reasambla într-un nou trunchi comun aspectele asemănătoare a numeroase cunoştinţe specializate şi dispersate -> este interdisciplinaritatea – numită şi multi sau pluridisciplinaritate. Să le vedem mai îndeaproape:

În primul caz, mai frecvent pentru ştiinţele naturale, fizice sau exacte, se aprofundează în special un câmp foarte precis de cunoştinţe. Se urmăreşte producerea unor cunoaşteri foarte specializate, capabile să explice fenomene tot mai precis, care le lipsesc ştiinţelor prea generale. Nucleul ştiinţific tradiţional se desface în noi ramuri specializate.

Pe scurt, aceste discipline evoluează în special printr-o mişcare de subdiviziune şi specializare vizând în special explicarea particularului decât a generalului. Este cazul biologiei, fizicii generale, chimiei din care se nasc mereu noi specialităţi.

În al doilea caz, mai frecvent pentru ştiinţele umaniste, sociale sau exacte, se adoptă drumul invers, care constă în a integra şi a consolida într-un acelaşi câmp de cunoaştere, cunoştinţele dispersate în nenumărate discipline specializate.

Se caută apoi să se producă cunoaşteri generale, capabile să explice fenomenele din ce în ce mai vaste de care se lovesc disciplinele specializate.

O nouă „răscruce" sau „punct comun" se formează prin regruparea specialităţilor tradiţionale. Aceste discipline evoluează deci printr-o mişcare de regrupare vizând explicarea generalului, mai mult decât a particularului.

Aceste ştiinţe preferă interdisciplinaritatea specializării. Este şi

cazul ştiinţelor sociale în general, a amenajării, urbanismului în particular, unde converg, se unesc şi se intersectează în continuu specialităţile cele mai diverse, atât fizice, cât şi economice sau sociale. Interdisciplinaritatea desemnează deci acest fenomen de cunoaştere prin care nenumăratele ştiinţe specializate contribuie la fondarea unei noi ştiinţe mai generale, la dezvoltarea căreia ele participă conjugat.

Multitudinea specialităţilor care trebuie să contribuie la amenajare se explică prin amploarea, varietatea şi interdependenţa problemelor de rezolvat, cât şi prin permanenta diversitate a soluţiilor ce pot rezulta.

Dar, chiar dacă constituirea unei astfel de discipline - răscruce este o sarcină eminamente necesară, congruenţa atâtor specialităţi pune evident anumite probleme. Fiecare dintre specialităţi, cu ajutorul metodelor şi teoriilor proprii, abordează spaţiul de o manieră care îi este particulară. Pentru sociolog, oraşul va fi expresia fizică a raporturilor sociale care se petrec în interiorul său. Pentru inginer, oraşul va fi un sistem de infrastructuri de toate tipurile. Pentru ecolog, oraşul va reprezenta condensarea producţiilor umane ce perturbă ordinea naturală. Pentru economist, oraşul va constitui mai ales un ansamblu de factori de rentabilitate, adesea repartizaţi inegal.

Rivalităţile pe care le atrage după sine această complexitate sunt cu atât mai frecvente şi pronunţate, cu cât disciplina-răscruce este mai tânără şi, în consecinţă, cu cât practica şi obişnuinţa interdisciplinarităţii nu sunt încă însuşite şi asimilate. În urbanism, „răscrucea" sau „trunchiul comun" este încă în construcţie.

Scanned with OKEN Scanner

În timpul acestei „copilării a ştiinţei", amenajarea, precum toate celelalte ştiinţe interdisciplinare, rămâne, am putea spune, în căutarea sinelui. Finalităţile, cadrele teoretice, metodele, analizele, soluţiile propuse şi chiar definiţia câmpului ştiinţific revendicat de către fiecare specialitate fac obiectul unor dezbateri serioase. Poziţiile divergente par a fi ireconciliabile. Certitudinile se înfruntă, rivalizează, iar îndoielile se succed. Cum am putea descrie mai bine acest fenomen decât prin această proza scurtă a lui Paul Valéry:

„Îngerul îmi dădu o carte şi îmi spuse: „această carte conţine tot ceea ce ţi-ai dori vreodată să cunoşti". După care dispăru.

Şi am deschis această carte care era potrivit de groasă. Era scrisă într-o limbă necunoscută. Savanţii au tradus-o, dar fiecare a produs o variantă cu totul diferită de celelalte. Aveau chiar opinii divergente când era vorba de sensul lecturii. Fără să cadă de acord nici măcar asupra începutului sau sfârşitului, a susului sau josului cărţii.

Către sfârşitul acestei viziuni, mi se păru că această carte se topi şi se contopi cu lumea care ne înconjoară."

(Paul Valéry, Oeuvres, Editions de la Pléiade)

Din fericire, din şocul ideilor vor răsări în curând propoziţii care vor arăta un anume consens. Noţiuni şi concepte se vor constitui, încetul cu încetul, în teorii şi modele de intervenţie. Ne putem imagina lunga perioadă necesară ralierii spiritelor. Cu toate acestea, chiar dacă un consens continuă să fie frăgil, relativ şi plin de fisuri, aceasta este singura direcţie în care vor putea să răsară, din reflecţii şi convenţii, definiţiile, principiile şi regulile atât de îndelung aştepta-

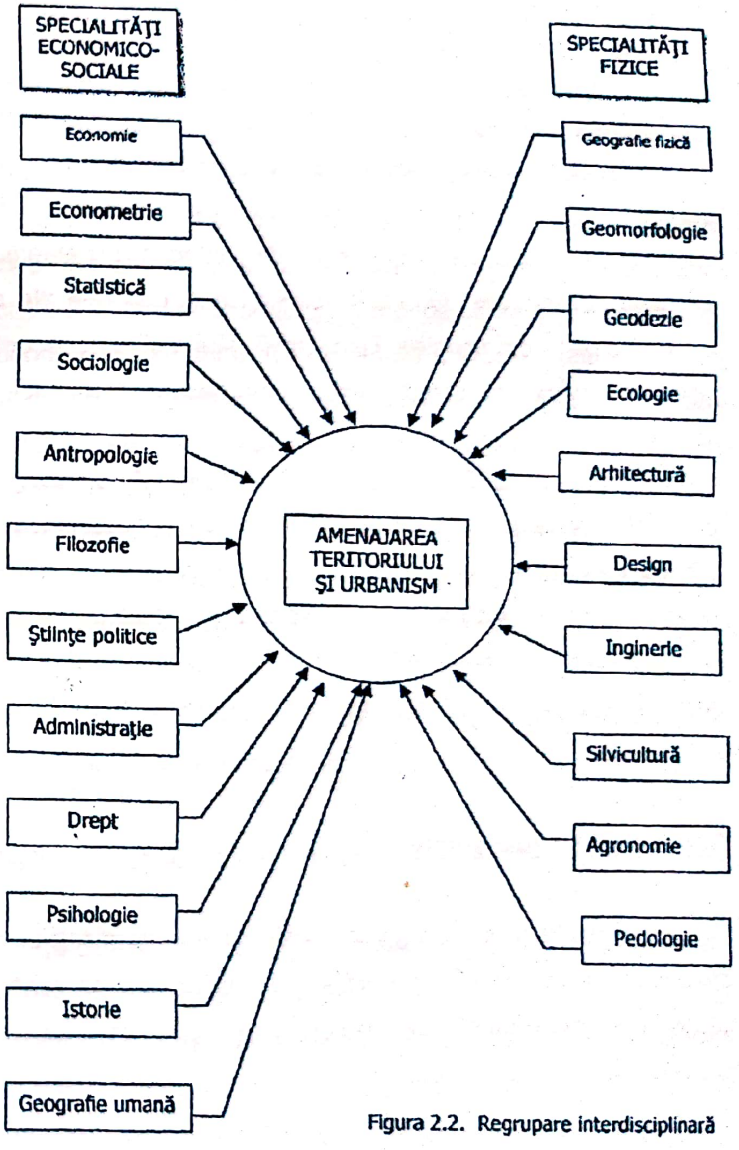

Figura 2.2. Regrupare interdisciplinară

Scanned with OKEN Scanner

te.

Amenajarea nu a depăşit încă complet problemele legate de practicarea unei mari ştiinţe interdisciplinare. Diversitatea disciplinelor atrage după sine o reţea de concepte concurente, divergente, pline de goluri sau de suprapuneri. De exemplu, anumite realităţi, cele care necesită cea mai mare doză de interdisciplinaritate, rămân aproape neexplorate. Aspectele simbolice şi culturale ale spaţiului urban fac parte din acestea. Dimpotrivă, alte realităţi, precum chestiunea locuinţelor, fac obiectul unor numeroase explicaţii specializate şi concurente.

Pe de o parte, nu putem vedea altceva, în aceste probleme de interdiciplinaritate, decât un proces epistemologic normal, sănătos, care stă mărturie a vivacităţii gândirii în materie de amenajare a teritoriului. Pe de altă parte, putem vedea principala dificultate pe care o întâmpină amenajarea în a se defini pe sine însăşi, a-şi acoperi obiectul (spaţiul) în mod articulat şi să precizeze operaţional sensul acţiunii sale.

Conceptele fundamentale

Impreciziile şi neînţelegerile acestei tinere interdisciplinarităţi îşi găsesc expresia cea mai generală în folosirea adesea vagă a conceptelor de „planificare", „amenajare" şi de „urbanism". Trebuie aşadar nuanţată fiecare dintre ele.

Planificarea : constituie esenţa însăşi a`acţiunii de amenajare. Scopul planificării este de a transforma eficient realitatea pentru a o face

conformă cu aspiraţiile umane. Ea este deci contrariul unor exerciţii sterile de contemplare a realităţii existente. În sensul cel mai fundamental, planificarea constă în stabilirea obiectivelor şi determinarea şi coordonarea mijloacelor de acţiune ce permit atingerea acestor obiective. Sau, în alţi termeni, este exerciţiul intelectual prin care se concepe un plan de acţiune orientat spre atingerea obiectivelor considerate prioritare, în vederea surmontării şi prevenirii efectelor nefaste ale impreviziunii. Planul, după expresia curentă azi, este „anti – hazard".

A stabili un astfel de plan cu finalităţi şi mijloace, pentru a face o acţiune umană coerentă, sincronizată şi eficace, nu se rezumă, evident, la un simplu exerciţiu tehnic. Din contra, pentru că trebuie căutat, discutat şi decis, operaţiunea implică în mod necesar piedici, înfruntări şi un arbitraj al intereselor divergente. Din acest punct de vedere, planificarea este un gest eminamente „politic", în sensul nobil al termenului. După cum sublinia Gabriel Gagnon:

„(Planificarea) poate rămâne un studiu pasiv al realităţii fără nici un efort pentru a o influenţa, dar esenţialul rezidă într-o intervenţie concretă pentru a modifica, prin mijloace eficace, alura prevăzută a fenomenelor studiate: orice planificare necesită atunci o alegere politică bazată pe o concepţie asupra societăţii şi economiei."

(Gabriel Gagnon, „Pour une planification régionale démocratique", în *Cité libre*, vol. XI, 1960)

Prezentăm în continuare etapele care compun procesul decizional

Scanned with OKEN Scanner

implicat în orice demers de planificare.

1. Stabilirea clară a problemelor de rezolvat.
2. Definirea scopurilor de atins.
3. Inventarierea mijloacelor de intervenţie disponibile.
4. Analiza şi estimarea eficacităţii acestor mijloace pentru atingerea finalităţilor.
5. Determinarea obiectivelor concrete şi realiste, ţinând cont de eficacitatea mijloacelor disponibile.
6. Căutarea şi hotărârea ordinii priorităţilor, ţinând cont de urgenţa problemelor de rezolvat.
7. Ierarhizarea obiectivelor potrivit ordinii de priorităţi.
8. Selecţionarea şi reţinerea mijloacelor de intervenţie potrivite.
9. Prevederea unui sistem de acţiuni controlate, coordonând mijloacele de intervenţie reţinute şi asigurând atingerea obiectivelor ierarhizate în perioadele de timp prevăzute.

Putem, bineînţeles, să multiplicăm la infinit diferitele feluri de planificare. Fie că sunt sociale, economice, administrative, bugetare sau ecologice, toate funcţionează după acelaşi parcurs generai.

Examenul etapelor ce trebuie urmate arată clar că obiectivul planificării este stabilirea planului, şi nu punerea sa în operă concretă. *Planificarea constituie aşadar exerciţiul intelectual şi politic prealabil acţiunii* şi nu se substituie acesteia din urmă. *Planificarea urbană şi regională* reprezintă deci răscrucea în care se întâlnesc diferitele tipuri specializate de planificare (socială, economică, ecologică, etc.) şi în care aceste diverse specializări partajează şi îşi pun împreună în operă expertizele asupra raporturilor populaţie / teritoriu. Această planificare caută, prin interdisciplinaritate, să rezolve numeroasele probleme ale populaţiilor relative la teritoriul lor.

În mod evident, planificarea urbană şi regională nu se apleacă asupra tuturor problemelor sociale, economice sau altele care ar putea marca o populaţie. Ea îşi limitează expertiza mai degrabă la aspectele problemelor care au legătură cu ocuparea spaţiului, spre exemplu: dezvoltarea, repartiţia şi gradul de concentrare a activităţilor economice şi ale habitatului, cantitatea şi accesibilitatea serviciilor publice şi sociale, protecţia mediului înconjurător, modurile de ocupare a solului, etc. Din această perspectivă, diferenţa esenţială între planificarea urbană şi regională şi amenajare, este că prima se ocupă de elaborarea planului, pe când cea de-a doua intervine şi în punerea în operă, pe teren, a mijloacelor de acţiune prevăzute de plan. *Planificarea constituie deci prima etapă, esenţa însăşi, inima amenajării.* Din moment ce amenajarea înglobează gândirea planificatoare, ea acoperă deci o realitate mai vastă; ea merge de la elaborarea teoretică până la punerea practică în operă.

Amenajarea teritoriului şi urbanismul

Ce diferenţă există între amenajarea teritoriului şi urbanism? Aici se înfruntă mai multe interpretări.

Pentru unii, diferenţa este de natură geografică: urbanismul ar privi oraşele, pe când amenajarea teritoriului ar fi preocupată de teritoriul rural şi forestier. Ori, din această perspectivă, amenajarea unui vast parc de recreaţie în mediu rural nu ar putea fi considerat ca

Scanned with OKEN Scanner

ținând de urbanism, așa cum ar fi, dacă s-ar afla în mediu urban. De asemenea, amenajarea unui sătuc în mediul rural nu ar fi un act de urbanism... iar protecția unei enclave agricole în mediu urbanizat nu ar constitui o acțiune de amenajare a teritoriului! Incoerența este manifestă.

Potrivit altor interpretări, diferența între urbanism și amenajarea teritoriului ar sta în scara teritorială și în gradul de precizie metodologică. Amenajarea teritoriului s-ar practica la scară regională și ar îngloba orașele și mediul rural. Din motive de întindere a spațiului în cauză, metodele utilizate și soluțiile propuse ar fi generale, globale, nu ar atinge decât liniile mari ale organizării spațiului. Cât despre urbanism, el ar constitui într-un oarecare fel o amenajare la sacră redusă. El nu ar privi decât părțile deja urbanizate sau pe cale de urbanizare. Din cauza dimensiunilor mici ale teritoriului respectiv, metodele și soluțiile urbanismului ar fi precise și detaliate.

Această distincție este la fel de puțin satisfăcătoare. Înțelegem cu greu de ce o dimensiune geografică mai mare ar cere soluții mai puțin precise. Precizia soluțiilor, în mod clar, trebuie să fie în funcție de complexitatea problemelor, și nu de importanța cartografică a unui teritoriu. Potrivit situațiilor, putem estima ca fiind oportună planificarea de manieră foarte detaliată a organizării unui spațiu agricol sau a amenajării unui lac important, și de a se limita la liniile mari în organizarea unui cartier rezidențial.

Pe de altă parte, știm bine că metodele utilizate, după caz - că se planifică o regiune sau un oraș -, sunt foarte asemănătoare. De fapt, singurele diferențe veritabile se explică prin natura utilizărilor solului pe care vrem să îl planificăm. La acest capitol, diferențele între orașele înseși sunt adesea la fel de importante precum cele între un oraș și regiunea sa.

Anglo-saxonii au rezolvat demult această problemă de scară; pentru ei nu mai există nici o diferență între *city planning* sau *urban planning* și *regional planning*. În toate cazurile este vorba de urbanism.

În sfârșit, o varietate de interpretări mai puțin importante completează tabloul. Amenajarea ar fi individuală și spontană, pe când urbanismul ar fi științific, concertat și colectiv. Pentru alții, urbanismul nu ar fi decât fizico-spațial, un melanj de geniu civil și arhitectură, pe când amenajarea ar fi mai „socială", mai globală, mai completă.

Din cele de mai sus am putea, bineînțeles, să concludem în favoarea unei vane dispute între cuvinte și să sugerăm considerarea vocabulelor „amenajare" și „urbanism" ca simple sinonime. O astfel de atitudine nu ar face însă dreptate celor două noțiuni. Dacă ele nu sunt atât de diferite pe cât ar vrea interpretările precedente, ele nu sunt totuși întru totul asemănătoare. De exemplu, amenajarea pădurilor, a lacurilor și a rezervelor ecologice nu ține în mod clar de urbanism. Dimpotrivă, amenajarea turistică, recreativă și, mai global, amenajarea urbană, rurală și regională utilizează tehnici și metode care aparțin urbanismului. De fapt, ceea ce separă cele două noțiuni nu este geografia, scara, precizia, metoda, caracterul științific, fizico-spațial sau social, ci mai degrabă *natura obiectului de amenajat*.

În sens generic, cuvântul *amenajare* este sinonim cu organizare, aranjare. Amenajarea teritoriului este așadar acea ramură a amenajării care se ocupă de organizarea teritoriului, fie că este natural (amenajare forestieră, ecologică, etc.), sau transformat de ființa

Scanned with OKEN Scanner

umană (amenajare urbană, rurală, etc.). Din această perspectivă, urbanismul nu corespunde decât acestei ultime ramuri a amenajării teritoriului, cea care nu se ocupă decât de mediile construite de către om. *Urbanismul se ocupă deci de organizarea spațiului compus din artefacte, raporturile care apar între acestea, natura înconjurătoare, populația și activitățile teritoriale, amplasamentul și scara geografică neavând relevanță.*

Chiar dacă, din comoditate, tradiția ar vrea să folosim indistinct cei doi termeni, urbanismul nu constituie deci decât o categorie, și fără îndoială cea mai importantă, a amenajării teritoriului. El corespunde a ceea ce numim amenajare urbană și regională. În practica profesională, de altfel, diferențele între urbanism și amenajarea urbană și regională nu mai există. Cu timpul, a reieșit faptul că teoriile lor, metodele și soluțiile apar, la utilizare, ca fiind foarte asemănătoare. În ziua de azi, urbanismul nu se mai limitează absolut deloc numai la oraș.

Cât despre amenajarea teritoriului în general, trebuie să repetăm, ea desemnează o realitate mai vastă și o gamă de intervenții mai extinsă, din moment ce cuprinde și amenajarea mediilor naturale.

Figura următoare recapitulează ansamblul expunerilor de mai sus. Trebuie totuși să notăm că, din comoditate și respect pentru tradiție, vom folosi în general termenul de *urbanism* pe parcursul acestui curs, exceptând situațiile în care contextul va face preferabilă utilizarea termenului *amenajare*. Lectorul va trebui atunci să considere acest termen ca sinonim al *amenajării urbane și regionale.*

Figura 2.1.. Distincții între planificare, amenajarea teritoriului și urbanism.

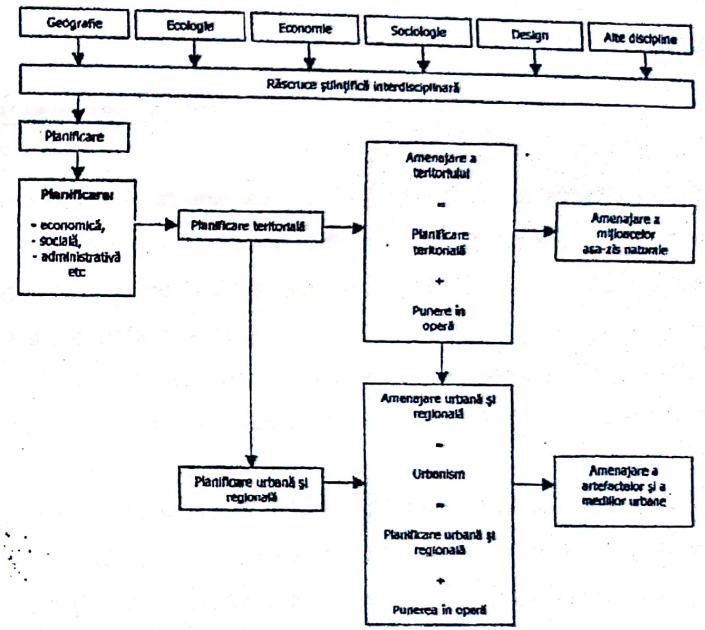

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul III

Diversitatea definițiilor

Pe parcursul capitolului precedent, am trecut în revistă diferențele și similitudinile esențiale între cele trei denominații folosite în mod curent pentru a desemna realitatea unică a *organizării spațiului.* Evident, cele câteva elemente de definire dispuse ici și colo nu sunt suficienți pentru a caracteriza perfect practica urbanismului.

Trebuie așadar să parcurgem definițiile cele mai curente. Pentru a ușura înțelegerea acestor definiții, le vom expune în patru mari grupe:

1. Un prim grup de definiții numite *fizico-spațiale*, potrivit cărora urbanismul se definește în funcție de *obiectul* asupra căruia se exercită: teritoriu, clădire.
2. Un al doilea grup de definiții numite *regulatoare*, potrivit cărora urbanismul se definește prin *acțiunea* pe care o exercită: reglare, echilibrare, armonizare.
3. Un al treilea grup de definiții numite *calitative*, care definesc urbanismul după *obiectivele* pe care le urmărește: ameliorarea calității vieții, confortul.
4. În sfârșit, un al patrulea grup de definiții numite critice, care pretind că urbanismul se definește înainte de toate prin raportare la societatea în care este practicat: o societate inegală, un urbanism destinat intereselor particulare ale anumitor grupuri.

Scanned with OKEN Scanner

Lăsăm lectorului sarcina de a măsura distanța care separă aceste grupe de definiții și de a-și tenta *propria* sinteză.

Definițiile fizico-spațiale

Acest prim grup de definiții concepe urbanismul ca pe un ansamblu de procedee vizând ameliorarea amplasamentului, aspectului și eficacității structurilor fizice ale spațiului construit (de unde adjectivul *fizico-spațial*). Adus la cea mai simplă expresie a sa, urbanismul constă exclusiv în determinarea, coordonarea și dispunerea armonioasă a clădirilor și a utilizărilor solului pentru ca, evident, să satisfacă nevoile populației în materie de habitat și de echipamente de toate felurile. Spațiul este aici înțeles esențial ca un ansamblu de construcții, de drumuri și artefacte diverse, care trebuie pur și simplu să fie aranjate convenabil. Orașul este o mare casă, iar urbanismul, cu al său caiet de norme tehnice, îi este arhitectul.

Iată așadar cea mai veche și, încă în zilele noastre, cea mai răspândită percepție a urbanismului. În 1867, Ildefonso Cerda, în *Teoria generală a urbanizării*, a fost primul care a formulat o definiție articulată a urbanismului, cuvânt a cărei invenție îi aparține, și al cărui sens îl precizează astfel:

„Ansamblu al acțiunilor ce tind să grupeze construcțiile și să le regleze funcționarea, și ansamblul de principii, doctrine și reguli care trebuie aplicate pentru ca clădirile și grupările lor, departe de a le reprima, de a slăbi și corupe facultățile fizice, morale și intelectuale ale omului social, contribuie la favorizarea dezvoltării sale, cât și la

bunăstarea individuală și fericirea publică".

Alte definiții, mult mai recente, exprimă aceeași percepție: urbanismul este „planificarea științifică, estetică și ordonată a repartizării solului, structurilor și facilităților, urmărind eficacitatea materială, economică și socială, sănătatea și bunăstarea în colectivități".

Definițiile regulatoare

Susținând că urbanismul nu se poate limita la structurile fizice, în contradicție cu ceea ce presupun definițiile fizico-spațiale, definițiile regulatoare propun o percepție mai globală, mai rațională și mai integrată a acestei discipline.

Prin însăși esența sa, planificarea urbană și regională trebuie să fie globală; ea trebuie să se preocupe atât de aspectele sociale, simbolice, culturale, economice și politice, cât și de cele fizico-spațiale. În plus, o veritabilă planificare trebuie să respecte particularitățile fiecărui caz. Trebuie deci să evite propunerea unor soluții gata făcute și pretins universale. Ea trebuie să poată fi pusă în operă prin mijlocirea unor politici și a unor programe suple și evolutive.

Definițiile regulatoare vor încerca deci să dea seamă atât de domeniului construit, cât și de populație, activități și a resurse. Nu mai este îndeajuns să amenajăm structurile fizice, trebuie de asemenea să planificăm exploatarea resurselor, să organizăm activitățile populației și să o repartizăm în teritoriu.

În concluzie, dacă definițiile fizico-spațiale propuneau *amenajarea lucrurilor pentru o mai bună satisfacere a populației*, definiții-

Scanned with OKEN Scanner

le regulatoare propun, în plus, *amenajarea oamenilor pentru a raționaliza utilizarea lucrurilor* în funcție de obiectivele urmărite de colectivitate... dar cel mai adesea definite de către planificatori. Este vorba deci de a „regla" mediul, de unde şi epitetul de *regulator*. Vom califica adesea aceste definiții drept „tehnocratice", în virtutea puterii de decizie şi de planificare pe care le conferă specialiştilor.

Se reproşează câteodată percepției regulatoare de a căuta mai degrabă să plieze indivizii la realitate, decât să transforme realitatea pentru o mai bună satisfacere a indivizilor. De altfel, în formularea sa cea mai dirijistă, această definiție explică planificarea urbană ca pe un ansamblu al mijloacelor de reglare şi armonizare apte să „ creeze şi să mențină ordinea şi să asigure o dezvoltare sistematică şi coordonată". Alte formulări, ceva mai suple, conferă urbanismului sarcina de a „regla, orienta, canaliza efectele urbanismului, de a pune în valoare resursele umane şi naturale ale unui teritoriu, ținând cont de vocația sa reală (...)" (Georges Robert, *Cents minutes de réflexion: urbanisme, aménagement du territoire*, Montreal, Georges Le Pape, 1979). Această ultimă definiție prezintă elocvent percepția regulatoare: populația este o „resursă" („resursele umane"). La fel ca şi resursele naturale, ea trebuie să fie amenajată pentru a conveni vocației „reale" pe care planificatorul o atribuie teritoriului.

În sfârşit, în formularea regulatoare cea mai rafinată, spațiul este prezentat ca un sistem complex, compus din resurse, dintr-o organizare socio-economică, dintr-un teritoriu şi dintr-o populație. Aceste patru componente ar fi legate între ele prin relații câteodată incoerente, provocând o evoluție sau transformări nedorite şi irație-nale. Amenajarea urbană şi regională trebuie deci să calibreze, să

echilibreze şi să regularizeze acest sistem de relații, pentru a organiza rațional şi eficace mediul.

Definițiile calitative

Definițiile calitative tind să fie mai puțin restrictive şi mult mai globale decât precedentele. Urbanismul nu poate, de fapt, să se limiteze la structurile fizice, nici să fie conceput numai ca o intervenție de reglare.

Definițiile calitative pun deci accentul pe caracterul cel mai global al urbanismului, fie pe finalitatea sa ultimă: „Amenajarea este un efort deliberat şi colectiv, tinzând să modifice condițiile teritoriale ale existenței unei colectivități." (Jean Labasse, „Aménagementdu territoire et planification socio-économique", dans *Développement et aménagement du territoire*, Montréal, Federal Publications Service/ Editions Georges Le Pape, 1975).

Foarte simplu, putem spune că urbanismul constă din ameliorarea calității vieții, punând în operă un ansamblu de mijloace tehnice, politice, sociologice şi administrative destinate modificării raporturilor pe care le întreține o societate cu teritoriul său. Urbanismul nu se reduce la „amenajarea" solului. *El fabrică, produce spațiu*: amenajări, construcții, oameni care trăiesc în interiorul lor şi activitățile care se desfăşoară acolo. Urbanismul este ştiința *„locului total"*.

Aici, noțiunile fundamentale nu mai sunt controlul, ordinea şi reglarea, ci mai degrabă „calitatea vieții în materie de ocupare a spațiului". Nu mai este vorbă de amenajarea oamenilor sau a lucrurilor, ci de a recunoaşte întâietatea ființei umane ocupând şi amenajându-şi

Scanned with OKEN Scanner

ea însăşi propriul mediu în funcţie de nevoile sale fizice, de exigenţele economice, de cultură şi tradiţii.

Pentru a răspunde nevoilor schimbătoare şi contextelor sociale mişcătoare, amenajarea nu ar trebui să devină o ştiinţă exactă, un sistem predeterminat de analize şi de soluţii prefabricate, încât acestea să ia forma unor norme fizico-sociale sau a unor programe de intervenţie. Departe de a fi „sistematică", adică un sistem rigid de idei şi intervenţii, amenajarea este o ştiinţă a probabilului, a incertitudinii, a contingenţei, a aproximaţiei. De fapt, urbanismul este *ştiinţa urbanităţii: ştiinţa raporturilor sociale producându-se în spaţiul ocupat pe care îl ocupă şi îl produce colectivitatea*. După cum spunea Edgar Pisani: „Suntem îmbiaţi spre descoperirea unui civism activ de către această căutare comună a cetăţii de carne, a cetăţii de oameni, a cetăţii de piatră, a cetăţii de verdeaţă". (Edgar Pisani, *Le Québec face à l'aménagement régional, montréal*, Fédération québécoise pour l'habitat, l'urbanisme et l'aménagement du territoire, 1976).

Din această perspectivă, urbanismul traduce o cultură, o viziune asupra teritoriului, pe scurt, o filosofie politică. Este mijlocul prin care oamenii îşi înscriu prezenţa pe sol: „Planul de urbanism este expresia pe hârtie şi în timp a acestei viziuni a cetăţii (...) amenajarea teritoriului este politică, deoarece ea este revoluţie politică." (Georges Robert, ibid.)

Umanismul este fundamentul disciplinei şi „în absenţa unei gândiri, în absenţa unei alegeri a modului de viaţă, în absenţa unei etici născute dintr-o filosofie, urbanismul nu mai este decât o unealtă inertă". (ibid.)

Definiţiile critice

Definiţiile critice susţin că urbanismul nu poate exista în afara contextului social general în care este exercitat. Urbanismul nu este, în sine, decât un mijloc prin care o societate îşi organizează suportul fizic. În calitate de simplă unealtă, el poate servi în nenumărate feluri şi conduce la multiple finalităţi. Nimic din disciplina însăşi nu determină finalităţile urmărite. De aceea, urbanismul nu poate fi definit în funcţie de o finalitate prestabilită; ori definiţiile precedente, care preconizau estetismul fizico-spaţial şi raţionalitatea sistemului urban şi a urbanităţii, contravin acestui principiu. Finalitatea depinde, în realitate, de particularităţile şi mijloacele societăţii care recurge la urbanism. Prin urmare, definiţia valabilă a urbanismului nu poate fi decât aceea care să indice cum şi în ce scopuri este practicat.

De exemplu, naşterea urbanismului modern, la sfârşitul secolului al XIX-lea, a fost generată în special de către necesitatea de a adapta oraşul şi oamenii săi la exigenţele industrializării. În acest context, am putea propune următoarea definiţie:

„Urbanismul este practica socială specifică care, după Revoluţia industrială, încearcă să fondeze, bazându-se pe un discurs ştiinţific, construirea unui ordin spaţial şi urban adaptat noii societăţi economice şi tehnologice". (ibid.)

Definiţiile critice subliniază că, în regim capitalist, societatea se fondează pe o distribuţie inegală a puterii economice, politice şi ideologice. Potrivit acestor definiţii, grupele sociale cele mai avanta-

Scanned with OKEN Scanner

jate ar avea mai multă putere de a-şi modela ansamblul societăţii şi spaţiul potrivit propriilor interese. În materie de amenajare, impactul urbaniştilor se dovedea mult mai slab decât cel al bancherilor, promotorilor, constructorilor, marilor proprietari funciari şi al speculatorilor. Forma şi structura oraşului ar fi produse de capitalism şi de către raporturile de forţă care decurg. Principiile urbanismului ar conta deci destul de puţin în amenajarea urbană.

În această percepţie, urbanismul apare adesea ca un mijloc pus în operă de burghezie pentru a modela spaţiul şi a repartiza oamenii şi activităţile economice pentru ca funcţionarea sistemului urban să îi aducă maximul de profit. Acest urbanism ar consta deci într-un „ansamblu de practici sau de tehnici vizând să organizeze spaţial (...) forţele productive, materiale şi umane" (*Nouveau dictionnaire économique et social*, Paris, Editions sociales, 1981) în funcţie de interesele financiare ale capitalului. Deoarece societatea ar încredinţa veritabilul urbanism clasei sociale celei mai puternice, urbanismul nu ar fi decât „o practică socială de însuşire a solului urban , asociată producerii cadrului construit". (*Nouveau dictionnaire économique et social*).

În plus, urbanismul ar servi de cauţiune ştiinţifică şi de legitimaţie raţională pentru obiectivele spaţiale ale burgheziei, camuflând natura lor politică sub acoperirea imperativelor utilitare. Din acest punct de vedere, fundamentul urbanismului ar fi mai ales tendenţios din punct de vedere ideologic, decât cu adevărat tehnic; el ar prezenta un discurs asupra oraşului pe care l-ar proclama ştiinţific, tehnic, universal şi raţional, dar care ar servi să disimuleze caracterul politic al proiectului.

În schimb, în ciuda puterii burgheziei şi a specialiştilor, cetăţenii pot practica o formă inversă de urbanism. Ei pot revendica, se pot mobiliza, pot pretinde şi chiar concepe locuinţe şi echipamente, produce un ţesut urban diferit, orientat mai mult către calitatea vieţii cotidiene , decât către profitul financiar. Oamenii se pot „înscrie în spaţiu". Urbanismul nu se rezumă deci la o carte de reţete tehnice, nici la o teorie intelectuală. Este, înainte de toate, o practică socială vie şi conştientă, situată la răscrucea raporturilor care se leagă şi se dezleagă între clasele sociale, şi a cărei miză este împărţirea socială şi politică a teritoriului.

Cine spune adevărul?

Nu există definiţii false; nu există decât definiţii parţiale. Astfel, toate definiţiile enunţate mai sus, în ciuda dezacordurilor care le separă, explică cel puţin parţial ceea ce este urbanismul. Fiecare este acceptabilă în felul său. După cum vom fi remarcat, fără îndoială, totul depinde de punctul de vedere şi de obiectivul urmărit: obiectivul fizico-spaţial care trebuie amenajat, acţiunea regulatoare prin care amenajăm, obiectivul calităţii vieţii vizat de către amenajare sau raporturile sociale care determină condiţiile de exerciţiu ale disciplinei. Rămâne la latitudinea cititorului să aleagă si să-şi realizeze propria sinteză.

O definiţie nu este decât formularea lapidară a unei perspective globale. Marea diversitate de opinii plauzibile şi acceptabile ale urbanismului nu este decât rezultatul diversităţii perspectivelor şi a abordărilor urbanistice pe car ele traduc. Ele vor fi examinate în capitolele următoare.

Scanned with OKEN Scanner

Urbanismul, ca ştiinţă umană, nu este deci un loc al certitudinilor. Totul este încă de discutat, şi e spre binele general. Căci, după cum spunea filosoful, „certitudinile sunt probabil cei mai mari inamici ai adevărului". Nu trebuie totuşi să tragem concluzia că totul e spre bine. Absenţa consensului asupra manierei de a crea oraşele şi asupra celei mai dorite deveniri a lor indică clar că ignorăm în continuare cum să construim oraşe locuibile, oraşe făcute pentru fiinţa umană.

Într-adevăr, pentru mulţi oameni, oraşul de azi şi-a pierdut caracterul global şi organic. Urbanismul pare câteodată să contribuie foarte mult la acest fenomen, distrugând complexitatea socială proprie unui mediu urban bogat şi diversificat. O planificare adesea parţială, limitându-se mai ales la chestiuni fizico-spaţiale, amenajează funcţiunile urbane independent unele de altele, adună construcţiile în cartiere şi oraşe, pentru a forma ceea ce seamănă cu un gigantic joc .

„Maşina urbană", condusă de specialişti în general prea puţin interesaţi de participarea reală a populaţiilor, se situează la mii de kilometri de urbanitate, de spaţiul colectiv, viu şi polivalent, de acest loc de schimb şi comunicare la care visează totuşi nenumăraţi urbanişti... şi mulţi cetăţeni.

Departe de a pune în valoare veritabila viaţa urbană şi colectivă, spaţiul urban actual ar fi separat, divizat şi fragmentat. Urbaniştii critici consideră că, în astfel de momente, devine legitimă întrebarea dacă, în ciuda aparenţelor sale raţionale, această fragmentare a oraşului nu ar corespunde proiectării în spaţiu a spiritului nostru fragmentat. Din lipsa posibilităţii de a gândi spaţiul în globalitatea sa, noi l-am subdiviza. Aşa cum scria economistul-urbanist N.H.Lithwick:

„Optica noastră a suferit o fragmentare la nivelul înţelegerii problemelor şi la cel al găsirii metodelor de rezolvare a acestora". (N.H. Lithwick, *Le Canada urbain, ses problèmes et ses perspectives*, Ottawa, Société centrale d'hypothèque et de logement, 1970).

Tinereţea disciplinei, caracterul său interdisciplinar şi natura sa politică nu pot servi drept scuze. Gidéon spunea: „Recucerirea unităţii înseşi a vieţii urbane nu este nicăieri mai urgentă decât în munca urbanistului (...)."

Scanned with OKEN Scanner

Partea a II-a

Perspective urbanistice. Abordări

Introducere

Gama largă a disputelor ce-şi aduc contribuţia la urbanism şi diversitatea definiţiilor formulate până acum arată că există tot atâtea feluri de a gândi urbanismul, câte moduri de a privi oraşul şi societatea. Numeroasele curente actuale din urbanism sunt alimentate de câteva mari tendinţe teoretice, foarte diferite între ele. Acestea se inspiră din anumite surse filosofice şi sociologice şi nu fac altceva decât să aplice în analiza oraşului teorii globale asupra întregii vieţi sociale. Ansamblul organic al acestor surse, laolaltă cu marile tendinţe în analiza oraşului pe care le generează şi cu acele curente profesionale pe care le inspiră, alcătuiesc abordările urbanistice moderne.

Această concurenţă de idei este regula generală care marchează aceste abordări ale oraşului şi ale urbanismului. Pentru că resimţiseră profund efectele problemelor urbane antrenate de Revoluţia industrială şi capitalismul născând, primii gânditori ai urbanismului, în secolul al XIX-lea, nu încercau să ascunsă chestiunea esenţială: ei ştiau prea bine că oraşul era produs şi modelat de către noile moduri de producţie capitaliste. (producţie = manieră de organizare a raporturilor sociale pentru a produce bunuri materiale). Oraşul şi modurile de producţie sunt intim legate, neputându-se vorbi de unul fără a-l lua în considerație pe celălalt. Prin urmare, a alege un sistem social înseamnă şi alegerea unui cadru fizic al vieţii cotidiene. Un proiect social presupune un proiect urban specific.

În sens invers, este limpede că orice transformare urbanistică a oraşului influenţează funcţionarea modurilor de producţie. Naşterea urbanismului contemporan a fost deci imediat marcată de o înfruntare ideologico-politică extrem de importantă între partizanii şi detractorii noului mod de producţie capitalist. Teoriile urbanistice stabilite puse la punct după aceea nu au fost decât traducerea în spaţiu a acestui antagonism filosofic şi sociologic. La sfârşitul secolului al XIX-lea, reflecţia şi dezbaterile pe tema capitalismului generaseră deja mai multe abordări urbanistice.

Dar să nu înţelegem greşit: nu lărgimea străzilor sau înălţimea clădirilor erau centrul atenţiei. Se discuta mai ales de proiectul social şi politic al cetăţii secolului XX... care se apropia vertiginos. Inspirându-se fără ezitare din perspectivele sociale deschise de noile ştiinţe umane, aceste abordări au propus, rând pe rând, propriile analize ale chestiunii urbane şi soluţiile urbanistice rezultante, şi au continuat să o facă până în ziua de astăzi.

Pentru a simplifica, am putea grupa aceste abordări în două mari familii: cea *funcţionalistă* sau *pozitivistă*, în funcţie de referinţa la concepţia sociologică sau filosofică, şi cea *critică*, cunoscută mai ales sub numele de *marxistă*.

În această parte este expus conţinutul esenţial al principalelor abordări, care determină astăzi reflecţia şi practica în urbanism. Tabelul următor ilustrează, pentru cele două familii, filiaţia logică în-

Scanned with OKEN Scanner

tre sursele lor de inspirație, principalele tendințe de analiză și principalele curente urbanistice pe care le-au generat. Trebuie totuși să precizăm că această nomenclatură "familii", „tendințe" și „curente" își are propriile slăbiciuni. În realitate, gândirea urbanistică rămâne mult mai globală, asociind cele mai diverse idei, și teoria cu practica. Cu toate acestea, dacă dorim să îi înțelegem fundamentele, evoluțiile, mizele șu punctele de vedere, trebuie să decupăm și să clasificăm această gândire globală după caracteristicile esențiale. Este singurul demers care o poate face mai puțin confuză.

MARILE TENDINȚE TEORETICE ALE URBANISMULUI CONTEMPORAN

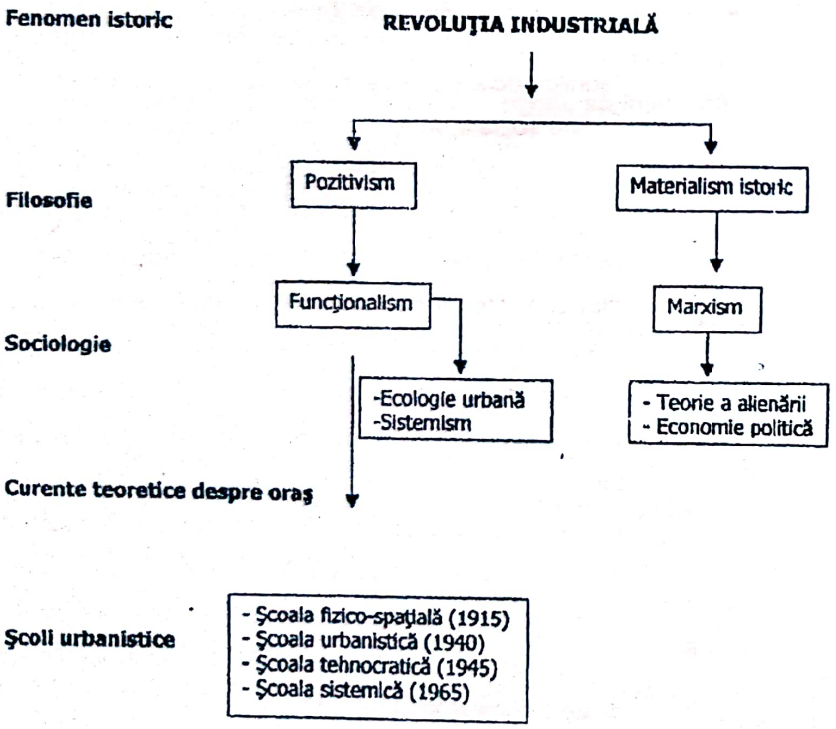

Nu trebuie să se piardă din vedere faptul că decupajul și clasificarea propuse pot avea un grad de arbitrar și pot fi incomplete. Există tot atâtea maniere de a decupa și analiza o gândire globală, câte perspective dorim să evidențiem. Iată de ce nu există doi autori care să propună exact același decupaj și aceeași nomenclatură.

Ca introducere la analiza ce va fi expusă în capitolul următor, am ales un decupaj suficient de global pentru ca cititorul să nu se piardă în detalii. Astfel, cercetări aprofundate arată că:

1. Familiile funcțională și marxistă sunt adesea, în anumite privințe, profund divizate în ele însele.
2. Limitarea la principalele tendințe de analiză, la principalele curente urbanistice, punând accentul pe aspecte fundamentale și omițând intenționat caracteristicile mai puțin importante, și care ar fi necesitat o nomenclatură cu mai multe subdiviziuni, înlesnește percepția globală.
3. Există și alte abordări, tendințe, curente și evoluții recente care nu își afla aici oportunitatea studierii, dat fiind caracterul lor mai particular.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul IV

Familia funcţionalistă

În căutarea ordinii şi eficacităţii

Inspiraţia filosofică pozitivistă

În sensul cel mai general, familia funcţionalistă grupează toate teoriile sociale şi urbane care aderă, mai mult sau mai puţin, la noua ordine socială, moştenită de la Revoluţia industrială. Aceste teorii îşi trag originile din filosofia pozitivistă, ai cărei eminenţi reprezentanţi au fost Auguste Comte (1798-1857) şi Claude-Henri de Rouvray, conte de Saint-Simon (1760-1825). Această filosofie este sursa cea mai consistentă de inspiraţie a teoriilor sociale contemporane, mai ales a sociologiei şi urbanismului funcţionalist.

Am văzut în capitolul I că strămoşii noştri din Antichitate şi Evul Mediu credeau că era de datoria lor să îşi modeleze societăţile şi să îşi amenajeze oraşele conform prescripţiilor divine şi preceptelor religioase. Gândirea umană, viaţa cotidiană şi producerea mediilor construite erau astfel prizonierele, se spune astăzi, ale dogmatismului, misticismului şi obscurantismului (ostilitate faţă de ideea instruirii poporului), impuse şi întreţinute cultural de autorităţile religioase şi de castele dominante. (fig. 4.1).

Scanned with OKEN Scanner

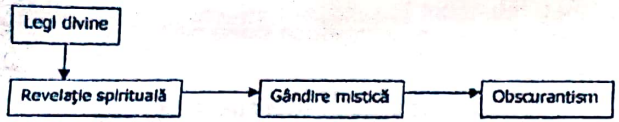

Fig. 4.1 Obscurantismul

Secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea au cunoscut însă o revoluţie filosofică majoră. În primul rând, burghezia în plină ascensiune îşi vedea interesele mai bine servite de comerţ şi industrie decât de religie care, printre altele, condamnase timp îndelungat profitul pecuniar. În al doilea rând, intelectualii raţionalişti ai Secolului Luminilor considerau că raţionamentul inteligent, mai degrabă decât „revelaţia spirituală", era cel care trebuia să determine scopurile şi mersul tuturor treburilor lumeşti.(1715-1815, perioadă în care a triumfat ideea că raţiunea umană putea, cu ajutorul ştiinţei şi al rigorii, să înţeleagă şi să transforme lumea; filosofii „iluminişti" se opuneau religiei şi tuturor formelor de obscurantism). De aceea, ei s-au răzvrătit împotriva obscurantismului medieval. „Să ai curajul de a-ţi folosi propria capacitate de înţelegere", spunea Kant.

Pozitivismul s-a născut prin mijlocirea acestui context şi a interesului burgheziei. În fond, filosofii pozitivişti îşi puneau aceeaşi întrebare ca predecesorii lor: „Ce anume face ca lucrurile să fie ceea ce sunt?" Dacă până atunci obscurantismul răspunsese la această întrebare recurgând la sentimentele spirituale şi la intuiţie, pozitivismul încerca în schimb să dea un răspuns ştiinţific.

Ori, în acea epocă, ştiinţele naturii, şi mai ales fizica, furnizau deja modele explicative riguroase ale „mecanicii naturii". În lipsa unui model ştiinţific specific sociologiei, pozitiviştii au adoptat regulile

epistemologice şi concluziile moştenite de la ştiinţele naturii, pe care le-au aplicat direct în domeniul social. Rezultatul a fost că, pentru pozitivişti, viaţa oaenilor în societate nu era determinată nici de legile divine, nici de cele propriu-zis sociale (încă necunoscute), ci mai de grabă de „legile naturii". Acestea din urmă făceau ca ştiinţa, industria, profitul, să progreseze „natural", determinând astfel evoluţia societăţii. (fig. 4.2).

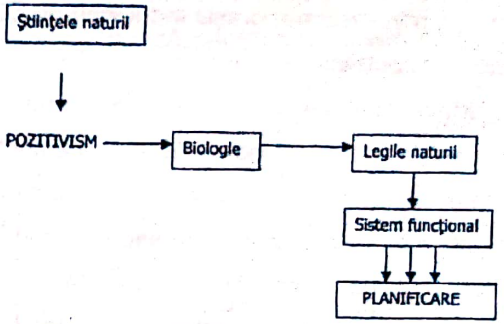

Fig.4.2.Natura şi pozitivismul

Pozitivismul consideră deci că viaţa socială este condusă de o armonie naturală, o logică superioară şi independentă de acţiunea umană. Filosofii îi vor da, de altfel, numele de „fizică socială" acestei noi ştiinţe a societăţii, strămoş al sociologiei actuale.

Un asemenea discurs este în mod deosebit bogat în consecinţe: după cum ştim, „legile naturii", tocmai pentru că sunt „naturale", nu se supun voinţei omeneşti. De vreme ce ele nu sunt produsul Omului, ci al Naturii, este imposibilă o criticare a „naturii lucrurilor" pe care, evident, nu le putem schimba. Pe scurt, dacă viaţa socială, împreună cu apariţia şi dezvoltarea modului de producţie, dacă funda-

Scanned with OKEN Scanner

mentele oraşului industrial se supun „legilor naturii, este inutil să încercăm să modificăm evoluţia lor naturală (nu putem opri progresul!). De aceea, este mult mai înţelept să ne adaptăm „ordinii lucrurilor".

Misiunea pe care şi-o propune pozitivismul est de a explica caracterul mecanicii sociale, de a o impune ca fiind naturală şi inevitabilă, pentru a facilita astfel adaptarea oamenilor la noua ordine socială. Altfel spus, este vorba de a face să fie acceptat noul mod de producţie (şi prin extensie, oraşul industrial) de către cei care îl defavorizează şi îl contestă.

Urbanismul care va rezulta de aici, departe de a pune sub semnul întrebării structura generală şi fundamentele oraşului industrial, va căuta dimpotrivă să îl justifice, ca rezultat al evoluţiei „naturale" şi inevitabile a fenomenului urban sau al societăţii în general. Acest urbanism, cel mai răspândit, se va limita la amenajări fizico-spaţiale strict tehnice şi complet inofensive pentru funcţionarea modului de producţie.

O altă caracteristică majoră a pozitivismului este adoptarea regulilor epistemologice ale ştiinţelor naturii. Astfel, în lupta sa de durată împotriva obscurantismului, pozitivismul vrea să debaraseze reflecţia socială de orice judecată de valoare, de orice enunţ moral, de orice coloratură ideologică. Ştiinţa şi industria trebuie să înlocuiască religia şi contemplaţia spirituală. Obiectivele ştiinţifice vor fi noii zei, iar societatea va fi condusă, de acum înainte, de cei care „ştiu", mai degrabă decât de cei care „cred", de unde şi maxima: „Puterea prin cunoaştere".

În consecinţă, ştiinţa omului, inclusiv urbanismul, ca trebui să se limiteze la examinarea faptelor concrete şi la utilizarea metodelor

empirice, pentru a produce ceea ce i se cere: tehnici eficiente, uşor de pus în practică, pentru edificarea unei noi lumi industriale în locul artificiilor filosofice şi al inutilelor elucubraţii teoretice. În viziunea pozitivistă, raţiunea nu trebuie să se piardă în interogaţii asupra finalităţilor abstracte ale existenţei omeneşti, ci să ofere moduri eficiente de acţiune. Se trece astfel de la o filosofie obscurantistă, care se străduia să determine *finalităţile*, la o filosofie care nu se ocupă decât de obţinerea eficacităţii maxime a *mijloacelor*. Filosoful spune că adevărul nu este dorit în sine, ci doar în măsura în care funcţionează mai bine". (Max Horkheimer, *Eclipsa raţiunii*, 1974).

Prin mijlocirea pozitivismului, eficacitatea, funcţionarea, operaţionalul au devenit scopurile ultime ale ştiinţei şi puterile magice cărora le atribuim azi toate virtuţile şi cărora le consacrăm toate energiile. Ele contrastează cu scopurile morale şi spirituale, care erau, pentru oamenii din trecut, mult mai importante decât mijloacele funcţionaliste şi utilitare ce le-ar fi putut oferi oraşe planificate în vederea unei mai mari eficacităţi.

Cu toate acestea, în secolul al XIX-lea, preocupările utilitare pentru ordine şi eficacitate triumfă, în materie de amenajare urbană: urbanismul haussmannian constituie o dovadă elocventă. Mai târziu, ştiinţele organizării (gestiune, cibernetică, cercetare operaţională, informatică) au invadat planificarea urbană ca, de altfel, toate celelalte sfere ale activităţii umane.

În cultura modernă actuală, stabilirea unui alt scop, superior eficacităţii, este un demers iraţional şi imposibil de imaginat. Dreptatea, egalitatea, fericirea, calitatea vieţii, sunt toate considerate golite de sens, valori abstracte, ideologice, neştiinţifice, depăşite, care nu pot

Scanned with OKEN Scanner

determina evoluţia omenirii mai mult decât pot influenţa planificarea urbană. Li se preferă *valori mai pragmatice*; oraşele, raporturile sociale, *instituţiile* sunt concepute şi administrate de planificatori obiectivi, *ştiinţifici* şi specializaţi, care se ocupă cu integrarea acestor elemente ale vieţii sociale şi urbane, într-un sistem mecanic eficace, funcţional, operaţional. Iată astfel puse bazele pozitivismului:

- o explicaţie în termenii „legilor naturii";
- voinţa de a asigura respectarea ordinii sociale şi adaptarea la realitate;
- întâietatea absolută acordată eficacităţii acţiunilor îndeplinite în interiorul unor limite stabilite;
- valoarea ştiinţifică atribuită metodei empirice şi puterii experţilor.

Explicaţia sociologică funcţionalistă

Funcţionalismul a adoptat caracterul pozitivismului şi a elaborat o concepţie mai precisă a oraşului şi societăţii.

Societatea (inclusiv micro-societatea pe care o reprezintă oraşul) este privită ca un sistem complex de instituţii şi de mecanisme ale relaţiilor sociale. Acest sistem este creat în mod liber şi natural de către indivizi, în vederea satisfacerii nevoilor şi exigenţelor vieţii în societate. Sistemul urban sau social provine deci dintr-un acord colectiv majoritar dedus dintr-o multitudine de opţiuni individuale. Acest acord se stabileşte în funcţie de valorile culturale şi ideologice dominante ale societăţii. Într-un cuvânt, *indivizii creează spontan societatea, în funcţie de valorile pe care acestea le vehiculează.*

Acest proces circular, fără început şi sfârşit, funcţionează de

unul singur; el este animat perpetuu de necesitatea vitală de a se adapta ordinii lucrurilor determinate de mediul înconjurător mai global în care evoluează indivizii şi societatea în chestiune. Pentru individ, acest mediu global este cel mai adesea oraşul sau colectivitatea din care face parte; pentru această colectivitate, însă, mediul înconjurător este constituit din alte colectivităţi asemănătoare care formează societatea naţională care, la rândul său, face parte din societatea internaţională sau din piaţa economică mondială. Pe scurt, fiecare societate evoluează adaptându-se evoluţiei pe care o cunoaşte cealaltă societate care o înglobează, pentru a nu deveni perturbantă sau disfuncţională.

În caz contrar, ea este condamnată la dislocare şi pieire, din moment ce nu se mai conformează legilor naturale care comandă adaptarea. Este vorba aici de acelaşi pericol care pândeşte toate fiinţele vii, care sunt uneori incapabile, din punct de vedere biologic, să se adapteze transformărilor mediului înconjurător.(fig.4.3).

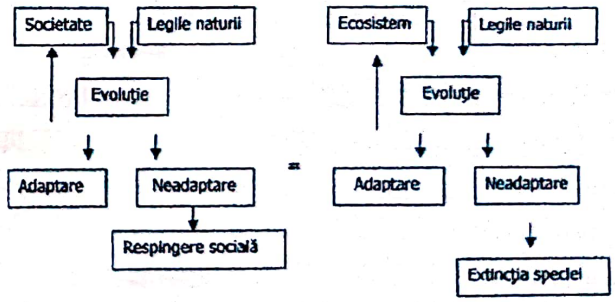

Fig. 4.3 Adaptarea şi supravieţuirea

Pentru a preîntâmpina acest pericol, societatea nu trebuie să

Scanned with OKEN Scanner

ofere indivizilor decât un număr limitat de posibilităţi, pentru ca nici o acţiune inoportună să nu îi perturbe stabilitatea şi eficacitatea funcţionării. Condusă de grija eficacităţii, gândirea funcţionalistă se va preocupa să conceapă instituţii şi mecanisme de integrare urbană şi socială capabile să prevină dezintegrarea reprezentată de elementele neadaptate sau deviante: contestatare şi subversive de toate tipurile, dar şi cartierele mizere şi toate celelalte focare de agitaţie socială.

Se spune atunci că societatea este autoreglată, recompensând prin putere, prestigiu sau bogăţie indivizii bine adaptaţi care participă la reproducerea sa (menţinerea societăţii în ciuda transformărilor care o fac să evolueze) şi „pedepsind", marginalizându-i, pe cei care îi ameninţă stabilitatea. În acest scop, instituţiile, normele şi valorile previn dezordinea socială, asigurând respectarea autorităţii, a ierar-

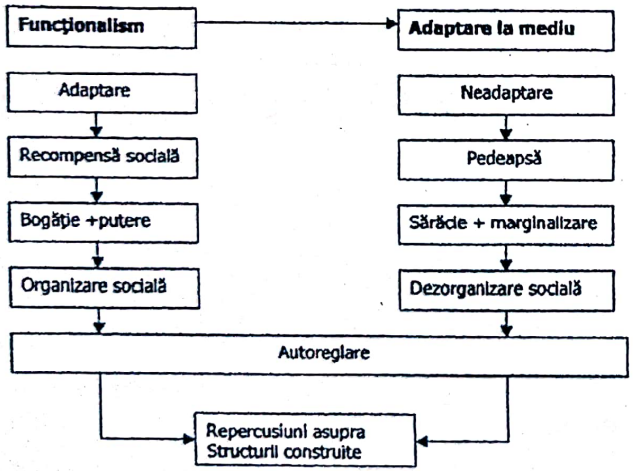

Fig.4.4 Funcţionalismul şi autoreglarea

hiei şi a obiectivelor superioare. În consecinţă, societatea provoacă astfel ea însăşi evoluţii care îi sunt benefice şi care contribuie la supravieţuirea sa şi la o mai bună adaptare. (fig.4.4).

Din această perspectivă, tipul de organizare a unui oraş este întotdeauna cel mai potrivit exigenţelor mediului economic şi social. Dacă sistemul nostru social şi-a ales şi produs, în mod natural, un tipul de oraşe pe care le avem şi nu un altul, este pentru că oraşul pe care îl cunoaştem este cel care contribuie cel mai mult la stabilitatea sistemului. Din moment ce este atât de necesară acestei stabilităţi, spun funcţionaliştii, trebuie să îl acceptăm aşa cum este.

În acest spirit, urbanismul nu trebuie deci să caute să transforme structura fundamentală a oraşului actual, dictată de legile adaptării. Ca remediu pentru diferitele probleme sociale şi urbane, funcţionalismul propune mai degrabă practicarea unei planificări capabile să amelioreze performanţa, stabilitatea şi funcţionarea globală a sistemului social şi urban, fără a-i bulversa însă fundamentele. Un urbanism eficace din punct de vedere tehnic va rezolva problemele urbane fără să fie necesar sau de dorit o schimbare a ordinii sociale actuale. El trebuie să se limiteze la a organiza mai bine funcţionarea acestei structuri, pentru ca aceasta să urmeze evoluţia şi să contribuie mai eficient la performanţa globală a societăţii. Pe scurt, problemele urbane nu pot fi atribuite naturii însăşi a modului de producţie, ci mai degrabă anumitor aspecte ale funcţionării acestuia, unui reglaj nepotrivit al „mecanicii" sale.

În acest context, urbanismul va privi oraşul din perspectiva unui tehnician: un obiect tehnic manipulabil, o „mecanică urbană" în care trebuie identificate disfuncţiile, pentru a putea mai apoi să elaboreze

Scanned with OKEN Scanner

planurile de gestiune şi amenajare susceptibile să creeze un oraş mai eficient, mai funcţional, mai ordonat şi performant din punct de vedere economic. Este vorba de planificarea, administrarea şi organizarea activităţilor umane în conformitate cu valorile dominante.

Tipul de clădiri, dispunerea lor, precum şi cea a cartierelor, amplasarea şi configuraţia căilor de circulaţie, repartiţia funcţiunilor urbane în spaţiu, trebuie să maximizeze eficacitatea deplasărilor, a schimburilor economice, a producţiei industriale şi a diverselor pieţe (produse de consum, terenuri, locuinţe, muncă, etc).

Sub pretextul ordinii şi eficacităţii, planificarea împarte oraşul în unităţi de gestiune, multiplică instituţiile de control social (administraţii, norme, regulamente, tec.), uniformizează şi normalizează formele de habitat şi imaginea oraşelor, repartizează populaţia şi activităţile într-o reţea de zone distincte şi ordonează deplasările cotidiene.

Crezând cu fermitate în binele – fondat al reglării ştiinţifice, al clasamentului şi al ordonanţei clădirilor şi a uzanţelor urbane, această familie ideologică este adesea numită cea a „modelatorilor", din moment ce esenţialul energiilor este consacrat conceperii de *modele standard mai mult sau mai puţin rigide ale oraşului ideal, eficace şi adaptat ordinii sociale existente.*

Pe bună dreptate sau nu, gândirii funcţionaliste i se reproşează câteodată de a fi umbrită de noţiunile centrale de eficacitate şi de funcţionalitate. Căutând să creeze medii urbane eficiente, funcţionalismul se restrânge la studii şi soluţii pur tehnice, atunci când veritabilele probleme urbane sunt cele socio-politice şi atribuite naturii înseşi a modului de producţie.

Se reproşează astfel funcţionaliştilor mania ordinii, a clasamentului, a modelului tehnic, a standardului, al normei şi al machetei. Dacă reuşesc să planifice oraşe ordonate, uniforme şi pretins eficiente, ei uită totuşi necesitatea de a crea medii urbane animate şi diversificate, în care oamenii să trăiască fericiţi. Peste tot, se amplasează periferii şi oraşe mecanizate, cibernetice, uniformizate şi monotone, şi *societăţi „adaptate" care nu tolerează nici originalitatea, nici diversitatea, nici diferenţa.*

Gândirea pozitivistă şi funcţionalistă a permis umanităţii să iasă de sub imperiul obscurantismului medieval. Ea i-a făcut pe oameni să înţeleagă că aveau capacitatea de a-şi planifica oraşele potrivit inteligenţei lor, şi nu supunându-se orbeşte unei moşteniri religioase. Datorită acestei gândiri, cultura contemporană a trecut de la alienarea docilă la asumarea şi controlarea propriului destin. Prin aceasta, familia ideologică a stimulat imaginaţia şi raţionalitatea umană şi a contribuit astfel la cea mai formidabila explozie filosofică, ştiinţifică şi tehnică a istoriei. Cultura contemporană occidentală îi datorează esenţa fundamentelor şi, printre altele, ideea de planificare.

Cu toate acestea, mulţi cred că gândirea pozitivistă şi funcţionalistă nu mai este astăzi aceeaşi filosofie a emancipării care a fost odată. Erijându-se în sistem doctrinar, ea s-a contrazis pe sine însăşi, convertindu-se într-o „religie" care comandă adaptarea la o ordine socială existentă. Proclamând, la origini, transformarea societăţii, funcţionalismul ar reduce astăzi cultura contemporană la o beatitudine contemplativă a realităţii sociale şi urbane existente.

Oricum ar fi, deoarece gândirea şi discursurile sale se conformează ordinii sociale, această familie ideologică a dobândit o impor-

Scanned with OKEN Scanner

tanță considerabilă în teoria şi practica urbanismului. Îi datorăm astfel ansamblul definițiilor fizico-spațiale şi regulatoare examinate în capitolul III, cât şi tendințele de analiză şi curentele urbanistice pe care le vom expune în paginile următoare.

Principalele tendințe de analiză funcționalistă

Gândirea pozitivo-funcționslistă a influențat considerabil atât teoria, cât şi practica urbanismului. Mai mulți teoreticieni ai oraşului, dorind să prezinte o analiză depolitizată a fenomenului urban, îşi fondează propria interpretare pe modelul explicativ ce valorizează „ legile naturale". Cât despre practicieni, ei sunt influențați mai ales de constanta căutare a ordinii şi standardului. Am înfățişat aici cele două tendințe tipice de analiză a gândirii funcționaliste: ecologia urbană şi sistemismul.

Ecologia urbană

Primul model de analiză urbană cu adevărat funcționalistă îl datorăm Şcolii din Chicago, în anii '20: ecologia urbană.

Acest model a contribuit din plin la formalizarea şi avântul funcționalismului. Fidelă explicațiilor prin „legile naturii", ecologia urbană se bazează pe principiile fundamentale ale ecologiei vegetale şi animale, pe care Mackenzie o definea ca fiind „acea parte a biologiei care analizează plantele şi animalele aşa cum arată ele în natură şi studiază interdependența dintre ele, ca şi modul în care fiecare specie / individ se raportează la mediul său".

Odată cu studiile lui Charles Darwin (1809-1882), ecologia ne

demonstrează că, constituția internă a oricărui organism viu se elaborează şi evoluează în timp în funcție de necesitatea imperioasă de a supraviețui. Organismele se transformă şi se adaptează din punct de vedere biologic în funcție de transformările ce au loc în mediu. Viața este deci un interminabil proces de funcțional de adaptare biologică la condițiile variabile ale mediului.

În acelaşi timp, organismele / speciile se adaptează în ritmuri diferite. Speciile mai viguroase se adaptează mai bine decât celelalte. Această competiție pentru adaptare şi supraviețuire dă naştere unui proces de selecție naturală: speciile mai rezistente se transformă şi supraviețuiesc, în timp ce cele mai slabe dispar. După ecologia urbană, la fel se întâmplă şi cu grupurile sociale.

Ecologia urbană se defineşte ca fiind „studiul relațiilor spațiale şi temporale dintre indivizi afectați de factorii de selecție, de distribuție şi de adaptare legați de mediul înconjurător". Roderick D. Mackenzie afirma că „raporturile spațiale dintre indivizi sunt determinate de competiție şi selecție".

Şcoala din Chicago se limitează la constatarea acestei stări de fapt, considerată ca universală, normală, inevitabilă, naturală şi, prin urmare, dezirabilă.

Ordinea (rânduiala urbană şi modelele de organizare actuale sunt rezultatul nevoii de a supraviețui. Că ele corespund intereselor celor mai puternici agenți sociali nu trebuie să surprindă, nici să revolte, căci aşa este Natura: ea selecționează indivizii şi nu permite decât celor mai puternici şi celor mai bine adaptați să „ supraviețuiască" şi să dirijeze sistemul urban.

Având în vedere toate acestea, funcționaliştii ecologiei urbane au elaborat o teorie a procesului general a evoluției oraşului. Iată

Scanned with OKEN Scanner

principalele puncte ale raţionalismului lor:

1. Mediul economic şi social în care se înscriu oraşele şi indivizii este într-o continuă transformare. Competiţia pentru adaptare este deci constantă, chiar dacă forţa sa poate să varieze în funcţie de conjunctură. Spre exemplu, într-un context urban de înflorire economică, emigraţie demografică spre oraşele prospere suscită o competiţie mai strânsă pentru locurile de muncă disponibile.
2. Competiţia dă naştere obligatoriu la inegalităţi în ceea ce priveşte puterea şi bogăţia, căci mecanismele selecţiei naturale permit celor mai puternici, mai dotaţi, mai descurcăreţi să dobândească un avantaj sau superioritatea asupra celorlalţi.
3. Inegalitatea puterii în competiţie provoacă un proces de *invazie* sau *succesiune* urbană. În competiţia pentru ocuparea terenului, indivizii cei mai puternici invadează ariile ocupate de cei mai slabi. Pe măsură ce avantajul lor economic creşte, indivizii părăsesc zonele centrale ale oraşului, invadează succesiv zonele periferice şi pătrund în periferiile bogate. În acelaşi mod, activităţile economice instalate în centrul oraşului se extind progresiv în direcţia periferiei.
4. Invazia este însoţită de un proces de *abandon* sau de *repulsie*. Dacă cei mai puternici ocupă succesiv zonele periferice cele mai confortabile, cei mai slabi sunt abandonaţi în zonele centrale sau împinşi către acestea.

   Fiecare formaţiune din interiorul unei comunităţi acţionează ca o forţă de selecţie sau de atracţie, dirijând spre ea elementele adecvate şi respingându-le pe cele neadecvate,

creând astfel subdiviziuni biologice şi culturale ale populaţiei urbane.

Pe scurt, cartierele centrale rău famate sunt cele care, invers faţă de cartierele înzestrate, şi ca urmare a unui dezavantaj natural în procesul de competiţie, nu au avut capacitatea să îi respingă pe nedoriţi şi să atragă „elemente de progres".

5. Conjugarea proceselor de invazie şi de respingere antrenează segregarea urbană sau o distribuţie foarte diferenţiată a indivizilor în spaţiu, în funcţie de spaţii mai mult sau mai puţin concentrice.

Cum arată fig. 4.5, spaţiul central este zona zgârie-norilor şi a cerşetorilor.

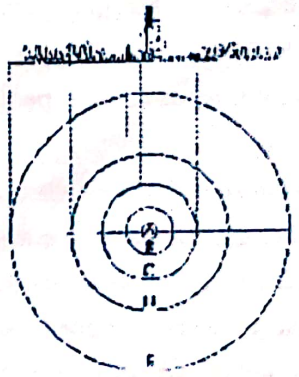

A. Vagabondaj
B. Defavorizaţi şi muncitori necalificaţi
C. Muncitori calificaţi
D. Muncitori profesionişti
E. Burghezie rezidenţială

Fig. 4.5 Schemă tip a segregaţiei urbane

Zona de deteriorare este cea a industriilor uşoare, a magherniţelor, a imigranţilor, a contestatarilor, a crimei, viciului şi

Scanned with OKEN Scanner

bolii. Avansând spre periferie, întâlnim succesiv zona muncitorilor calificaţi, cea a lucrătorilor profesionişti, locuind în zona rezidenţelor urbane de confort sporit şi, în sfârşit, periferia locuinţelor separate, locuită de grupurile bogate.

Forţele naturii distribuie deci indivizii în spaţiu şi îi recompensează după contribuţia adusă la supravieţuirea sistemului social. Segregarea dă astfel socoteală de rolul fiecăruia în societate. Cele mai bune roluri şi cele mai bune spaţii sunt încredinţate celor ce reuşesc cel mai bine să le pună în valoare.

Pentru a explica concentrarea de imigranţi în zona deteriorată, Burgess declară: „Imigrantul provenind din localităţile rurale ale Americii sau Europei are foarte rar un nivel de competenţă de mare valoare pentru comerţul şi industriile noastre".

6. Segregarea stabileşte sistemul urban. Atribuind fiecărui grup social spaţiul pe care-l merită şi care i se potriveşte şi omogenizând grupul care locuieşte în fiecare dintre cartiere, segregarea sporeşte capacitatea fiecăruia de a rezista invaziilor de nedorit şi asigură celor mai buni dintre indivizi stăpânirea spaţiului, şi aceasta în beneficiul tuturor.

   Astfel se ajunge la echilibru, la „apogeu", care este constant readus în cauză de competiţia pentru adaptare.

7. Acest proces este perpetuu: modificările economice şi sociale dau naştere unei competiţii continue ce ameninţă să dezorganizeze sistemul urban şi, astfel, forţează acest sistem să atingă un nivel superior de organizare.

Paradoxal, dezechilibrul antrenează echilibrul, prin intrarea în joc a legilor naturale ale selecţiei. Ca toate organismele naturale, oraşul se află într-un neîntrerupt echilibru instabil. Figura 4.6 redă raţionamentul.

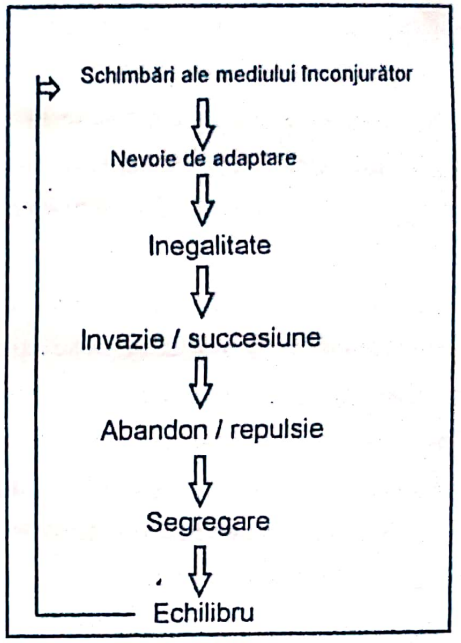

Fig.4.6. Raţionamentul ecologiei urbane

Această perspectivă este dovada empirismului atât de scump funcţionaliştilor : ea se rezumă efectiv la faptele ce pot fi observate concret.

Ecologia urbană fondează teoria urbanului pe observarea strictă a înfăţişării concrete a oraşului nord-american. Ceea ce vedem aici (segregarea) este neapărat înţeles ca rezultat al legilor naturii.

Pentru că nu se poate opune naturii lucrurilor, planifica-

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

rea urbană trebuie să ajute legile să-şi îndeplinească rolul. Obligaţia urbanismului este, deci, să reproducă ceea ce există deja: să lase drum liber competiţiei pentru împărţirea terenului, să aprobe partajul colectiv în avantajul indivizilor şi grupurilor celor mai „puternice", să stabilească un model de organizare favorizând segregarea şi omogenizarea.

Astfel afirmă şi criticii: „Când toţi urbaniştii vor fi atins acest nivel de pricepere, vom putea conchide că există un model universal de dezvoltare urbană, acest model identificându-se în mod curios cu modelul american".

Sistemismul

Există o versiune revăzută, adăugită şi modernizată a ecologiei urbane: apropierea sistemică. Extrem de popular de la mijlocul anilor '70, cu un vocabular şi concepte provenind din cibernetică (studiul mijloacelor de guvernare, mai ales prin electronică, comportamentul fiinţelor umane şi ale maşinii) din informatică şi biologie, apropierea sistemică pretinde să furnizeze o explicaţie globală şi dinamică a organizărilor umane.

Conceptul de bază al sistemismului este, evident, cel al „sistemului" = ansamblu structurat de elemente de acelaşi fel sau cu aceeaşi funcţie, legate între ele printr-un ansamblu de relaţii „astfel încât orice modificare a unui element antrenează şi modificarea celorlalte. Nimic mai simplu să găsim exemple: un gaz, o celulă, un calculator, sistemul nervos, economia naţională".

Pentru sistemism, orice realitate este formată din sisteme, orice realitate este sistemică. Când un sistem este studiat din punct de vedere a ceea ce cuprinde, se numeşte ecosistem. Dimpotrivă, când este studiat din punct de vedere al ansamblului în care se înscrie, este privit ca subsistem. Spre exemplu, sistemul ce reprezintă un cartier urban grupează un număr din ariile învecinate. Din alt unghi, cartierul apare ca unul din subsistemele oraşului considerat ca întreg. Astfel, fiecare sistem este pe rând subsistemul unui ecosistem mai complex şi ecosistemul unui subsistem mai simplu.

Fiecare sistem, de la firul de iarbă la creierul uman, nu urmăreşte decât să supravieţuiască menţinându-şi echilibrul în raport cu mediul mereu în schimbare, la rândul lui format din alte subsisteme aparţinând aceluiaşi sistem. Subsistemul nu poate deci să se menţină decât adaptându-se la mediu şi contribuind la eficacitatea, performanţa şi randamentul ecosistemului global. Subsistemul trebuie să participe la echilibrul ecosistemului. Spre exemplu, subsistemul urban, ca parte a ecosistemului economiei naţionale, trebuie să se adapteze forţelor economice dominante, pentru a supravieţui.

Iată de e fiecare ecosistem organizează, dirijează şi coordonează subsistemele sale în funcţie de propria sa finalitate: echilibrul şi performanţa globală. Într-un sistem stabil şi eficace, sistemul de categorie inferioară nu poate acţiona în contradicţie cu sistemul superior. La fel cum oraşul trebuie să ţină cont de forţele pieţei, „orice sistem este constituit dintr-o familie de subsisteme dispuse ierarhic" (M.D. Mesarovic, *Teoria sistemelor ierarhice la nivele multiple*, Paris, Economica, 1980).

Prin schimburile sale cu mediul (cu alte sisteme), fiecare

sistem îşi poate mări stabilitatea, randamentul şi eficacitatea. Cum? Importând alte sisteme de „energie nouă" (informaţie, capital, capacitate de muncă, mijloace de protecţie, piaţă) care îi permit să se dezvolte. Sistemiştii numesc această energie nouă neguentropie. Evident, cum neguentropia absorbită de un sistem provine de la un alt sistem, trebuie ca toate sistemele să absoarbă şi să respingă energie.

Pentru a progresa şi a atinge un nivel de organizare mai stabil, rentabil şi eficace, sistemul trebuie să încerce mereu să absoarbă mai multă neguentropie decât produce. Sistemul „îşi câştigă astfel viaţa realizând un profit net din importuri şi exporturi". Astfel, cu cât un sistem absoarbe mai multă neguentropie, cu atât va consuma mai multă energie şi va degaja în mediu energie uzată.

Spre exemplu, pentru a se conforma mediului economic ce determină creşterea investiţiilor, un oraş trebuie să atragă de la celelalte oraşe maximum de posibilităţi de producţie, de industrii, de muncitori, calificaţi şi consumatori înstăriţi. În acelaşi timp, trebuie să aibă pierderi minime. Altfel spus, acest schimb general al „factorilor de dezvoltare", „legea supravieţuirii sistemice" obligă orice oraş să facă totul pentru a ieşi în câştig. În sfârşit, cu cât acest oraş va acumula mai multe tipuri industriale şi mai mulţi consumatori (energie nouă), cu atât va deversa în mediu mai multe deşeuri li diverşi poluanţi (energie uzată).

Altfel spus, fiecare sistem caută sa-şi amelioreze performanţa în detrimentul altui oraş, paradoxal, tocmai prin acest proces „sănătos" este menţinut echilibrul global al ecosistemului. Competiţia permite eliminarea sistemelor slabe şi consacrarea sistemelor

de cea mai bună calitate.

Cât despre transferuri, absorbţii şi eliminări de energie nouă şi uzată, acestea sunt garantate chiar prin funcţionarea sistemului. Mecanisme de retroacţiune (de tip „feedback") măsoară schimbările intervenite în mediu şi comandă reglările necesare sistemului. Acesta primeşte informaţia despre mediu, selecţionează acţiunea ideală şi adaptează funcţionarea. Sistemul funcţionează prin autoreglare. El este dotat cu capacitatea de a memora, stoca şi recombina faptele (..), de a-şi crea propriul viitor". Iată un exemplu simplu: într-o conjunctură economică involutivă, fie şomajul urban ridicat va face astfel ca sistemul urban să caute să atragă mai multe întreprinderi (ceea ce va contribui la restabilirea unui climat favorabil dezvoltării economice), fie şomajul va forţa populaţia să părăsească oraşul, ceea ce va determina restabilirea echilibrului între cererea şi oferta de locuri de muncă.

Mai trebuie precizat că mecanismele de autoreglare pot uneori să-şi încalce „responsabilităţile". Spre exemplu, programe guvernamentale pentru protecţia şomerilor pot menţine pe loc persoane care nu vor avea niciodată un loc de muncă şi care vor îngroşa păturile sociale defavorizate, mărind sărăcia oraşului. Va trebui deci ca tehnocraţii ce alcătuiesc astfel de planuri să restabilească (şi aceasta cât mai rapid cu putinţă) autoreglarea naturală a sistemului. Astfel vor elabora un model de comandă artificial şi temporar (heteroreglare), care va avea rolul de a combate intervenţiile ce au destabilizat sistemul şi de a repune în funcţiune mecanismele naturale de adaptare.

În materie de planificare urbană, cea mai celebră in-

Scanned with OKEN Scanner

terpretare sistemică îi aparţine lui Jaz W. Forrester. În opera sa *Dinamica urbană*, Forrester analizează problema deteriorării oraşelor nord-americane (sărăcie, criză bugetară, lipsa investigaţiilor) şi propune mijloacele necesare restabilirii progresului. Cu privire la acestea. Forrester distinge în sistemul urban trei subsisteme principale: întreprinderile, locuinţele şi populaţia (fig. 4.7 / 5.1). Acestea evoluează după propriul ciclu de viaţă.

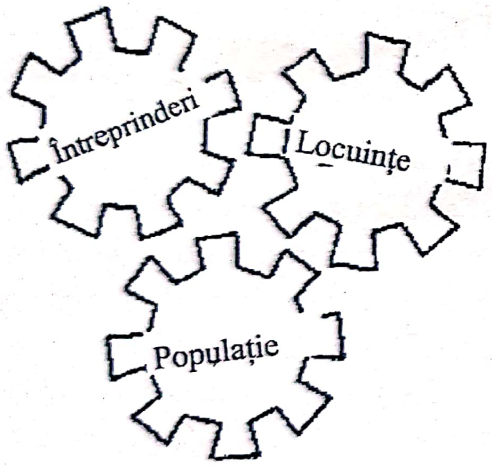

Fgura 4.7 Sistem şi subsisteme urbane

Întreprinderile tinere, în plină dezvoltare, ce generează evoluţie şi creşterea nivelului economic, îmbătrânesc, ating stadiul de maturitate şi intră treptat în declin din cauza uzurii. Locuinţele noi şi luxoase se deteriorează cu timpul, se transformă în „cocioabe". Cât despre profesioniştii atraşi de întreprinderile noi şi dinamice şi care

locuiesc în apartamente luxoase, ei sunt înlocuiţi de către muncitorii calificaţi, apoi de cei necalificaţi, de către minorităţile etnice şi locuitorii cartierelor deteriorate.

Evident, aceste trei subsisteme se găsesc într-o strânsă relaţie de interdependenţă şi evoluţia unuia dintre ele antrenează transformarea celorlalte. Pentru Forrester, comparaţia sistemică permite înţelegerea acestor corelaţii, accentuarea ansamblului de fluxuri ce acţionează şi perceperea problemei generale a deteriorării într-o manieră dinamică şi obiectivă.

Deteriorarea celor trei subsisteme şi, în consecinţă, a sistemului urban, este provocată de o situaţie de inferioritate faţă de mediu, adică faţă de ecosistemul format din ansamblul reţelei urbane regionale sau naţionale. În acest moment, întreprinderile tinere, populaţia înstărită şi locuinţele de calitate părăsesc oraşul aflat într-o situaţie de inferioritate şi se instalează în alte zone, într-un sistem urban superior.

Acest declin urban nu se poate produce decât atunci când terenurile sunt ocupate, industriile ce le ocupă devin nerentabile, trimit angajaţi în şomaj şi reduc proiectele şi, în sfârşit, când populaţia sărăcită nu mai poate asigura întreţinerea complexului de locuinţe, nici contractarea unora noi din lipsă de spaţiu şi de mijloace.

Evident, mecanismele de autoreglare ar trebui în mod normal să rezolve problema. Falimentul întreprinderilor uzate şi nivelul ridicat al şomajului ar fi trebuit să provoace, treptat, plecarea populaţiei şi a industriei. Astfel ar fi fost eliberate terenurile necesare instalării de noi întreprinderi, în plină dezvoltare. Cercul vicios al progresului ar fi fost atunci restabilit: personalul şi muncitorii calificaţi ar „năvăli" şi

Scanned with OKEN Scanner

terpretare sistemică îi aparţine lui Jaz W. Forrester. În opera sa *Dinamica urbană*, Forrester analizează problema deteriorării oraşelor nord-americane (sărăcie, criză bugetară, lipsa investigaţiilor) şi propune mijloacele necesare restabilirii progresului. Cu privire la acestea. Forrester distinge în sistemul urban trei subsisteme principale: întreprinderile, locuinţele şi populaţia (fig. 4.7 / 5.1). Acestea evoluează după propriul ciclu de viaţă.

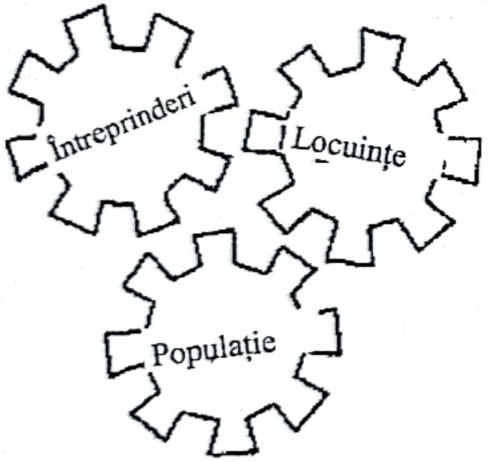

Fgura 4.7 Sistem şi subsisteme urbane

Întreprinderile tinere, în plină dezvoltare, ce generează evoluţie şi creşterea nivelului economic, îmbătrânesc, ating stadiul de maturitate şi intră treptat în declin din cauza uzurii. Locuinţele noi şi luxoase se deteriorează cu timpul, se transformă în „cocioabe". Cât despre profesioniştii atraşi de întreprinderile noi şi dinamice şi care

locuiesc în apartamente luxoase, ei sunt înlocuiţi de către muncitorii calificaţi, apoi de cei necalificaţi, de către minorităţile etnice şi locuitorii cartierelor deteriorate.

Evident, aceste trei subsisteme se găsesc într-o strânsă relaţie de interdependenţă şi evoluţia unuia dintre ele antrenează transformarea celorlalte. Pentru Forrester, comparaţia sistemică permite înţelegerea acestor corelaţii, accentuarea ansamblului de fluxuri ce acţionează şi perceperea problemei generale a deteriorării într-o manieră dinamică şi obiectivă.

Deteriorarea celor trei subsisteme şi, în consecinţă, a sistemului urban, este provocată de o situaţie de inferioritate faţă de mediu, adică faţă de ecosistemul format din ansamblul reţelei urbane regionale sau naţionale. În acest moment, întreprinderile tinere, populaţia înstărită şi locuinţele de calitate părăsesc oraşul aflat într-o situaţie de inferioritate şi se instalează în alte zone, într-un sistem urban superior.

Acest declin urban nu se poate produce decât atunci când terenurile sunt ocupate, industriile ce le ocupă devin nerentabile, trimit angajaţi în şomaj şi reduc proiectele şi, în sfârşit, când populaţia sărăcită nu mai poate asigura întreţinerea complexului de locuinţe, nici contractarea unora noi din lipsă de spaţiu şi de mijloace.

Evident, mecanismele de autoreglare ar trebui în mod normal să rezolve problema. Falimentul întreprinderilor uzate şi nivelul ridicat al şomajului ar fi trebuit să provoace, treptat, plecarea populaţiei şi a industriei. Astfel ar fi fost eliberate terenurile necesare instalării de noi întreprinderi, în plină dezvoltare. Cercul vicios al progresului ar fi fost atunci restabilit: personalul şi muncitorii calificaţi ar „năvăli" şi

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

această populație bună de plată ar construi locuințe de bună calitate pe spațiile părăsite prin distrugerea „maghernițelor". Sistemul urban, regăsind atunci poziția de superioritate față de mediu, ar atrage din nou poziția de superioritate față de mediu, ar atrage din nou populația și întreprinderile (afacerile).

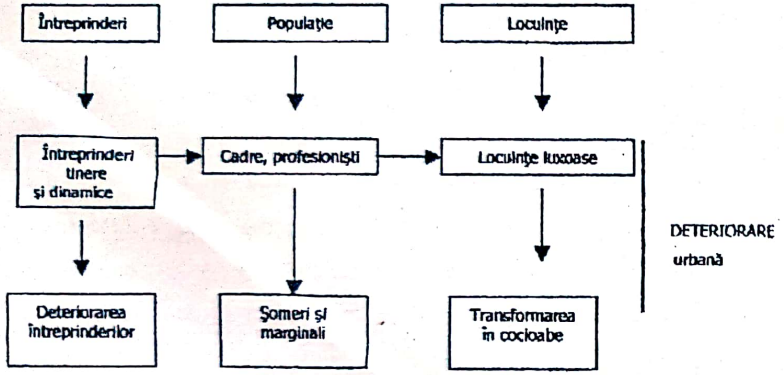

Figura 4.8. Deteriorare urbană

Totuși, realitatea este cu totul alta. După Forrester, revendicările populare obligă statul și creatorii de planuri să pună în funcțiune programe de ajutor și încurajare a întreprinderilor în declin și populației lipsite de diverse mijloace necesare supraviețuirii. Ori, diversele programe și politici de acest tip împiedică funcționarea naturală a mecanismelor de autoreglare. Drept rezultat, sistemul urban nu-și mai poate restabili echilibrul.

Spre exemplu, programele de susținere și de formare profesională, ajutorul financiar pentru cei defavorizați, construirea de locuințe cu chirie modestă și ajutorul acordat pentru renovarea apartamentelor au același rezultat. În orașele în care aceste programe sunt în vigoare, ele contribuie la menținerea pe loc și atragerea muncitorilor necalificați, a șomerilor și a altor categorii defavorizate aflate în căutarea unui viitor mai promițător. Ori, acești oameni locuiesc în apartamente de calitate redusă și ocupă spații care, în alte condiții, ar putea fi consacrate afacerilor. Aceste populații nu prezintă o capacitate de plată suficientă pentru a crea noi piețe de desfacere prin care s-ar asigura regenerarea întreprinderilor. În sfârșit, prezența defavorizaților determină creșterea impozitelor din partea statului și municipalității, ceea ce produce creșterea taxelor și izgonirea păturilor sociale înstărite.

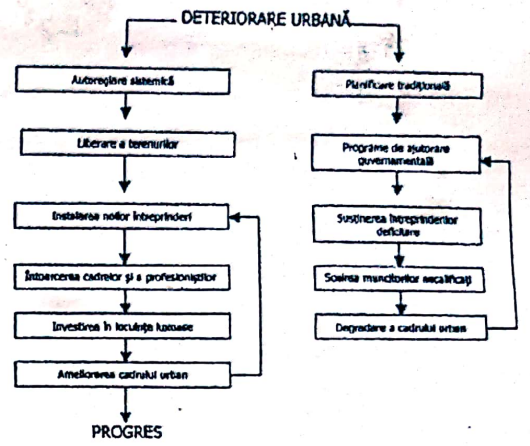

Fig. 4.9 Percepția sistemică a strategiilor față de deteriorarea urbană.

În definitiv, după Forrester, aceste programe artificiale de sprijin a categoriilor defavorizate împiedică acțiunea naturală a legilor sistemice (legile pieței) și mențin, spre surprinderea autorilor înșiși, un cerc vicios al declinului urban.

Scanned with OKEN Scanner

Din această cercetare, Forrester concluzionează că nu trebuie să ne opunem naturii sistemelor sociale, complexe. Legile sistemice sunt mai rigide şi mai implacabile decât cred planificatorii. Ele se opun întotdeauna „intuiţiei", improvizaţiei şi variaţiilor de funcţionare pe care am încerca să le impunem sistemului. Nu putem ţine un sistem urban complex şi robust. Nu putem bulversa procesele sociale pe care le provoacă sistemul pentru a se regenera şi a-şi menţine echilibrul. Cum scrie şi Forrester, „sistemele sunt dominate de factori naturali" şi „nici un program de acţiune impus din exterior nu este superior unei modificări a sistemului care lasă sarcina de ameliorare proceselor interne". Altfel spus, trebuie să renunţăm la a transforma sistemul urban; să-l lăsăm să acţioneze singur, căci el ştie ce este favorabil reproducţiei sale.

Forrester propune deci o nouă strategie pe care o numeşte renaşterea (reînnoirea) urbană (fig.4.9).

Ea consistă în ameliorarea impactului dăunător al vechilor politici urbane şi restabilirea imediată a autoreglării naturale. Astfel, „ renaşterea urbană reclamă demolarea magherniţelor şi înlocuirea lor cu noi întreprinderi comerciale. Numai prin oblicitatea acestei transformări a cocioabelor în afaceri noi, constituţia internă va deveni sănătoasă".

De fapt, casele demolate vor elibera spaţiile necesare expansiunii industriale, populaţia defavorizată va părăsi oraşul şi va fi înlocuită de pături sociale mai înstărite. Aceşti indivizi vor ocupa noile locuri de muncă, calificate, şi vor constitui o clientelă susceptibilă de a favoriza expansiunea comercială. Eventual, creşterea economică va favoriza crearea de locuri de muncă pentru muncitorii necalificaţi care vor reuşi, cu timpul, să se integreze într-un sistem urban prosper. Autoreglarea va fi astfel restabilită.

Nu am avea dreptate crezând că această percepţie a dezvoltării urbane nu există decât în mediile universitare sistemiste. De fapt, majoritatea politicilor urbane recente sunt inspirate de aceasta. Subvenţiile acordate la instalarea unor întreprinderi de înaltă tehnologie, crearea unor „incubatoare artificiale" sau a unor „zone libere", atribuirea unei vocaţii exclusiv economice centrului oraşelor, revitalizarea sectoarelor industriale şi comerciale, introducerea de mari instalaţii publice generatoare de clientelă, încurajarea construcţiei de tip nou şi a „reîntoarcerii în oraş", toate aceste măsuri tind spre aceeaşi finalitate: aceea de a asigura regenerarea şi vitalitatea afacerilor, disponibilitatea spaţiilor centrale pentru investiţiile financiare, înlocuirea populaţiei defavorizate cu o clientelă mai înstărită şi aptă de a aduce venituri fiscale mai mari. Acest obiectiv global este atins cu atât mai uşor, cu cât creditele acordate pentru locuinţe la preţ moderat sunt reduse cât mai mult posibil, nici o zonare rezidenţială nu este aplicată în centrul oraşului şi programele de renovare nu prevăd nici o măsură veritabilă de reglare a chiriilor. (un „incubator industrial" este un spaţiu în care statul oferă, în colaborare cu o întreprindere privată, un ansamblu de servicii susceptibile de a atrage investiţii private şi de a face ca întreprinderile să progreseze rapid. "Zona liberă" oferă servicii asemănătoare, dar statul, în plus, oferă abateri fiscale şi consimte să nu mai aplice legile şi regulamentele naţionale (taxe, condiţii de muncă, salariu minimal) marilor întreprinderi care vin să se instaleze în acea zonă).

Scanned with OKEN Scanner

Din această cercetare, Forrester concluzionează că nu trebuie să ne opunem naturii sistemelor sociale, complexe. Legile sistemice sunt mai rigide şi mai implacabile decât cred planificatorii. Ele se opun întotdeauna „intuiţiei", improvizaţiei şi variaţiilor de funcţionare pe care am încerca să le impunem sistemului. Nu putem ţine un sistem urban complex şi robust. Nu putem bulversa procesele sociale pe care le provoacă sistemul pentru a se regenera şi a-şi menţine echilibrul. Cum scrie şi Forrester, „sistemele sunt dominate de factori naturali" şi „nici un program de acţiune impus din exterior nu este superior unei modificări a sistemului care lasă sarcina de ameliorare proceselor interne". Altfel spus, trebuie să renunţăm la a transforma sistemul urban; să-l lăsăm să acţioneze singur, căci el ştie ce este favorabil reproducţiei sale.

Forrester propune deci o nouă strategie pe care o numeşte renaşterea (reînnoirea) urbană (fig.4.9).

Ea consistă în ameliorarea impactului dăunător al vechilor politici urbane şi restabilirea imediată a autoreglării naturale. Astfel, „ renaşterea urbană reclamă demolarea magherniţelor şi înlocuirea lor cu noi întreprinderi comerciale. Numai prin oblicitatea acestei transformări a cocioabelor în afaceri noi, constituţia internă va deveni sănătoasă".

De fapt, casele demolate vor elibera spaţiile necesare expansiunii industriale, populaţia defavorizată va părăsi oraşul şi va fi înlocuită de păturI sociale mai înstărite. Aceşti indivizi vor ocupa noile locuri de muncă, calificate, şi vor constitui o clientelă susceptibilă de a favoriza expansiunea comercială. Eventual, creşterea economică va favoriza crearea de locuri de muncă pentru muncitorii necalificaţi care vor reuşi, cu timpul, să se integreze într-un sistem urban prosper. Autoreglarea va fi astfel restabilită.

Nu am avea dreptate crezând că această percepţie a dezvoltării urbane nu există decât în mediile universitare sistemiste. De fapt, majoritatea politicilor urbane recente sunt inspirate de aceasta. Subvenţiile acordate la instalarea unor întreprinderi de înaltă tehnologie, crearea unor „incubatoare artificiale" sau a unor „zone libere", atribuirea unei vocaţii exclusiv economice centrului oraşelor, revitalizarea sectoarelor industriale şi comerciale, introducerea de mari instalaţii publice generatoare de clientelă, încurajarea construcţiei de tip nou şi a „reîntoarcerii în oraş", toate aceste măsuri tind spre aceeaşi finalitate: aceea de a asigura regenerarea şi vitalitatea afacerilor, disponibilitatea spaţiilor centrale pentru investiţiile financiare, înlocuirea populaţiei defavorizate cu o clientelă mai înstărită şi aptă de a aduce venituri fiscale mai mari. Acest obiectiv global este atins cu atât mai uşor, cu cât creditele acordate pentru locuinţe la preţ moderat sunt reduse cât mai mult posibil, nici o zonare rezidenţială nu este aplicată în centrul oraşului şi programele de renovare nu prevăd nici o măsură veritabilă de reglare a chiriilor. (un „incubator industrial" este un spaţiu în care statul oferă, în colaborare cu o întreprindere privată, un ansamblu de servicii susceptibile de a atrage investiţii private şi de a face ca întreprinderile să progreseze rapid. "Zona liberă" oferă servicii asemănătoare, dar statul, în plus, oferă abateri fiscale şi consimte să nu mai aplice legile şi regulamentele naţionale (taxe, condiţii de muncă, salariu minimal) marilor întreprinderi care vin să se instaleze în acea zonă).

Scanned with OKEN Scanner

Principalele curente urbanistice

Practicienii urbanismului au fost foarte puternic influenţaţi, direct sau nu, de ideile generale pozitivist- funcţionaliste. Căutarea unei ordini perfecte , a standardului, a normei tehnice, a segregării activităţilor şi funcţiunilor, sunt printre caracteristicile fundamentale ale urbanismului „practic", în ciuda transformărilor petrecute de la începutul secolului.

Intr-o manieră mai mult sau mai puţin arbitrară, putem împărţi urbanismul contemporan în patru curente urbanistice principale, fiecare corespunzând unui mod diferit de a percepe şi de a rezolva practic problemele urbane. Evident, am putea face un decupaj mai precis, o nuanţare mai evidentă, multiplicând la nesfârşit numărul acestor curente, dar acest tip de demers nu este potrivit, având însă în vedere gradul de globalitate pe care ni l-am propus. Este de notat, de altfel, că aceste curente nu sunt în totalitate divergente. Intersecţiile sunt frecvente şi ideile trec de la unul la celălalt. De fapt, aceste curente reprezintă tendinţele dominante ale practicilor urbanistice. Distincţia între curente trebuie însă făcută pentru a înţelege mai bine caracteristicile lor particulare şi ideile – cheie care au marcat evoluţia tehnicii profesionale în domeniu.

Curentul fizico – spaţial

Urbanismul fizico-spaţial, apărut în anii 1910, este încă cel mai influent curent în practica tradiţională şi profesională.

El consideră oraşul ca fiind un ansamblu de construcţii fizice

pentru care trebuie concepută arhitectura globală ideală. Această concepţie subînţelege faptul că amenajarea unui oraş nu este fundamental diferită de arhitectura unei construcţii, oraşul este un recipient, o clădire imensă în care fiecare piesă (cartierul) trebuie să prezinte forma ideală corespunzând funcţiunii sale specializate.

Pentru teoreticienii acestui tip de urbanism (Tony Garnier, Ebenezer Howard, Charles-Edouard Jeanneret- Le Corbusier-, Ludwig Mies Van Der Rohe, Walter Gropius şi Bauhaus-ul, F. Stuart Chopin, Lee Koppelman şi Joseph de Chiara), totul se reduce la a pune în plan forma fizică ideală a fiecărui cartier, stabilind norme şi standarde de construcţie şi de amenajare. (În această privinţă, lucrarea lui Joseph de Chiara şi Lee Koppleman, Urban Planning and Design Criteria, New York, VNR, 1975, este o adevărată biblie a normelor şi standardelor tehnice aplicabile în toate domeniile urbanismului). Planificarea se bazează pe planul cartografiat şi pe machetă, ambele pregătite după o serie de criterii rigide, universale şi extrem de precise, ce se pot aplica pentru fiecare unitate învecinată.

Primul plan de urbanism fizico-spaţial a fost adoptat la Chicago în 1910. Acesta a devenit rapid simbolul unei profesii ce presupune un raport multidisciplinar, o înţelegere de ansamblu. Pentru Le Corbusier, urbanismul este un armonizator: „Astfel trebuie condusă turma. Lumea trebuie să se lase condusă de armonizatori". (Carta de la Atena, 1943 – cartea care expune cel mai clar vederile arhitectului-urbanist).

Urbanştii fizico-spaţiali au înlocuit treptat preocupările politico-sociale ale primilor ideologi urbanişti prin viziuni pur tehnice şi estetice. Astfel, au omis uneori faptul că aveau o contribuţie la consolida-

Scanned with OKEN Scanner

rea unei anumite ordini sociale şi politice. Vocabularul, concepţiile şi studiile se vor a fi depolitizate şi nu se mai înscriu într-o viziune a societăţii. Se susţine că urbanismul este o meserie practică.

Cât despre regula şi modelul standard, acestea îşi găsesc justificarea în ideea conform căreia spaţiul construit trebuie să răspundă celor patru cerinţe principale umane, determinate de urbanistică: aceea de a locui, de a munci, de a se deplasa şi de a se recrea. Aceste modele – tip, având un caracter universal, modelul fizico-spaţial corespunzător ar trebui universalizat. Şi cum necesităţile oamenilor sunt aceleaşi peste tot, de ce ar trebui să locuiască în oraşe construite diferit?

Regulile de distribuire a spaţiilor, formelor şi funcţiilor trebuie deci să fie standardizate şi generalizate. Modelul-tip al aşezării şi al oraşului, corespunzând punct cu punct necesităţilor tip, este reprodus în serie prin procedee industriale, ca o „maşină de locuit". Spaţiile sunt specializate funcţional, imitând astfel specializarea într-un anumit rol a fiecărei componente a corpului omenesc sau a celulelor unui organism.

Astefl explica şi Le Corbusier: „Nimic nu mai este contradictoriu (...), fiecare bun aliniat în ordine ierarhică îşi ocupă locul". (Le Corbusier, *Manière de penser l' urbanisme*, Paris, Denoel/ Gonthier, 1971).

Această dorinţă de a uniformiza şi de a normaliza a transformat concepţiile estetice, care trebuie să se muleze după logica mecanică a industriei. Funcţionaliştii nu tolerează nici decorul, nici inutilul. Numai eficacitatea contează. Aspectul sau forma unei construcţii trebuie să-i reflecte funcţia căci, din principiu, ce este util este întotdeauna şi frumos. La ce bun să se conceapă clădiri şi oraşe alcătuite din curbe şi forme complexe, când dreapta este mult mai eficace, mai simplă şi mai standardizată? Le Corbusier nu ezita în a declara că „ unghiul drept este punctul de întâlnire al frumosului şi al adevărului".

Totuşi, dincolo de aceste principii, forma şi funcţia ideale ale fiecărui cartier sunt în realitate determinate mai prozaic de profitul economic. Sferele de afaceri pretind de la stat un tip de urbanism ce consacră caracterul comercial şi industrial al centrului oraşului şi care lasă mână liberă speculaţiilor funciare. Sub pretextul igienei şi progresului, cartierele rezidenţiale centrale mai vechi tind să dispară în favoarea întreprinderilor comerciale rentabile. Intersecţiile şi vadurile comerciale sunt şi ele rezervate comerţului. Zonele periferice sunt consacrate locuinţelor. Se aplică reguli de zonare severe pentru a proteja cartierele de vază de pătrunderea celor nedoriţi.

Schema organizatorică de separare analizată de ecologia urbană este reprodusă în mii de exemplare de către autorii planului. Legea profitului se camuflează sub „legea naturii".

Urbaniştii fizico-spaţiali nu contestă rolul de „conducător de sisteme" pe care modul de producţie îl conferă uzinei şi activităţilor economice diverse. De fapt, în viziunea lor, nu capitalismul distruge oraşele, ci pierderea contactului cu natura.

Amenajarea este colacul de salvare ce va reintroduce verdeaţa, soarele şi igiena într-un cadru urban unde aceste elemente absolut necesare nu au fost protejate în faţa evoluţiei industriale. Este vorba deci de consilierea intereselor populare şi a celor din lumea afacerilor şi de a crea o armonie socială ce va permite oraşului să devină un aparat economic cu adevărat eficace.

Conciliere?

Scanned with OKEN Scanner

În zilele noastre, curentul fizico-spaţial domină urbanismul, mai ales când trebuie create cartiere noi sau amenajate spaţii noi. Dezvoltarea şi amenajarea zonelor marginale constituie deci un teren predilect pentru această tendinţă ce mizează pe normalizare, reproducerea în serie a formelor şi a modelelor de organizare, separarea funcţiilor, omogenitatea zonelor şi simplitatea designului.

Curentul urbanistic

Curentul urbanistic a apărut în anii '40. Teoreticienii săi reproşează urbaniştilor fizico-spaţiali faptul că au neglijat interrelaţiile dintre formele fizice, că sunt planificate mult prea izolat unele de celelalte. Clădiri a căror formă corespunde funcţiei, concepute individual după o serie de reguli de confort şi o criteriologie simplistă nu sunt suficiente pentru a asigura ordinea urbană. Trebuie mers mai departe în această urmărire a ordinii. Trebuie, între altele, ca aceste clădiri şi cartiere să se integreze armonios şi eficace.

Pe scurt, nu ajunge să se conceapă formele fizice ideale; misiunea urbanistului consistă în conceperea aranjamentului ideal al acestor forme specializate. Atunci se pune întrebarea: „ Care este aranjamentul ideal al clădirilor şi funcţiilor în cartiere, a cartierelor în oraşe şi a oraşelor în aglomeraţii?" Pentru curentul urbanistic, morfologia funcţională a oraşului contează mai mult decât forma fiecărei clădiri în parte. Conceptul de interrelaţie devine astfel de prim ordin. Pentru că acesta pune accentul pe interelaţiile organice ca factori de echilibru, stabilitate şi adaptare, schema funcţionalistă constituie din

nou o sursă de inspiraţie capitală.

După şcoala urbanistică, problemele urbane sunt provocate de interrelaţiile neadecvate dintre formele fizice, dintre cartiere, dintre oraşe. Modificările şi legăturile trebuie deci planificate cu grijă, astfel încât morfologia oraşului să se poată adapta situaţiilor noi, create de controlul economic general.

Planificarea reţelelor de transport revine la modă: maximizarea posibilităţilor de deplasare; canalizarea cererii de consum spre pieţe; conceperea de legături eficiente între cartierele specializate, între partea centrală şi zonele mărginaşe; prevederea unei reţele cu o capacitate suficientă pentru expansiunea viitoare. În definitiv, totul se reduce la integrarea şi consolidarea elementelor din aria construită într-o armătură urbană funcţională şi eficace.

Este vorba de planificarea adaptativă. Urbanistul trebuie să conceapă oraşe şi aglomeraţii capabile să se adapteze progresului şi să absoarbă fără prea mult probleme consecinţele expansiunii comerciale şi industriale, ale speculaţiilor funciare şi ale căutării profitului. De aceea, urbanismul trebuie să ia în considerare câmpul său de aplicaţie la modul global; regiunea metropolitană şi aglomeraţie înlocuiesc cartierul ca unitate de gestiune şi de planificare.

Astăzi, curentul urbanistic se manifestă în special în elaborarea de scheme de amenajări regionale, mai ales în cazul suprafeţelor mertopolitane puternic urbanizate.

Curentul tehnoctratic

Ca urmare a eşecului relativ al urbaniştilor în a găsi o soluţie

Scanned with OKEN Scanner

reală ansamblului de probleme urbane, curentul numit tehnocratic a apărut în 1945. Puternic influențat de Școala de la Chicago și de cercetările lui Park, Burgess și Mackenzie, acesta reproșează curentelor precedente faptul că s-au limitat prea mult la forma fizică a clădirilor și orașelor și că au crezut cu naivitate că problemele urbane și-ar fi putut găsi o soluție de ansamblu în niște simple norme tehnice de amenajare fizică.

După curentul tehnocratic, trebuie mai degrabă căutat modul potrivit de a vedea problema decât să fie căutată forma fizică ideală. De fapt, urbanismul nu trebuie să încerce indirect să rezolve problemele sociale prin norme fizice, ci prin programe de intervenție care să se lege direct de acestea.

Urbanistul – arhitect, cel ce concepe clădiri, cedează locul urbanistului – tehnocrat, ce creează programe și politici. Fiecărei probleme urbane îi va corespunde un program sectorial de intervenție: programe de favorizare a renovării, construcției și parvenirii la proprietate vor rezolva problemele condițiilor de locuit; programe de transporturi publice și serviciile de drumuri vor facilita deplasările; subvenții pentru întreprinderi și amenajarea de parcuri industriale vor rezolva problemele de implantare industrială și de dezvoltare economică; programe de control sanitar vor pune punct problemelor legate de poluare și de igienă publică.

Fiecărui tip de problemă îi corespunde un program și unul / mai mulți specialiști, însărcinați să-l conceapă și să-l aplice. Urbanistul „bun la toate" este înlocuit de echipe multidisciplinare compuse dintr-o mulțime specialiști: sociologi, economiști, ingineri, geografi, arhitecți, etc.

Această „eră a programelor și politicilor este însoțită și de o generalizare a câmpului de aplicare a urbanismului. Programele nu se adresează neapărat mediilor puternic urbanizate, ci unui ansamblu de teritorii locuite, orașe, comune, zone periferice. „Știința amenajărilor" și „gestiunea teritoriului" înlocuiesc urbanismul tradițional. Se vorbește tot mai mult de amenajarea teritoriului, sintagmă ce înlocuiește termenul de urbanism.

Astăzi, curentul tehnocratic este prezent mai ales la planificatorii legați de aparatul de Stat. Îl recunoaștem în toate aceste programe de intervenție care, fără să fie mereu evident, modelează fără întrerupere mediile locuite și ansamblul de teritorii.

Curentul sistemic

Apropierea sistemică s-a studiat deja și ar fi inutil să se insiste asupra ei. Trebuie totuși precizat că, în practica profesională, curentul sistemic este o continuare (extindere) contemporană a curentului tehnocratic. Împărtășind aceleași perspective asupra „soluțiilor prin programe", preferate designului fizico-spațial, curentul sistemic reproșează totuși tehnocraților tradiționali faptul că au abordat problemele într-o manieră prea sectorială, neglijând corelațiile între programele create să le rezolve. Din punctul de vedere al sistemiștilor, aceste programe se anulează reciproc și nu produc efectele scontate.

Așa cum curentul urbanistic pretindea o mai bună îmbinare a formelor imaginate de curentul fizico-spațial, sistemiștii pretind o mai bună îmbinare a programelor concepute de curentul tehnocratic. Cu-

Scanned with OKEN Scanner

rentul sistemic elaborează un nou plan teoretic şi metodologic, permiţând o viziune mai globală şi integrată în scopul de a optimiza efectul final al politicilor şi programelor pe ansamblul sistemului urban.

Dar o altă diferenţă fundamentală este cea care opune curentele tehnocratic şi sistemic, în ciuda predilecţiei comune pentru conceperea de programe. De fapt, curentul tehnocratic a luat naştere într-o vreme când intervenţia statului în materie de planificare economică apărea în mediile de afaceri ca esenţială pentru asigurarea prosperităţii industriale. De la sfârşitul celui de-al doilea război mondial şi până la mijlocul anilor '60, clasele conducătoare au încredinţat statului rolul de a menţine un consens social adoptând atenuarea efectelor nefaste sau, altfel spus, consecinţele creşterii economice. În perioada domniei acestui stat – providenţă s-au înmulţit programele de intervenţie în toate domeniile: ajutor social, sănătate, transport, habitat, etc.

Astăzi, din contră, mediul afacerilor revendică o diminuare a rolului Statului, care s-ar dori să fie restrâns cu privire la susţinerea întreprinderilor în dificultate şi la crearea unui climat favorabil investiţiilor din sectorul privat.

Acest nou context este cel care determină gândirea sistemistă: a reduce pe cât posibil toate programele de intervenţie publică, urbanismul inclus, pentru a lăsa legile pieţei libere să acţioneze. După cum am văzut deja, singurele programe cu efecte urbanistice legitime în ochii sistemiştilor sunt acelea care vizează corectarea vechilor intervenţii şi restabilirea legilor pieţei.

Această scurtă examinare a trăsăturilor esenţiale a principalelor

curente urbanistice revelează o constantă în evoluţia urbanismului profesional. Într-adevăr, toate aceste curente sunt în căutarea unei doctrine a ordinii perfecte: ordine normativă, ordine morfologică, ordine a programelor, ordine a sistemului. În toate cazurile, ordinea propusă se pretinde a fi generalizabilă şi aplicabilă tuturor situaţiilor şi în toate conjuncturile.

Capitolul V

Familia marxistă

Refuzul modelului

O a doua mare familie ideologică, numită de obicei de inspiraţie marxistă, contestă şi respinge în totalitate ordinea socială capitalistă care se consolidează în favoarea Revoluţiei industriale. Această familie refuză să-şi propună propriul „model ideal" al oraşului şi caută mai degrabă să înţeleagă cauzele profunde ale problemelor urbane, pe care le atribuie de altfel modului de producţie capitalist. Familia marxistă este, evident, în opoziţie completă cu pozitivo-funcţionalismul.

Scanned with OKEN Scanner

Această gândire îşi are sursa şi într-o concepţie particulară asupra istoriei şi a felului în care se transformă societăţile. Potrivit acesteia, progresele tehnice, diversele forme de organizare socială, politică şi economică, diferitele moduri de ocupare a spaţiului, ideologiile sau formele culturale are s-au succedat de-a lungul istoriei, au fost provocate de în ultimă instanţă, de acelaşi fenomen: *Oamenii transformă societatea şi fac Istoria prin lupta pe care o duc pentru ameliorarea condiţiilor concrete de existenţă.*

Chiar dacă pare extrem de evidentă, această idee se prezintă ca fiind revoluţionară; nu noţiuni abstracte ca „plan providenţial", „legi ale naturii", „ştiinţă" sau „credinţe religioase" produc Istoria şi societatea, ci *Oamenii concreţi*, adunaţi în colectivităţi din voinţa de a-şi transforma mediul, de a-şi ameliora condiţiile materiale de viaţă.

Fig. 5.1 Percepţia materialistă asupra istoriei

Consecinţa fundamentală a acestei idei este următoarea: *din moment ce Oamenii sunt aceia care produc istoria, societatea şi oraşul, ei au de asemenea şi capacitatea de a răsturna structura socială sau starea modurilor de ocupare a solului, dacă ei consideră necesar.*

Contrar pozitivismului, marxismul proclamă că Oamenii nu sunt obligaţi să se supună realităţii, aşa cum este ea, şi că au responsabilitatea istorică a societăţii în care locuiesc. Dacă structura socială pe care au creat-o este nedreaptă, opresivă sau exploatatoare, datoria Oamenilor este de a o transforma conform idealurilor pe care le urmăresc, şi nu de a se adapta docil unor pretinse legi naturale.

Este evident că, în contextul dezvoltării capitalismului industrial, în secolul al XIX-lea, această concepţie globală asupra Istoriei capătă un sens mai precis.

Karl Marx (1818–1883) şi Friedrich Engels (1820-1895) au observat îndelung şi au denunţat condiţiile de viaţă lamentabile pe care burghezia industrială le impunea clasei muncitoare (proletariatului) supraexploatate. Această stare de lucruri nu e nicidecum de atribuit cupidităţii burgheziei, ci mai degrabă dinamicii inerente modului de producţie capitalist. Acest sistem economic, prin însăşi natura sa, condamnă societatea la inegalităţi economice, politice şi culturale crescânde.

Într-adevăr, noul mod de producţie distruge progresiv marea majoritate a formelor de lucru autonome pentru imensa majoritate a populaţiei. Artizanii, ţăranii şi chiar nenumăraţi mici comercianţi devin salariaţi. Aceşti foşti producători autonomi îşi pierd propriile mijloace de producţie. De acum încolo, nu le mai rămân decât braţele proprii, puterea de muncă, pe care trebuie să o vândă industriaşilor capitalişti în schimbul unui salariu de cele mai multe ori nesatisfăcător. Pe de altă parte, concurenţa puternică din lumea capitalului, în lupta pentru păstrarea sau obţinerea unei cât mai mari părţi din pieţele de consum, îi obligă pe patroni să menţină salariile cât mai mici , dacă vor să acumuleze bogăţii până la limitele pe care concurenţa le permite. Un mijloc prin care pot face faţă în mod efici-

Scanned with OKEN Scanner

ent, în aceste condiţii, concurenţei, este mecanizarea tot mai accentuată a uzinelor lor, ceea ce va provoca şomaj şi inegalităţi tot mai mari, o supraproducţie cronică din cauza insuficientei puteri de cumpărare-consum, şi, în consecinţă, o serie neîncetată de crize economice şi perioade de inflaţie.

În sfârşit, pentru că burghezia poseda din ce în ce mai multe mijloace de producţie, ea îşi extinde controlul asupra economiei şi aparatului politic, până la a impune normele sale de funcţionare şi codul său moral întregului ansamblu al societăţii.

Conform perspectivei marxiste, capitalismul condamnă societatea la o sciziune mereu crescândă între cei ce deţin tot mai multe bogăţii şi putere ideologico-politică şi cei care, dimpotrivă, sunt din ce în ce mai lipsiţi de mijloace şi de drepturi. Ca o concluzie, aceasta înseamnă că într-o conjunctură economică dată, condiţiile de existenţă ale celor două grupe sociale sunt invers proporţionale: ceea ce unul câştigă, celălalt pierde.

Capitalismul şi alte forme de exploatare care l-au precedat au făcut ca societatea să piardă orice formă de unicitate. Ea este de acum profund divizată în clase sociale ale căror interese sunt antagoniste; lupta colectivă a oamenilor pentru ameliorarea condiţiilor lor de viaţă se transformă în lupta anumitor oameni contra altora. Intr-o astfel de structură socială, o luptă fundamentală îi opune pe cei care produc bogăţii, contra celor care beneficiază de acestea. Conceptul luptei de clasă este fondat pe această contradicţie, proprie capitalismului, între interesele particulare ale Muncii - clasa muncitoare – şi cele ale *Capitalului* – burghezia.

Partajul social al bogăţiilor, al puterii şi al informaţiilor este determinat de către această luptă între clasele care se înfruntă pentru a-şi ameliora condiţiile de viaţă. Fiind legate de însăşi natura capitalismului, această contradicţie şi lupta de clasă pe care o atrage după sine se generalizează la ansamblul sistemului social, ating şi pătrund împreună în sferele activităţii umane. Această faimoasă luptă a claselor, în perspectiva marxistă, devine deci motorul Istoriei. Ea se află la originea societăţii, a evoluţiilor pe care le cunoaşte şi a manifestărilor concrete, precum oraşul de azi. Iată exprimarea concisă a principiului fundamental al materialismului istoric, teorie marxistă a evoluţiei istorice.

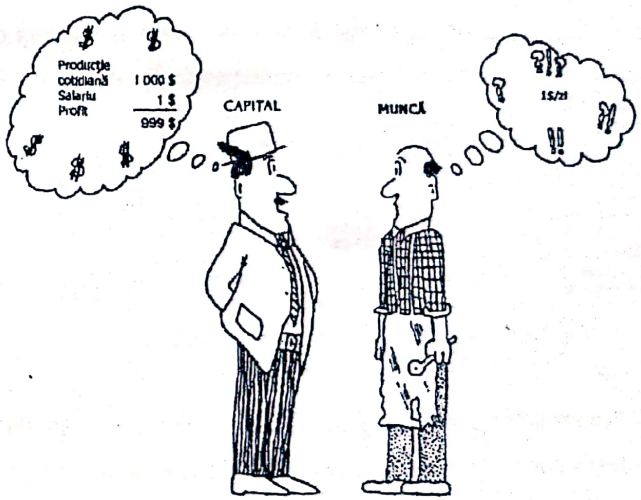

Fig. 5.2 Raportul de clasă

Rezultă de aici că interpretările pozitiviste fondate pe „legile naturale", utilizate curent în urbanism, sunt calificate drept obscurantiste de către marxişti. Căci burghezia ar difuza astfel o filosofie care

Scanned with OKEN Scanner

își disimulează propriile interese sub masca unei pseudo-științe care pretinde că realitatea urbană actuală este ineluctabilă.

Pentru marxism, dimpotrivă, orașul este o producție materială ce poartă marca luptei între clasele sociale. În acest cadru spațial trăiește cu adevărat societatea, aici se exercită raporturile sociale, se derulează strategiile diferitelor clase sociale, se leagă și se dezleagă antagonismele, alianțele și raporturile de forță. Structura orașului, morfologia sa, sunt determinate de punerea în operă a strategiilor de clasă.

Într-adevăr, pentru burghezie, orașul trebuie să devină o marfă rentabilă și să augmenteze rentabilitatea activităților economice.

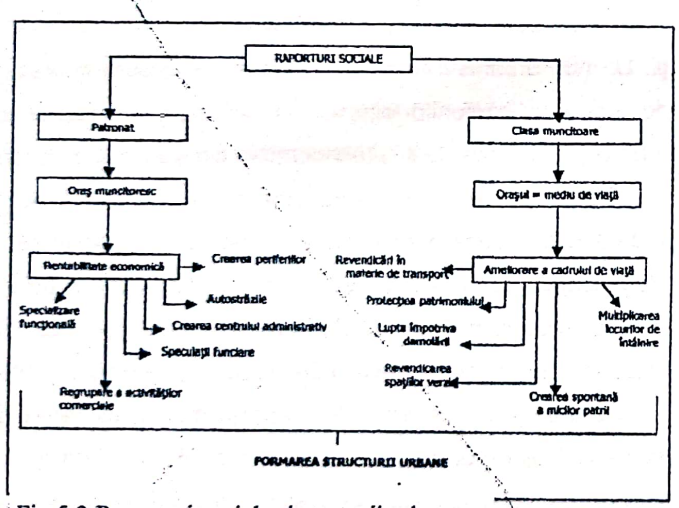

Fig.5.3 Raporturi sociale și strategii urbane

Specializarea funcțională și compartimentarea terenurilor și a cartierelor, speculația funciară, centralizarea activităților comerciale și crearea centrelor orașelor, construcția de zgârie-nori, multiplicarea

municipalităților de periferie și suprapunerea autostrăzilor stau mărturie a acestei capitalizări maximale a solului. Periferiile monotone, poluarea, transporturile costisitoare, înstrăinarea, chiriile prohibitive, cocioabele, segregarea, demolarea unor locuințe devin lotul, adesea uitat, al majorității.

În schimb, populația recurge la strategii inverse: lupta împotriva demolării și a altor alterări ale mediului de viață, crearea spontană a „micilor patrii", revendicări în materie de transport, de spații verzi, de locuințe, multiplicare a „spațiilor de evadare" de toate genurile (fig. 5.3).

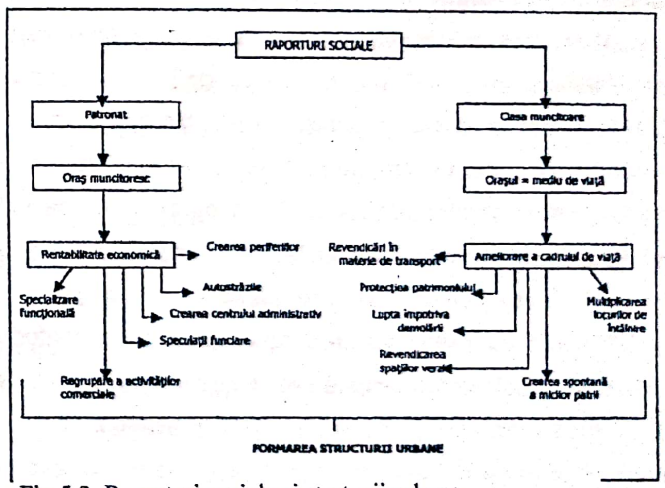

Fig.5.3. Raporturi sociale și strategii urbane

În gândirea marxistă, nu există, la drept vorbind, probleme specific urbane, în sensul în care ar rezulta din orașul „însuși". *Problemele pe care le calificăm drept urbane nu ar fi decât manifestări con-*

Scanned with OKEN Scanner

crete şi particulare a efectelor generale produse de natura însăşi a capitalismului. Pe scurt, „problemele urbane" ar fi mai degrabă „probleme sociale în oraş".

Problemele de locuire, de exemplu, nu ar fi decât consecinţa directă a existenţei însăşi a capitalismului. La fel ar fi şi în privinţa penuriei de hrană, a sărăciei în general, a inegalităţii sociale şi suitei sale de nedreptăţi şi consecinţe, precum criminalitatea şi violenţa. Oraşul este un subprodus al structurii sociale, configurarea pe sol a capitalismului, expresia sa fizică. Ea îi reflectă deci, evident, toate caracteristicile fundamentale.

Conform marxismului, este deci inutil a căuta ameliorarea, prin reforme minore, a unui sistem viciat încă de la vază. Capitalismul, neputând exista fără nedreptăţile şi inegalităţile care îl acompaniază, problemele sociale şi urbane nu-şi vor putea găsi soluţia decât în stabilirea unei societăţi egalitare. Să luăm, de exemplu, cazul locuinţelor: dacă populaţia muncitorească n-ar fi fost exploatată şi ar fi primit o remuneraţie corespunzătoare valorii a ceea ce produce, ar fi avut, în consecinţă, mijloacele de a locui convenabil şi confortabil.

Familia ideologică marxistă se autointitulează deci „critică" sau „revoluţionară". Ea crede cu fermitate în binele fondat al socialismului şi, în general, în spontaneitatea creatoare colectivă pe care ar suscita-o o societate egalitară. Ea refuză deci să propună un model de oraş pretins ideal, căci este imposibil de prevăzut, într-un sistem nou, modul în care poporul va alege să îşi amenajeze propriul spaţiu fizic. Familia ideologică de inspiraţie marxistă va fi deci adesea numită cea „fără de modele".

Acest refuz de a propune şi impune un model urbanistic nu implică totuşi inutilitatea urbanismului. De fapt, marxismul crede că finalitatea şi pertinenţa urbanismului sunt determinate de către clasa care îl aplică. Nu ar exista un urbanism neutru, obiectiv, deţinător al adevărului absolut, dar ar putea exista mai multe tipuri de urbanism de clasă. Văzut din acest unghi, urbanismul modelator apare ca cel al clasei dominante.

Perspectiva critică atribuie urbanismului un rol diferit de cel atribuit lui de către funcţionalism; integrat în lupta claselor, urbanismul ar trebui să constituie un mijloc de emancipare, un instrument de luptă pentru clasele dominate. Cunoaşterea şi mijloacele oferite de urbanism trebuie să fie folosite – cu discernământ- pentru a lupta eficient împotriva proiectelor de modelare urbană a clasei dominante şi pentru a pune în operă o planificare conformă intereselor majorităţii. Un nou urbanism trebuie să servească la valorificarea punctului de vedere al „oamenilor obişnuiţi" şi de a nu lăsa iniţiativa planificării urbane puterilor banului şi tehnocraţilor din serviciul acestuia.

Căutând să analizeze şi să explice mai în profunzime problemele care influenţează oraşul, mai degrabă decât să propună un model preconceput, această tendinţă de lungă tradiţie critică nu a generat, în mod evident, nici un curent cu adevărat profesionist. Dată fiind preconcepţia împotriva noţiunii de model, faptul este comprehensibil.

Cu toate acestea, am putea reproşa marxiştilor faptul de a nu fi depus îndeajuns de multe eforturi în formularea clară a ceea ce ar putea fi un „urbanism nou în slujba poporului". Această lacună nu rămâne fără consecinţe; chiar şi astăzi, numeroase sunt grupurile populare care sunt incapabile de a combate eficient anumite proiecte de întreprindere sau să manifeste iniţiative în planificarea urbane, din lipsă de expertiză tehnică sau de principii directoare bine definite

Scanned with OKEN Scanner

şi articulate. Dacă critica şi teoria sunt încărcate, abundente şi credibile, mijloacele de acţiune şi intervenţie nu depăşesc decât arareori nivelul de revendicare sau de contestare improvizată.

În schimb, poziţia analitică, difuzată de perspectiva critică, a influenţat mult, de manieră mai mult sau mai puţin sporadică, practica a numeroşi amenajatori. Demitificând urbanismul clasic pretins obiectiv, critica permite tuturor o mai bună trecere în revistă a mizelor sociale şi a strategiilor care modelează ţesutul urban. Îi suntem fără îndoială datori pentru un urbanism mai conştient şi mai atent la nevoile majorităţii. În plus, îi datorăm acestei tendinţe ideologice definiţiile critice expuse deja în capitolul 3 („Definiţiile critice"), precum şi tendinţele de analiză urbană pe care le vom studia în cursul paginilor următoare.

Familia marxistă este foarte prolifică în scrieri de toate tipurile. La finele acestei expuneri, am reţinut numai cele mai cunoscute şi mai tipice două tendinţe de analiză din această familie: teoria alienării şi economia politică.

PRINCIPALELE TENDINŢE DE ANALIZĂ MARXISTĂ

Teoria alienării

A intrat în obişnuinţă să se considere amenajarea spaţiului ca un act de civilizaţie. Pentru anumiţi teoreticieni, dominaţia mărfii şi a consumului, care marchează civilizaţia modernă capitalistă de după război, a distrus nu numai oraşul însuşi, ca loc de concentrare socială,

dar şi modul nostru de a-l însufleţi şi de a-l amenaja.

Această constatare generală preocupă mai mulţi teoreticieni ai societăţii moderne şi ai civilizaţiei urbane. Pentru aceştia, oraşul şi urbanismul nu pot fi studiate şi înţelese decât prin examinarea transformărilor culturale şi ideologice ce au survenit după Revoluţia industrială.

Fără a deţine în aceeaşi măsură monopolul asupra acestei percepţii a lucrurilor, gândirea marxistă a generat în această privinţă un curent teoretic ce se preocupă în principal de raportul dintre urban şi cultura modernă. Acest curent de origine europeană este susţinut mai ales de filosoful şi sociologul francez Henri Lefebvre.

Pentru Lefebvre, oraşul contemporan nu mai este un oraş, ci un spaţiu fără viaţă, în care utilizatorul alienat nu se poate adapta mediului său, ducând o viaţă socială mecanizată, un spaţiu compartimentat, satisfăcând mai mult necesităţile industriei, decât nevoile sociale.

Pentru a sesiza mai bine sensul acestei interpretări, trebuie să înţelegem că ea se înscrie într-un proces al societăţii capitaliste. Să privim problema mai de îndeaproape.

Principiul de bază al capitalismului se caracterizează prin faptul că proletariatul trebuie să producă bunuri cu valoare economică superioară salariului pe care îl primesc. Economiştii numesc această diferenţă plus – valoare. Chiar din această plus – valoare, capitaliştii vor putea plăti mijloacele de producţie (uzine, maşini, materii prime) şi vor acumula un beneficiu net (fig. 5.4).

Este evident că, începând cu Revoluţia industrială, finanţarea uzinelor şi a mijloacelor de producţie tot mai numeroase a necesitat

Scanned with OKEN Scanner

investiţia unor mase de capital din ce în ce mai considerabile şi, în consecinţă, extragerea unui volum crescând de plus – valoare. Dar, pe de altă parte, cantitatea de plus – valoare este direct proporţională cu productivitatea muncii: dacă producţia creşte mai repede decât salariul muncitorilor, productivitatea este mai ridicată şi în aceeaşi măsură şi plus – valoarea.

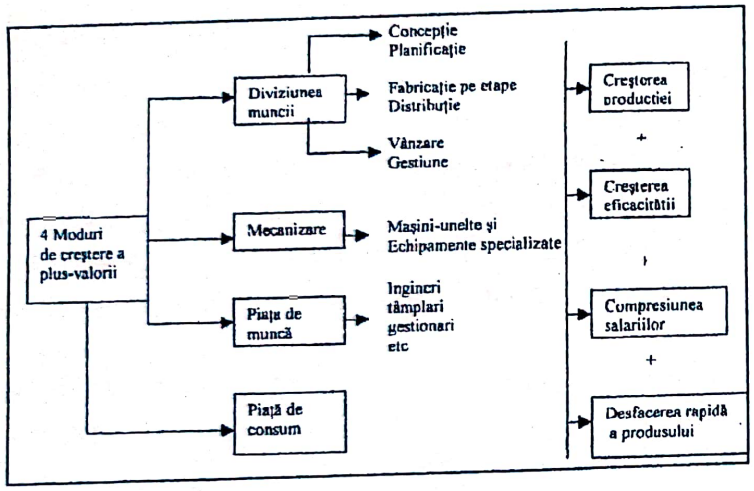

Fig. 5.4 Procesul de producere a plus—valorii

Creşterea industrializării a impus deci capitaliştilor să găsească mijloacele prin care să producă, într-un ritm accelerat, un număr crescând de bunuri pe care să le desfacă cât mai rapid şi cu preţul cel mai mic posibil. Acesta a fost preţul prosperităţii economice.

Cele patru moduri principale prin care se ating aceste scopuri se numără printre fenomenele cele mai evidente ale evoluţiei industriale şi constituie caracteristicile fundamentale ale civilizaţiei moder-

ne: *diviziunea muncii, mecanizarea, crearea unei piete de muncă şi a unei piete de consum .*

Evident, *diviziunea „socială" a muncii* a existat cu mult timp înaintea capitalismului. Simpla repartizare raţională a sarcinilor pe meserii sau profesii datează de tot atâta timp ca şi civilizaţia urbană. Între timp însă, exigenţa capitalistă a unei productivităţi din ce în ce mai ridicate nu mai putea fi satisfăcută. Nu numai că s-au specializat şi mai mult meseriile, dar s-a creat în plus *diviziunea „tehnică" a muncii*; procesul de producţie al unui bun oarecare a fost împărţit în etape specializate şi realizarea fiecăreia a fost încredinţată câte unui muncitor. Indiferent cum am numi acest procedeu: „parcelarea sarcinilor", „lucru la banda rulantă", „organizarea ştiinţifică a muncii", "raţionalizarea sarcinilor" sau „optimizarea procedeelor", este vorba în fond de această diviziune a muncii prin care, de nenumărate ori, s-a dovedit că se obţine o productivitate crescută şi profituri mai mari.

Critica diviziunii muncii este astăzi de notorietate publică: plictiseala la locul de muncă, rutina şi dezamăgirile de care suferă muncitorii sunt adesea citate. Dar realitatea este mai gravă şi mai complexă: condamnat la sarcina sa extrem de specializată, muncitorul pierde din vedere ansamblul procesului de producţie, nu simte că execută o muncă completă, are impresia că este doar o rotiţă nesemnificativă a unui imens angrenaj mecanic, încearcă un sentiment de neputinţă faţă de procesul de producţie în ansamblu şi, în cele din urmă, devine străin de produsul pe care îl fabrică.

Astăzi, munca se rezumă adeseori la executarea programată a unei rutine dezgolite de sensuri. Această muncă, deşi ocupă totuşi

Scanned with OKEN Scanner

cea mai mare parte a timpului persoanelor active, nu mai permite individului să se realizeze, să se afirme, să se facă cunoscut prin crearea unei opere distincte.

Ne-am înşela dacă am subestima efectele culturale ale diviziunii muncii. Un individ care are o meserie robotizată, care o copie pe cea a unei maşini, ca o mişcare, mereu aceeaşi, a unui ciocan mecanic, se va simţi neputincios şi străin de ansamblul muncii sale. Şi cum participăm la viaţa socială în principal prin muncă, toată societatea ne devine străină, încetul cu încetul. La fel cum muncitorul se simte neputincios în faţa produsului şi a maşinii, indivizii se simt neputincioşi în faţa societăţii în general.

Iată deci ce înţelegem prin alienare: să te simţi străin şi neputincios până în punctul în care pierzi conştiinţa puterii tale de a transforma societatea şi de a avea în cadrul ei un rol veritabil. După acest curent de analiză marxistă, acest tip de alienare ar fi astăzi generalizat în ansamblul societăţii. Dacă sursa acestei idei este diviziunea muncii, şi alte fenomene ale civilizaţiei contribuie în mod egal. Astfel, mecanizarea masivă a proceselor de producţie, utilizată de asemenea cu scopul de creştere a productivităţii, este adesea considerată piatra de temelie a progresului (dar şi motiv de alienare).

Cu timpul, maşina ar putea deveni noul dumnezeu: "Maşina, operă de organizare, de informare, este ca şi viaţa, ceea ce se opune dezordinii, încercând sa priveze universul de puterea de a se schimba. Maşina este cea prin care omul se opune morţii universului, ea încetinind, ca şi viata, degradarea energiei, devenind centrul de echilibru al lumii." (Gilbert Simondon, *Du monde des objets techniques*)

Dar maşina nu numai că îl îndepărtează tot mai mult pe muncitor de produsul său, ci îl şi poate înlocui aproape în totalitate. Astfel, în ciuda indiscutabilelor avantaje economice pe care le obţinem, domnia maşinii antrenează un mimetism fără limite: ne reglăm atitudinile, comportamentul şi funcţionarea după cele ale maşinii, ca o mărturie a cultului pentru eficacitate. Pe de altă parte Revoluţia industrială a permis dezvoltarea pieţei de muncă. Muncitorii autonomi au fost înlocuiţi cu muncitori salariaţi a căror forţă de muncă este cumpărată şi vândută de către capitalişti . Piaţa muncii fiind, în fine, " o piaţă a muncitorilor ", aceştia din urmă devin simple mărfuri, simţindu-se reduşi, puţin câte puţin, la rangul de obiect de consum a cărui soartă este decisa de „piaţă".

In acelaşi timp, nu putem ignora faptul că, creşterile vertiginoase de productivitate survenite în cursul secolului nu s-ar fi putut produce fără dezvoltarea pieţelor de consum. Calificat astăzi ca societate de consum, acest ansamblu nu funcţionează, aparent, decât pentru a asigura consumul a tot mai multe bunuri materiale. Marxiştii pretind că această dominaţie a mărfii a adus consumul material la nivelul unei obsesii: fetişismul mărfii ne determina viţile. Totul a devenit consumabil, totul se vinde şi se cumpără: bunuri materiale sau imateriale, „mărfuri culturale ", timp liber, sănătate, educaţie, ambianţă, sentimente. Iată deci portretul puţin îmbietor al "societăţii productiviste", schiţat de curentul marxist: o societate alienantă care venerează mai mult decât orice producţia materială, maşina, marfa şi "cantitatea", la un nivel la care indivizii sunt reduşi la funcţionarea unei maşini: să producă şi să consume. Raţiunea şi logica proprii antreprizelor şi maşinii acaparează toate sferele activităţii umane: ase-

Scanned with OKEN Scanner

menea unei imense uzine, această societate este specializată, divizată, segregată, şi compartimentată în multiple "colivii" care închid destinele locuitorilor lor . În această lume a roboţilor, oamenii nu se mai percep ca subiecte active ci ca obiecte inerte. E ca şi când poziţiviştii au câştigat pentru moment lupta ideologică.

Henri Lefebvre a inventat o nouă expresie pentru a desemna această societate: a denumit-o „societate birocratică a consumului dirijat". În opinia sa, acest univers ne împiedică să ne dezvoltăm posibilităţile sociale, care să ne elibereze şi să ne entuziasmeze, pe care le poate totuşi oferi societatea urbană. Dominaţi de „logica mărfii", noi gândim încă sub constrângerea ideologiilor şi conceptelor moştenite şi impuse de industrializare. Orbiţi şi obsedaţi întru totul de producţie, maşină şi marfă, ajungem să ne complacem în incapacitatea de a gândi şi a ne dezvolta propria societate urbană. Acceptăm atunci, într-un mod aberant, viaţa şi oraşul care ni se impun. Segregaţiei vieţii şi a societăţii îi corespunde segregaţia oraşului în care grupurile sociale şi dotările sociale sunt separate unele de altele de zone funcţionale "etanşe". Nimic de mirare: o societate segregată imprimă în mod inevitabil logica sa spaţiului, producând deci un spaţiu segregat. O societate de roboţi produce neapărat un spaţiu artificial, mecanic, divizat, cum este cel al câmpului muncii moderne. Dar, un spaţiu fragmentat este un spaţiu mort căci el nu mai trăieşte prin multitudinea de procedee sociale diferite care ar fi putut să–i imprime un sens.

Funcţionalismul e acuzat de fragmentarea spaţiului, determinând funcţiuni foarte specializate. Simultan, fiecare spaţiu e uniformizat, omogenizat, şi caracterizat de adăugarea în serie a construcţii-

lor, terenurilor şi oamenilor cu aceeaşi funcţie socială. În fine, spaţiile cu aceeaşi funcţiune sunt standardizate: toate cartierele rezidenţiale se aseamănă, la fel ca şi toate centrele de oraş, zonele comerciale, suburbiile şi centrele comerciale.

Această uniformizare generală determină pierderea individualităţii, personalităţii, originalităţii fiecărui spaţiu. Acest fapt se remarcă cu precădere în suburbii: nici oraş, nici sat, ele nu mai reprezintă nimic autentic, ci se prezintă numai ca o maşină de locuit sau un produs de consum ca şi celelalte. Acest „oraş" a devenit un simplu „ receptacul" al oamenilor şi clădirilor. Nu se remarcă decât prin faptul că este neînsemnat. Este un obiect locuit de obiecte, o îmbinare mai mult sau mai puţin abilă a formelor şi a funcţiunilor.

În acest univers urban care nu trăieşte decât în ritmul eficacităţii, al rentabilităţii şi al imperativelor financiare, spaţiile specializate se cumpără şi se vând. Pentru marele capital şi pentru majoritatea planificatorilor, singura valoare adevărată a spaţiului este valoarea sa comercială. Vechile străzi semi-comerciale, spaţiile pentru pieţe, dar şi spaţiile sociale de schimb şi de întâlnire socială şi umană, au fost înlocuite de „centrul comercial", simbol puternic al fetişismului mărfii. Pentru Lefebvre, urbanismul modern şi funcţionalist este un eşec. Acest amestec naiv de consideraţii pur tehnice şi administrative a omis esenţialul: locuitorul, cu dorinţele sale, cu nevoile sale de schimb, de întâlnire, de joc, de polivalenţă şi de personalizare. Prin urmare, obsesia tehnicii conduce întotdeauna la negarea umanului.

Potrivit acestei gândiri, locuitorul nu mai ştie ce înseamnă astăzi a locui într-un spaţiu, a-l produce, a trăi în el, a şi-l însuşi, a se ataşa de el. Habitatul nu mai este decât o cutie, un recipient fără conţinut, un compartiment care, cel mai adesea, nu ar avea decât un

Scanned with OKEN Scanner

caracter efemer...în aşteptarea plictisului şi a următorului schimb de locuinţă.

Citadinul alienat, străin spaţiului pe care îl locuieşte, nu se mai percepe nici măcar ca producător conştient de spaţiul său, ca şi cum ar fi fost convins că oraşul nu mai este producţia fiinţelor umane, ci cea a unui sistem ideologic. Deşi desproprietărit de propriul său mediu de viaţă, locuitorul nu vede altă soluţie decât să accepte acest spaţiu prefabricat şi mecanic, care îi este impus de altfel cu mari susţineri publicitare.

Societatea urbană ar putea, mai mult ca niciodată, să devină în sfârşit mediul umanităţii, graţie enormei concentrări umane , potenţialului său şi posibilităţilor de interacţiune pe care le oferă. Pentru a dezvolta aceste potenţialităţi care ni se oferă, ar trebui să renunţăm la moştenirea ideologică a productivismului, să punem sub semnul întrebării sensul oraşului, al timpului, al spaţiului, şi să *reinventăm urbanismul*. O dată în plus: totul rămâne deci de făcut.

Lefebvre propovăduieşte un nou urbanism, bazat pe un drept fundamental pentru care oamenii trebuie să lupte: dreptul la diferenţă, la individualitate; dreptul de a se simţi partener într-o societate care să recunoască şi să pună în valoare individualitatea noastră. Acest drept corespunde refuzului asimilării şi al uniformizării. Este legitim şi necesar să construim o lume urbană pe care fiecare ar putea să şi-o însuşească, având *conştiinţa şi puterea de a o produce*. Pe scurt, o societate pe deplin conştientă de ea însăşi, care să îşi reînsuşească spaţiul cotidian.

Levebvre ne cheamă să creăm istoria urbană, în loc să o privim treacând pe lângă noi. Ce provocare!

Pentru a reuşi, mijloacele sunt nenumărate şi radicale: va trebui ca oamenii şi urbaniştii să depăşească constrângerile impuse se normele tehnice şi de soluţiile deja existente, pe care să le discute, să le depăşească şi să imagineze noi tehnici, mai bine adaptate nevoilor locuitorului. Oraşul ar trebui să redevină, în viziunea sa, o operă spontană, un teatru social, un loc de adunare şi întâlnire. Pentru aceasta ar trebui să creăm „centralitate", spaţii de schimb şi de întâlnire, să restabilim rolul străzii, în prezent abandonată maşinii, să creăm locuri polifuncţionale care să fie frecventate de oameni diferiţi, divers motivaţi.

Ar trebui să redăm cartierelor rolul pe care l-au avut altădată, de spaţii de apartenenţă, care satisfac atât nevoile de locuire, cât şi, cele de muncă, comerţ, joc, întâlnire, comunicare şi cunoaştere. Ar trebui să facem combinări, să punem puţină dezordine şi un pic de nebunie în aceste oraşe reci şi impersonale, să luptăm cu hotărâre împotriva segregării şi să combatem toate formele de dispersie şi ordonare, atâta timp cât sunt nejustificate.

Ca un corolar al acestui program, ar mai rămâne de înlăturat monopolul asupra urbanismului al specialiştilor care au drept scop asigurarea reproducerii oraşului actual. *Puterea de amenajare trebuie să fie în primul rând în mâinile celor care locuiesc oraşul*. Altfel spus, dacă vom reînvăţa oraşul, în cele din urmă el se va reumaniza.

Robert Musil scria:

„Imaginează-ţi ordinea. Sau mai degrabă imaginează-ţi o mare idee, apoi una şi mai mare, apoi una încă şi mai mare, şi tot aşa... şi după acest model, imaginează-ţi din ce în ce mai multă ordine!

La început, este la fel de plăcut ca o cameră de domnişoară bătrână

Scanned with OKEN Scanner

şi la fel de curat ca un grajd militar; apoi, este grandios ca o brigadă în formaţie de luptă(...). Apoi, este ca atunci când visezi că eşti numit ministru al Războiului peste capul altcuiva.

Dar imaginează-ţi acum o ordine umană totală, universală, într-un cuvânt, ordinea civilă perfectă: cuvânt de onoare! Este moartea prin îngheţ, rigiditatea cadaverică, un peisaj lunar, o epidemie geometrică". (Robert Musil, *L' homme sans qualités*, Paris, Sueil, 1979).

Economia politică

O a doua tendinţă de analiză de inspiraţie marxistă explică formele urbane actuale prin fundamentele şi funcţionarea globală a sistemului economic capitalist.

Deoarece capitalismul se bazează pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, fiecare capitalist este în mod necesar în concurenţă cu ceilalţi capitalişti, în împărţirea pieţelor de consum. Această concurenţă implică următorul fenomen: dacă o întreprindere reuşeşte să-şi scadă costurile de producţie şi să obţină un profit superior întreprinderilor concurente, ea va putea să-şi micşoreze temporar preţurile de vânzare şi să investească în producţia de noi bunuri, sau să crească capacitatea de producţie. Ea va acapara astfel piaţa concurenţilor săi.

Concurenţa între întreprinderi provoacă în ansamblu următoarea necesitate obiectivă: fiecare dintre ele trebuie să caute să îşi diminueze costurile de producţie sau să îşi mărească volumul de vânzări. Creşterea economică şi supravieţuirea capitalismului depind de această întrecere pentru profit. Ori, mai multe costuri de producţie

sunt greu de micşorat, pentru că fondurile servesc la achiziţionar materialelor şi materiile prime vândute de alte întreprinderi care, la rândul lor, caută să îşi sporească beneficiile. Acestea din urmă nu vor putea diminua preţurile mărfurilor lor decât dacă îşi diminuează proporţional şi costurile de producţie.

În realitate, toate tentativele făcute pentru a diminua costu le de producţie duc, într-un fel sau în altul, la reducerea singurului cost realmente compresibil: *acela al muncii.* Toate întreprinderile c ută astfel, prin mecanizare continuă, să mărească productivitat muncitorilor, accentuând diferenţa între salarii şi preţurile de vânzare şi să obţină următorul rezultat: salariile să reprezinte o fracţiune c ce în ce mai mică din valoarea totală a bunurilor produse. În alţi termeni, este vorba de maximizarea plus – valorii.

Intervine o contradicţie fundamentală: *dacă totalul salariilor plăti ansamblului muncitorilor creşte mai încet decât valoarea totală a t turor bunurilor lansate pe piaţă de întreprinderi, cum va putea aceast tă populaţie să cumpere şi să consume toate aceste bunuri*? Aceas contradicţie este constantă de la începuturile capitalismului. Exacerbându-se în perioadele de prosperitate, ea izbucneşte e dent, mai mult sau mai puţin ciclic, sub forma crizelor economice, numite „crize de supra-producţie" sau „crize de sub-consum". Atun intervine recesiunea. Falimentele întreprinderilor, şomajul şi inflaţia permit apoi întreprinderilor supravieţuitoare să-şi restabilească încetul cu încetul marjele de profit şi să reintre în cursă ... până la urm toarea criză (fig. 5.5)

Scanned with OKEN Scanner

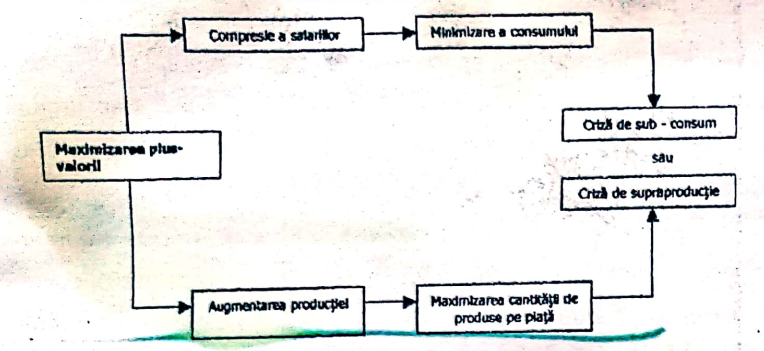

Fig. 5.5 Pus-valoarea şi crizele

În această ordine de idei, problema urbană este capitală: cu cât populaţiile şi întreprinderile sunt mai concentrate în centre urbane importante, cu atât capitaliştii vor putea întârzia şi atenua impactul acestei contradicţii sau accelera rezoluţia crizei economice. Nu este o întâmplare faptul că, în timpul conjuncturilor economice dificile, guvernele încurajează şi stimulează, prin diferite programe şi politici, dezvoltarea centrelor urbane importante.

Planificatorii ştiu de altfel că un oraş important oferă întreprinderilor mai multe avantaje economice. Concentrarea geografică a întreprinderilor le permite să facă *economii de aglomerare*, care constituie, într-o oarecare măsură, profituri adiţionale ce rezultă din proximitatea întreprinderilor, adică :

1. Profitând de aglomerarea lor, firmele micşorează cheltuielile de transport şi comunicaţie necesare schimburilor de toate tipurile. Filialele unei aceleiaşi companii sau ale unor companii diferite pot beneficia de o gestiune şi de servicii comune. Întreprinderile prestatoare de servicii, băncile, de exemplu, pot deservi un număr mai mare de firme situate în apropiere.

Mai multe întreprinderi pot profita de aceeaşi clientelă de consumatori. Iată de altfel şi raţiunea de a fi a centrelor de oraş şi a investiţiilor importante pe care le atrag.

2. Concentrarea populaţiei permite firmelor să beneficieze de o clientelă mai numeroasă, pe care reţele de transport anume planificate o vor conduce rapid către punctele de desfacere. O astfel de aglomerare a cererii reduce costurile de publicitate şi de desfacere, crescând numărul de consumatori atinşi de impactul publicitar. În plus, întreprinderile pot conta pe o cerere variată şi pe pieţe în expansiune.
3. Concentraţia de muncitori permite firmelor accesul la un număr mare de lucrători de specialităţi şi calificări diverse. Numărul mare de şomeri permite întreprinderilor să mizeze şi pe lipsa locurilor de muncă pentru a oferi salariile cele mai mici posibile.
4. Vecinătatea fabricilor şi a întreprinderilor comerciale maximizează viteza la care se vând produsele şi la care sunt adunate profiturile şi reinvestite sau păstrate.
5. Infrastructurile, echipamentele şi resursele unui oraş important (centre de cercetare şi dezvoltare, servicii şi mari echipamente publice, reţele de transport, consultanţe în afaceri şi administraţie, parcuri industriale şi pieţe comerciale, etc.) permit firmelor să beneficieze de servicii pe care nu le-ar fi putut produce individual decât cu exorbitante costuri.
6. Cererea puternică de terenuri de construcţie şi oferta restrânsă în materie de terenuri într-un oraş foarte important creează o piaţă extrem de lucrativă pentru promotorii imobili-

Scanned with OKEN Scanner

ari, pentru speculatori, mijlocitori şi constructori.

Figura 5.6 rezumă aceste economii de aglomerație.

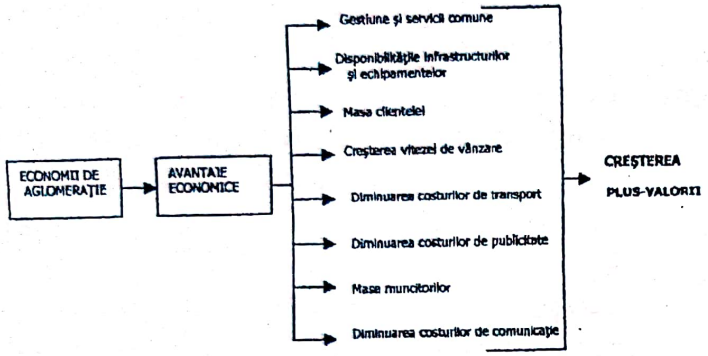

Fig. 5.6 Economiile de aglomerare

Datorită tuturor acestor avantaje economice, marele oraş capitalist oferă deci întreprinderilor, prin simpla sa existență, o întreagă gamă de factori suplimentari de rentabilitate, făcându-le activitățile mai rentabile şi permițându-le să-şi diminueze considerabil costurile de producție şi să crească valoarea vânzărilor. Evident, concentrarea urbană nu eludează contradicția menționată mai sus, dar atenuează impactul printr-un spor de profit.

Bineînțeles, este vorba despre o cale provizorie de evitare a impactului. Firmele instalate în oraşe importante vor avea beneficii superioare celor a concurenților dispersați în regiuni mai puțin aglomerate şi, prin aceasta, vor fi în avantaj pe piață. Cu toate acestea, acest avantaj comparativ diminuează pe măsură ce toate firmele concurente se stabilesc şi ele în oraşe importante. Acesta este motivul cursei către urbanizare. Prin căutarea unei proximități din ce în

ce mai mari, fiecare firmă speră să-şi creeze un avantaj asupra concurenților, sau să-l păstreze pe cel existent. Expansiunea urbană neînfrânată care rezultă conduce, în toate țările capitaliste şi industrializate, la crearea unor oraşe gigant, metropole, megalopolis-uri.

Evident, aglomerarea nu este suficientă. Trebuie ca întreprinderile să obțină, în interiorul aglomerărilor, amplasamentul optim. De exemplu, centrele sunt invadate de toate firmele care obțin profit din aglomerarea întreprinderilor şi din cererea de consum: birouri, centre de afaceri, centre comerciale şi sedii sociale. Însă, adesea, activitățile sectoarelor manufacturiere tradiționale, numite „sectoare moi", se mențin în centrele oraşelor. Aceste întreprinderi cu rentabilitate mică nu produc destul profit pentru a-şi putea transfera echipamentele în zone dispunând de marile suprafețe pe care acestea le necesită.

Populația rezidentă în centrele oraşelor este, în marea majoritate, constituită din muncitori insuficient plătiți din industriile tradiționale, menținuți pe loc din lipsă de mijloace de transport. Tot aici întâlnim şi persoanele cele mai defavorizate ale societății (imigranți, muncitori necalificați, şomeri şi beneficiari ai ajutorului social); acestea locuiesc în maghernițele suprapopulate şi ieftine din cartierele deteriorate de speculația funciară şi de diversele activități economice.

Evident, această populație nu prezintă o capacitate de consum pe măsura a ceea ce caută întreprinderile din centru. Ori, paradoxal, tocmai avantajele centrului sunt acelea care atrag aceste întreprinderi... şi instalarea lor este aceea care provoacă speculația funciară şi deteriorarea! În consecință, pentru a spori şi mai mult

Scanned with OKEN Scanner

economiile de aglomerare şi veniturile fiscale ale municipalităţii, autorităţile municipale, în acord cu mediile de afaceri, vor planifica înlocuirea păturilor sărace cu o populaţie de solvabilitate superioară. Iată, conform gândirii critice, la ce servesc în principal operaţiunile de renovare urbană: a mări astfel valoarea clădirilor şi a veniturilor fiscale, apoi a chiriilor şi a numărului de mutări forţate din locuinţe. Demolările vin să completeze vastul proces de expulsie.

Într-o a doua etapă, Statul trebuie să-i preia pe cei mai săraci dintre cei expulzaţi. Se construiesc câteva imobile de locuinţe cu chirii modice şi se alocă subvenţii pentru locuinţe. Uneori, descurajarea şi absenţa soluţiilor de schimbare duc la tulburări sociale, la care se răspunde printr-o represiune mai mult sau mai puţin subtilă.

La celălalt pol al metropolei ce freamătă de contradicţiile pe care trebuie să le rezolve, dar care o traversează, se află suburbiile. Sunt locuri privilegiate de industrii şi de magazinele cu suprafeţe mari, a căror rentabilitate depinde de disponibilitatea terenurilor ieftine şi pe comodităţile transportului interregional rapid. Aceste zone periferice sunt locuite de grupele sociale ale căror venituri permit motorizarea individuală.

Încă din perioada postbelică, creşterea economică depinde în mare parte de dezvoltarea suburbiilor. Acest tip de urbanism a produs şi difuzat un model de consum ce permite unor largi sectoare industriale să realizeze profituri uriaşe. Gospodăriile aflate în suburbii, atrase de promisiunile publicitare ale aerului pur, ale spaţiilor verzi şi al cochetului bungalow, au făcut cheltuieli colosale pentru a trăi într-un mod presupus autonom şi confortabil: pavilioane individuale, încălzire proprie, maşină proprie, terenuri peluzate şi închise

proprii, fără să mai socotim panoplia aparatelor electromenajere şi de întreţinere, consumul energetic individual, etc.

O astfel de maximizare a consumului de mărfuri a contribuit eficient la creşterea considerabilă a profiturilor întreprinderilor. Reversul medaliei îl constituie îndatorarea vertiginoasă a gospodăriilor şi o formidabilă supralicitare speculativă asupra cheltuielilor legate de viaţa în suburbie, astfel încât mulţi analişti cred astăzi că acest model de consum este aproape de prăbuşire. În mai multe mari aglomeraţii nord – americane şi europene, veniturile gospodăriilor se dovedesc insuficiente pentru a acoperi costurile prohibitive ale pavilionului individual, al energiei şi al maşinii. Consumul masiv de altădată cedează locul unei slăbiciuni cronice a industriei construcţiilor şi formării unei serii de municipalităţi de suburbie slab echipate şi subdezvoltate din punct de vedere economic.

Statul trebuie să remedieze şi aceste dificultăţi prin diferite programe de stimulare a industriei, prin subvenţii pentru locuinţe, prin construirea de autostrăzi periferice şi de echipamente publice, toate destinate să menţină atracţia suburbiei.

Se impun câteva concluzii, ca o consecinţă a acestui diagnostic.

În primul rând, oraşul îi apare curentului marxist ca un produs al acumulărilor de capital, adică un rezultat al strategiilor adoptate de capitalişti pentru a obţine şi acumula plus–valoare şi profit.

În al doilea rând, oraşul se prezintă ca un mecanism esenţial de reproducere (de supravieţuire şi dezvoltare) a unui capitalism ce se luptă cu propriile contradicţii interne.

În al treilea rând, problemele urbane nu sunt propriu-zis „

Scanned with OKEN Scanner

urbane", ci mai degrabă problemele şi contradicţiile capitalismului care se exprimă în oraş. La acest capitol, masele sărace, zonele deteriorate, segregarea socială, chiar dacă corespund grosso modo descrierii Şcolii din Chicago, nu provin în nici un fel din acţiunea unor legi naturale, ecologice sau sistemice. Ele provin pur şi simplu din strategiile economice conduse da către Capital. În consecinţă, marxiştii vor spune că, pentru a transforma oraşul, trebuie schimbat sistemul.

În al patrulea rând, conform marxiştilor, vocaţia pe care capitalismul o încredinţează Statului este aceea de a menţine sistemul, atenuând contradicţiile care îl împiedică să acţioneze, astfel încât să permită întreprinderilor să îşi urmărească strategiile de producere a profiturilor. În acest scop, Statul trebuie să-şi asume costurile programelor de urbanizare şi de susţinere a întreprinderilor şi consumatorilor. Astfel, Statul „socializează" pierderile (colectivitatea fiind aceea care le suportă), pentru a „privatiza" profiturile (le rezervă întreprinderilor), de unde şi criza bugetară şi financiară a statelor naţionale şi locale.

Îl al cincilea rând, în acest context, urbanismul funcţionalist ar servi la camuflarea cauzelor economice ale dificultăţilor urbane, făcându-le să pară „naturale". El ar disimula conflictele de clasă şi interesele antagonice într-un discurs care pretinde să apere binele comun.

Alte câteva aprecieri critice

Critica marxistă nu e singura care se distinge de urbanismul tradiţionalist sau funcţional. Enorm de mulţi practicieni şi teoreticieni sunt în

căutarea sensului oraşului căutând să înţeleagă cum s-ar putea construi oraşe în care să se poată trăi comod. În această privinţă pot fi menţionate foarte pe scurt câteva aprecieri ce exercită astăzi o influenţă notabilă.

Nici aici nu putem fi exhaustivi şi trebuie să ne limităm la aprecierile cele mai importante, fiind totuşi conştienţi că există multe altele la fel de interesante.

Critica participativă

Critica participativă îşi fondează discursul pe participarea cetăţenilor la crearea mediului lor de viaţă. Într-adevăr, cine altul decât utilizatorul îşi cunoaşte mai bine propriile nevoi?

Cetăţenii trebuie să participe intim la planificarea urbană. În loc să-şi limiteze acţiunile la simple revendicări, cetăţenii trebuie să se unească la sânul organizaţiilor populare cu misiune urbanistică. Eventualele "ateliere populare de urbanism" ar deveni veritabile locuri de întâlnire unde cetăţenii ar putea nu numai să-şi discute problemele urbane şi să conteste proiectele iniţiatorilor, ci să elaboreze ei înşişi proiecte de reînnoire, punând în valoare propriile soluţii. Aceste comitete de utilizatori ar putea, de asemenea, să stabilească planul şi reglementările urbanistice ale cartierelor lor cu ajutorul urbaniştilor profesionişti, deveniţi avocaţii intereselor populare.

Această concepţie merge evident mult mai departe decât simpla consultare publică asupra marilor proiecte de amenajare. Cetăţeanul respinge statutul de "consultant pasiv" pentru a-şi asuma rolul de actor principal pe scena urbanistică unde urbanistul profesionist îl asistă tehnic în loc să-l dirijeze şi să-i vândă un mediu de viaţă

Scanned with OKEN Scanner

prefabricat.

Fără îndoială, acest discurs stârneşte multe controverse. Comitetele cetăţeneşti şi organizaţiile populare văd în această concepţie un sprijin pentru cele mai scumpe dorinţe ale lor. Din contra, specialiştii "oficiali" ai urbanismului, autorităţile o consideră o ameninţare asupra autorităţii lor, pretinzând că cetăţenii obişnuiţi nu au competenţă suficientă pentru a face acte de urbanism.

În sfârşit, anumiţi analişti de inspiraţie marxistă o consideră o strategie a statului destinată să învinuiască cetăţenii de contradicţiile capitalismului. Astfel, povara eşecului ar fi pe umerii cetăţenilor. Statul ar avea atunci singurul rol de a încadra ideologic şi instituţional aceste "comitete de utilizatori" înainte ca acestea să reproducă ideile moştenite de la urbanismul tradiţionalist, toate acestea cu scopul de a supraveghea ceea ce se abate de la "drumul cel drept".

Aceşti analişti consideră că statul ar reuşi să-şi ducă la bun sfârşit rolul tocmai prin intermediul celor ce contestă astăzi "urbanismul şi serviciul iniţiatorilor". Dând impresia că este vorba despre un " urbanism în serviciul poporului", statul ar contracara toate revendicările acestuiaşişi-ar disimula intenţiile într-o confuzie generală. Lovitură de maestru !

Orice ar fi, cea mai mare parte a partizanilor urbanismului popular văd în crearea acestor "ateliere populare de urbanism" un prim pas în direcţia cea bună. Totuşi, pe acest drum lung al supravegherii planificării spaţiului de către cetăţeni, se recomandă atenţie în ceea ce priveşte forma exagerată a încadrării instituţionale.

Urbanismul de cartier

Asemănător cu critica participativă, urbanismul de cartier pune accentul pe viaţa cartierelor şi animaţia urbană. Principala problemă care apare estecea a mărimii oraşelor actuale. Aceşti partizani ai "smaal is beautiful" promovează un urbanism la scară umană. Ar trebui, în accepţiunea lor, recreate "micile patrii" de altă dată, adoptând mediul de viaţă imediat, vecinătatea,ca sscara a planificării, ceea ce ar uşura, printre altele, participarea cetăţenilor la acest proces.

Unitate de integrare socială şi de împlinire individuală, cartierul constituie adevăratul mediu de viaţă al cetăţenilor. Astfel, revalorizarea şi revitalizarea vieţii urbane s-ar putea face mai ales prin planificarea cartierelor decât prin planificarea globală a oraşului, făcând ca oraşul să fie un adevărat mediu de apartenenţă.

Această apreciere aparţine "îndrăgostiţilor de oraş", cum este de exemplu Jane Jacobs, care, încercând să demonstreze că viaţa urbană este înfloritoare şi îmbogăţeşte spiritul, propăvăduieşte un urbanism al regrupării sociale şi respinge metodele dezurbanizării, care urmărea să facă oraşul asemănător suburbiilor. Jane Jacobs a respins multe prejudecăţi, dovedind că oamenii, şi mai ales copiii, preferă străzile animate celor cu s maripaţii verzi. S-ar putea constata invadarea unor străduţe de către copii şi simultan, părăsirea parcurilor, locuri de agrement programate şi organizate.

Urbanismul, prin prezervarea străzilor în exclusivitate maşinilor, prin suprimarea străduţelor ca spaţii de joacă şi prin înlocuirea lor cu o serie de spaţii peluzate, privează populaţia de ultimele spaţii de comunicare disponibile. Jane Jacobs a arătat că faimoasele noastre spaţii verzi pot deveni mai favorizante pentru delicvenţa juvenilă de-

Scanned with OKEN Scanner

cât străzile şi stradele. Motivul este uşor de înţeles : pe de o parte se află lumea forfotitoare, cu jocurile copiilor, trecătorii, micile şuete ale locuitorilor, sau discuţiile animate, viaţa de vecinătate, complicitatea şi conivenţa ; pe de altă parte este ce a parcurilorvaste aproape pustii, unde întâlneşti, ici şi colo, un individ suspect sau o bandă. Aceasta nu înseamnă că trebuie să oprim crearea de spaţii verzi, ci că trebuie să se abandoneze prejudecata că oraşul va fi mai viu dacă e mai puţin urban. Exemplul spaţiilor verzi ilustrează următorul fenomen : crearea spaţiilor verzi specializate şi izolate, care absorbind o mare diversitate socială şi dispersând oamenii, suprimă dintr-o dată solidaritatea socială (urbană), caracteristica de bază a vieţii autentic urbane.

Critica perceptuală

Aprecierea perceptuală seduce astăzi mai mulţi teoreticieni, ea ajungând de la studiile perceptuale ale formelor arhitecturale, la semiologie, adică la studiul unor semnificaţii provenind din formele fizice. Abandonând caracterul strict clasic de analiză şi apreciere al obiectelor urbane, se ocupă de impresiile, ambianţa, simbolurile şi mesajele pe care oraşul le transmite locuitorilor săi.

Oraşul, prin clădirile sale atât de diferite ca alcătuire şi funcţiuni, monumentele, străzile, morfologia sa, este un spectacol care produce impresii diverse. Simţim aici bogăţia , puterea şi progresul , dar în acelaşi timp şi sărăcia şi disperarea ori liniştea şi înţelepciunea. Ceea ce ne determină să iubim sau nu un oraş depinde de această calitate a oraşului de a provoca o cantitate infinită de impresii, pe care le percepem ca atare, conform cu amenajarea urbană

respectivă. Oraşul, prin spectacolul pe care îl oferă, transmite un mesaj, fiind într-un anumit fel, cuvântul sau cartea unei societăţi care se dezvăluie pe sine şi ei însăşi. Obiectele materiale devin semnificante şi mesajele lor semnificaţii.

Bogăţia unui centru urban, caracterul său stimulativ şi emancipant se sprijină pe calitatea şi cantitatea semnificanţilor şi a semnificaţiilor. Ori, oraşele de astăzi sunt adesea prea sărace în semnificaţii, devenind nesemnificative.

Oraşul modern nu vorbeşte decât de producţie, consum, eficacitate ; clădirile lui vorbesc despre putere, bani. Reducând limbajul la un cod formal, urbanismul modern va mutila şi mai mult realitatea urbană. Oraşele care au fost cu adevărat opere istorice ne vorbesc şi în astfel de oraşe nici o răscruce, nici o clădire, nici o perspectivă, nimic nu este monoton şi nici identic.

Urbanismul nu se poate mulţumi să producă forme fizice, ci trebuie să modifice semnificaţiile şi discursurile actorilor sociali care se exprimă în oraş. Distrugerea cartierelor presupuse a fi prea vechi, înmulţind cartierele muncitoreşti echivalează cu a arde cartea sau a nimici cuvântul unei populaţii, privând-o de istoria sa şi de felul său de a vorbi şi de a scrie în spaţiul său istoric.

Urbanismul trebuie să favorizeze varietatea, diversitatea, multitudinea expresiilor fizice şi, simultan, să evite o supraîncărcare a oraşului de semnificaţii heteroclite. Intr-o imagine supraîncărcată mesajele se confundă, terminând prin a se distruge reciproc. Deci, urbanismul trebuie "să scrie" oraşul protejând în acelaşi timp lizibilitatea lui; oraşul trebuie să vorbească clar pentru locuitorii lui.

Această critică perceptuală încearcă deci să releve unele pro-

Scanned with OKEN Scanner

vocările cele mai importante la care trebuie să răspundă urbanismul, permițând producerea unui spațiu marcat de prezența locuitorilor săi şi cu care aceştia să se poată identifica.

In loc de concluzii.

Urbanismul şi amenajarea teritoriului nu pot oferi soluții definitive şi instantanee tuturor problemelor de dezvoltare ale oraşelor şi tulburărilor pe care acestea le provoacă populațiilor. Urbanismul, cu toate teoriile care l-au ajutat să se structureze ca disciplină științifică pe parcursul unui secol şi cu limitele acestora, nu este niciodată o operă terminată. Direcțiile de dezvoltare şi amenajare pe care el le oferă provoacă mereu naşterea unor noi posibilități, situații neprevăzute inițial, potențialuri şi constrângeri nebănuite. In acest sens, nu trebuie să considerăm niciodată urbanismul ca o linie de sosire ci ca pe un punct de plecare. In definitiv, nu elaborarea, pur şi simplu, a unor instrumente cu care să opereze urbanismul şi impunerea unor norme urbanistice rigide înseamnă că o acțiune în acest domeniu este împlinită. Sunt încă medii neplanificate, care , cu toate inconvenientele lor se dovedesc mai satisfăcătoare pentru populațiile lor decât alte spații unde domneşte planificarea cea mai severă. In fond, contrariul unei erori nu este întotdeauna un adevăr !

Urbanismul trebuie privit ca o trambulină pentru o nouă dinamică şi un nou discurs colectiv privind mediul de viață pe care n-il dorim. Trebuie repetat: totul rămâne încă de făcut, de la teorie la practica urbană, printr-un efort continuu de înțelegere justă a mereu noilor realități urbane, de concepție a unor medii umane mai bune

Perspective urbanistice. Abordări	72
Introducere	72
Capitolul IV	77
Familia funcţionalistă	77
În căutarea ordinii şi eficacităţii	77
Inspiraţia filosofică pozitivistă	77
Principalele tendinţe de analiză funcţionalistă	88
Ecologia urbană	88
Sistemismul	94
Curentul urbanistic	108
Curentul tehnocratic	109
Curentul sistemic	111
Capitolul V	113
Familia marxistă	113
Refuzul modelului	113
Principalele tendinţe de analiză marxistă	122
Teoria alienării	122
Economia politică	132
Urbanismul de cartier	143
Critica perceptuală	144
În loc de concluzii	146
Exerciţii propuse	147
Bibliografie selectivă	148

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins: **pag.**

Partea I

Introducere generală 5
I.Definirea amenajării şi urbanismului 5
I.1. Introducere 8
Capitolul I 10
Urbanismul: o practică veche, un concept recent 10
Surplusul agricol şi originile oraşului 10
Diviziunea sarcinilor şi civilizaţia urbană 16
Forme sociale şi forme urbane 19
Problematică 19
Oraşul religios 21
Oraşul politic 28
Oraşul comercial 34
Oraşul industrial şi naşterea urbanismului 39
Capitolul II 47
O disciplină – răscruce 47
Interdisciplinaritate 47
Conceptele fundamentale 52
Amenajarea teritoriului şi urbanismul 55
Capitolul III 61
Diversitatea definiţiilor 61
Partea a II-a 72

Data apariţiei: 2000
Coli tipar: 9,37

UNIVERSITATEA TEHNICA "GH. ASACHI" IASI
TIPOGRAFIA

Str. Lascăr Catargi nr. 38
Tel.: 032/21.59.49